

חדש

על"ה

עלון לרכז
הטיולים

להכרת הארץ, סיורים וטיולים

גיליון מס' 6

כסלו תשפ"ב
ספטמבר 2021

מרכז נע"ם

ריח פשוט, ריח בהיר
לפנס בפינת רחוב, הוא מאיר
ריח של בגד, ריח של רגב
חולף עם הרוח, בדרכי לעת ערב
ריח של גשם, ריח של חורף
מדגדג בנחיר, מכה על העורף
בדרך, בשביל, בבוץ המרהיב
טיול של חורף, את הלב הוא
מרחיב
וכך בדרכי מנקר ומנומנם
חולם כבר על תה עם הפוך החם
הלב מחייך ונזכר שוב בריח
מייחל שהשנה החורף לא יהיה כאן
אורח

עורכים: ד"ר שיש אלי, חדווה בן סיני
חברי המערכת: אברג'יל חיליק, ארליך אורי, בדש יהודית, גרינברג טל,
ניומן איל, פז חדד אתי, קימלפלד אדוה, ורד סבאג, שניט אורית.
עריכה לשונית: אפרת חבה
הפקה: מרכז נע"ם (נוף, עם, מורשת), משה סיטבון
עיצוב והדפסה: דפוס סביונים
כתובת המערכת: ע.לה חדש - מרכז נע"ם, רחוב קפלן 42, פתח תקווה
ע.לה חדש' במרשתת: מינהלת הטיולים, של"ח וידיעת הארץ -
<https://edu.gov.il/noar/tiulim/Pages/homepage.aspx>

6	ציונות במדבר
9	על שמירת טבע וחלחול מי נגר עילי
12	שטפונות במדבר יהודה
16	שמותיה הערביים של הרקפת
19	שביל המגילות: חדוות גילוי מדברית
23	אל בריכות המים של ירושלים
26	לחיי הספינות שבדרך
29	בעקבות הציוני מלודג'
32	רשות העתיקות חושפת עם בני נוער את סודות חוקוק העתיקה
36	כנרת- סיפור של ראשית וחזון
39	יער שוויץ קרן קיימת לישראל, החטיבה לחינוך ולקהילה
42	קדם ציונות והחורף המרגש שבשומרון
45	גדוד 13 לא נשבר 13! גדוד 13 לא יסוג! - הקרב על משלט 86
48	חוגגים את חנוכה בצבא הבריטי - מאוסף מוזיאון בית הגדודים
51	ביום שנולדתי
53	שמורת נאות קדומים כמפעל ציוני
56	טיול, מדבר, קבוצה וציונות
58	הנגשת נדבך נוסף בדרכם של חלוצים
60	מטיילים בחורף
62	מחסה לחורף
65	מתודה בשדה
69	על אם הדרך עץ עמד
71	ארוחה חמה בשדה
73	חידודי ציונות בחג החנוכה
75	פתק בכיס

"החיים הם לא עניין של המתנה לסערה שתעבור,
אלא ללמוד איך לרקוד בגשם." ויזאן גרין

מחנכים, מדריכים, קוראים יקרים,

שלום רב

גשם ראשון שטף את שכבת האבק שנערמה במהלך חודשי הקיץ האחרון ולנו נעים לעטר את חג החנוכה תשפ"ב בתיאורים על חורף חדש. אחרוני זקיפי החצבים הרכינו ראשם כממתינים לרוח, בעוד עלוות חדשות וירוקות מבצצות מבין רגבי הקרקע. בעוד ימים ספורים יודלקו הנרות שיסמלו את הנס, החרות והגבורה. בחוצות פושט המרחב את לבושו הצהוב ומחליפה בירוק. אט, אט נצבעים הנופים בקשת רחבה של צבעים. ואת הימים החמים שעוד נותרו מחליפים לילות צוננים מטוללים.

קולות של מודאגי קורונה עולים שוב מעל גלי האתר ולנו נותר להתחסן ולהישמר, ובמיוחד לצאת אל המרחב הפתוח, שם הכי בטוח.

בגיליון מספר 6 שלפניכם אוגדו מסלולי טיול, רעיונות ורשימות מעניינות לפעילות במרחב הפתוח ובסביבה הקרובה. את הגיליון הזה בחרנו להקדיש לשני נושאים: לעונת החורף, ובאווירת חג החנוכה - וברוח הציונות המעשית כפי שהיא משתקפת בנוף.

מזג האוויר החורפי ודאי משפיע על ההחלטות שלנו היכן לטייל? ובעיקר, כיצד להצטייד טרם היציאה. הסיורים מציעים מסלולים שונים בעיר ובמרחב מזמינים לפריחה מעוררת. סיפורים ואנקדוטות אודות ציונים פורצי דרך ומפעלותיהם, כמו גם סיפורי מורשת קרב ואסופת מתודות לפעילות והמחשה בשדה.

אנו מקווים שתמצאו עניין בשלל הכתבות, הסיורים, ההצעות והסיפורים המובאים בין דפי הגיליון.

בברכת טיול נעים וחנוכה שמח

ד"ר אלי שיש

עשינו כל שביכולתנו כדי להעניק קרדיט ליוצרי הצילומים, האיורים מפות והכתבים. אם נפלה טעות, אנא כתבו לנו ונתקן. כן נשמח לקבל מכם, הקוראים, המלצות כתבות וחומרים רלוונטיים והערות לשיפור ולהתאמת גיליונות "על"ה חדש" לצורכיהם.

ציונות במדבר

ליאור שמש*

תבליט ארץ ישראל באנ"א ערד צילום: ליאור שמש

עשרות שנים חלפו מאז. היחס למדבר - שאז נראה היה שיש להפריחו - קיבל תפנית, ועם תפנית זו התעוררו שאלות על הפיתוח האינטנסיבי שהיה אחד הדגלים המובילים של תנועת ההתיישבות הציונית. העיר ערד הוקמה ברוח הציונות של ימי הקמת המדינה, אולם ייתכן שברבות הזמן התפיסה השתנתה, והיום נשאלות השאלות מהי ציונות בימינו וכיצד היא מתבטאת בנוף המדברי. החורף הוא הזדמנות נהדרת להדריס, להכיר את סיפורה של ערד ואת המרחב שבו העיר צמחה. בסיור של שעתיים וחצי, המשלב טבע ועיר, נתחקה אחר גלגולי הציונות המדברית, ההיא שהייתה וזו שיש כאן היום.

"כאן תוקם עיר, אמרנו זה לזה ממרומי כידוד... היינו שיכורים מהנוף, מהאוויר היבש והצלול ומהרגשת הבראשיתיות והראשוניות של הסביבה" (לובה אליאב, "עיר עולה מן המדבר- ימים ראשונים", 1990). אי אז לפני שישים שנים, כחלק ממימוש חזון הפרחת השממה, יצאו אליאב וחולמים נוספים להתיישב ברכס כידוד שבצפון מזרח הנגב, בגובה 600 מ' מעל פני הים, אל מול נוף המרהיב של ים המלח. למודי ניסיון מעיירות הפיתוח שבמרחב, הם החליטו להקים עיר בחבל ארץ חדש שתמשוך אליה אוכלוסייה חזקה ושתתבסס על תיירות, על נופש ועל תעשייה. העיר המתוכננת הראשונה בישראל.

אנ"א ערד

*מורת דרך, תכניות חינוכיות, אנ"א.

פסל השחף

ערד הייתה העיר הראשונה שהוקמה בישראל לפי תוכנית אב מתוכננת. הבנייה נעשתה למעלה על הרכס, כשהשכונות נפרסות על השלוחות כמעין אצבעות, והנחלים נותרים בתוליים. התוכנית אפשרה גישה לטבע מכל נקודה בעיר, וכמעט מכל בית נשקף נוף המדבר.

נעיף מבט שמאלה, אל בתי הקרקע המרכיבים את שכונת ראשונים - שהייתה השכונה הראשונה ושובה התיישבו מקימי העיר. כחלק מתוכנית האב של העיר ובהתאם לרעיון החיבור לסביבה, נקבע כי חזיתות הבניינים יצופו אבן מקומית כדי ליצור אחידות והשתלבות בנוף המדברי. השכונות תוכננו כך שיכללו מעברים מוצלים להולכי רגל ורשת נתיבי הליכה פנימיים שיעודדו תנועה רגלית בעיר.

נרד אל נחל טביה בשביל המסומן בסימון שבילים כחול. אם בראשיתה חוברה ערד לטבע בעיקר דרך האדריכלות, הרי שהיום היא מחוברת גם דרך הרגליים. בזכות פרויקט נפלא של פריצת שבילים סביב ערד וסימונם, העיר אינה מסתיימת בקצה המדרכה, היא זולגת וממשיכה בחיבור טבעי אל הנוף המדברי בשלל שבילי הליכה היורדים אל הנחלים ואת נקודות התצפית המקיפות אותה. מלבד לתושבים עצמם, מטיילים מכל הארץ מגיעים לצעוד בשבילים ולהניע את הכלכלה המקומית. השבילים החדשים הם דוגמה לשינוי שעברה הציונות במקום לאורך השנים: מרעיון הפרחת השממה להבנת החשיבות שבנוף המדברי ולפיתוח מתחשב.

כחלק מרעיון הקמת עיר שתתבסס על תיירות ונופש, הוקמה גם אנ"א ערד. הקמתה הסתייעה באמצעות תנועת הנוער הציונית הראשונה שפעלה באירופה, "בלאו וייס", ובשטחה אף התקיים מחנה עבודה בינלאומי לנוער שביקש לראות את הארץ ולפעול להפריח את שממתה. מאז שופצו המבנים, נוספו מבני מגורים חדשים וניטעה צמחיה מגוונת והודות לאווירה ולמיקום הנוח, הייתה האכסניה לנקודת יציאה נהדרת לטיולים בעיר ובסביבה. הפעילות החינוכית שהאכסניה מציעה היא הכנה מצוינת לסיור ומומלצת כחוויה משלימה. באמצעות סרט ובאמצעות חידון אינטראקטיבי בסיומו, נפתח חלון לנושא המרתק של יחסי הגומלין שבין האדם למדבר אז והיום.

מהאכסניה נצא מזרחה ונצעד לרחוב צבר, אל התחנה הראשונה בסיוור: פסל שחף שאותו קשה לפספס. פינת הזיכרון מוקדשת לשחף סמסון, בן היישוב שנפל בעת שירותו ושלזכרו עוצב שחף מתכת שמסתובב על עמוד לפי כיוון הרוח. השחף הוא טעימה ממגוון יצירות אומנות המסתתרות בעיר והתורמות למיתוג העדכני שלה כמוקד אומנותי ותרבותי. מהפסל נשקיף מטה אל נחל טביה, נחל אכזב המתחתר תחתינו ושוב נצעד בהמשך. נמשיך צפונה ברחוב צבר אל רחוב אחווה ונביט אל הבתים שלאורך השלוחה שממול.

שבילי סובב ערד:

בזכות יזמה, התארגנות קהילתית ובעזרתם של מתנדבים מקומיים נפרצו וסומנו עשרות שבילים היוצאים מהבתים אל המדבר. רשת שבילי ההליכה מחברת את העיר לנוף אליו נוצקה, מחזקת את הקשר של תושבי העיר לטבע ולסביבה ההיסטורית ומניעה את התיירות והכלכלה המקומית על ידי משיכת מטיילים לאזור. דוגמה נהדרת זו לציונות במיטבה, ממחישה לנו את שינוי התפיסה - מפיתוח אינטנסיבי, לעיתים דורסני, לפיתוח מתחשב המתייחס לטבע כמשאב מתכלה שיש לשמרו. אינטרס כלכלי צועד יד ביד עם האינטרס הסביבתי והחברתי.

אל רחוב נוף, או ימינה אל מצפור גורני. נבחר בסימון השחור אל מצפור גורני, ולאחר עלייה קצרה נתחבר לסימון ירוק אל המצפור, תחנה אחרונה בסיורנו. עופר גורני, יליד העיר, נהרג במהלך טיול בגבול מצרים לפני עשרים שנים, ולזכרו המצפור. הנקודה הקסומה משקפת לנו בצורה הטובה ביותר את השינוי שעוברת התפיסה הציונית ביחס למדבר לאורך השנים. לפני שישים שנים, באנו להפריח את השממה הניבטת ממזרח והכוללת את ים המלח, את הרי מואב ואת הנוף הבראשיתי שבו נוצקה ערד - הנשקפת ממערב. אבל מסתבר שיש חשיבות גם בשממה. מהי ציונות אם לא הרצון לשמר ולהשאיר את פלאי הארץ הזו גם לדורות הבאים? הקשר המורכב, הישיר והמתחשב שבין ערד לסביבתה הוא גם סוד הקסם של העיירה המדברית.

המדבר שלנו:

אורחי [אנ"א ערד](#), תלמידים ומטיילים מוזמנים ליהנות מתכנית חינוכית ייחודית בעלת מספר מרכיבים. הסרט "המדבר שלנו" המספר את סיפור האדם במדבר ומשלב שחקנים, דמויות אותנטיות וסוגיות אקטואליות. הסרט עשיר בתוכן, מתובל בהומור ושזור בצילומי נוף מרהיבים. בסוף [הסרט חידון](#) טריוויה מלהיב בנושא מדבר יהודה והעיר ערד. למי שמבקשים לחוש את העיר ותושביה באופן בלתי אמצעי מוצעת ע"י האכסניה פעילות ניווט תחרותית בדגש חברתי. בנוסף תמצאו בחצר האכסניה, תבליט גדול של ארץ ישראל ולצדו מסבירן עם הסבר קולי על האזור.

אבל לא הכול רודד, עדיין. נחל טביה, אחד מיובליה של נחל יעלים הנשפך לים המלח, מפגיש אותנו גם עם הגיאולוגיה המקומית. הסלעים המזדקרים יזכירו לנו שיש משמעות גם למה שמסתתר תחתם. בשנים האחרונות, מאבק סביבתי מתחולל בין תושבי ערד והיישובים הסמוכים ובין חברת רותם אמפרט בנוגע לשימוש במסלע המקומי. החברה מבקשת לכרות פוספטים סמוך לעיר המדברית. הפגיעות האפשריות כתוצאה מכך בנוף, בבריאות ובכלכלה המקומית הביאו למחאת תושבים ולהגשת עתירה לבג"ץ. בימים אלו מחכים כולם לפסיקתו בנושא. תעשיית הכרייה והמפעלים הגדולים והמזהמים היו בעבר ענף כלכלי מרכזי בערד, אולם רובם נסגרו לאורך השנים, והמודל הכלכלי העירוני השתנה: מתעשייה שמכלה את הטבע לחזון של הקמת תחנת כוח סולרית ליישוב ולביסוס העיר כמוקד לטיולי טבע, לתיירות, לתרבות ולאומנות.

ההליכה בנחל בעונת החורף תגלה לנו כיצד הטבע עצמו מפריח את השממה. חצבים בעונתם, חרחבינה, שלהבית ועוד יפרשו מרבדים צבעוניים בהתאם לכמות המשקעים. לאחר קצת יותר מקילומטר של ירידה בנחל, נגיע למפגש נחלים ובו פיצול שבילים המסומן בשחור. מכאן אפשר לעלות שמאלה דרך השלוחה

נחל טביה. צילום: ליאור שמש

מצפור גורני

על שמירת טבע וחלחול מי נגר עילי

חיליק אברג'ל* יוני גורן**

עמק הצבאים. צילום: עמיר בלבן

את התופעה ואף נפגעות מכך. בגרמניה, למשל, נהרגו בשנה החולפת עשרות בשיטפונות קטלניים כשגשמים בעוצמה חזקה ירדו בפרק זמן מינימלי. כמות הגשם בשעה עברה את קיבולת השיא של האזור, ומי שיטפונות זרמו בזרימה קטלנית במיוחד.

כבר בתנ"ך, תוארה תבוסתו של סיסרא, שר צבא מלך חצור, בשיטפונות נחל הקישון: "נחל קישון גרפם נחל קדומים נחל קישון תדרכי נפשי עוז" (שופטים ה, כא). שיטפונותיו של נחל קישון, הזורם מעמק יזרעאל, מוזכרים גם בסיפוריו הניסיים של ר' פנחס בן יאיר: "ר' פנחס בן יאיר הוה קאזיל לפדיון שבויים פגע ביה בגינאי נהרא אמר לי גינאי חלוק לי מימיר ואעבור בך" (חולין ז ע"א). תרגום: ר' פנחס בן יאיר היה הולך למצוות פדיון שבויים, הגיע לנהר גינאי הזורם ואמר לו - עצור את זרימתך ותן לי לעבור. נהר גינאי המוזכר מתקשר לשמה הרומי של העיר גנים או בית הגן בתנ"ך (יהושע כא, כט וכן מלכים ב, ט, כז) - היום ג'נין שעל פתח עמק יזרעאל.

השיטפונות בארץ ישראל שימשו השראה לדימוי בנבואות תוכחה ונחמה. אחת התופעות המרשימות והמעוררות פליאה, הערצה ויראה אלו השיטפונות במדבר יהודה. עוצמת המים האדירה והפוטנציאל הקטלני המתלווה אליה מושכים אל השיטפונות סקרנים, צלמים והרפתקנים. הנביא ירמיהו חווה

ימי הגשם הבאים עלינו לטובה מזמנים חוויות משובבות נפש: גשם יורד בחוצות, הרחובות נשטפים, ואוויר נקי ממלא את חלל הריאות. אך ככל שעובר הזמן, נדמה שהקץ ארוך. סופו לא נראה באופק, והגשם מבושש לבוא. משאב הקרקע אינו מתחדש בישראל, ועל כן נושא חלחול הגשם דורש התייחסות מיוחדת.

בשנים האחרונות, כתוצאה של משבר האקלים, אנו עדים לשינוי במשטר הגשמים והשיטפונות. לצד עלייה במדד הבצורת, משתנה פירוס המשקעים השנתי כך שאירועי הגשם קצרים יותר ובעלי עוצמת גשם גבוהה יותר. גם מדינות שטרם חזו בקטסטרופה אקלימית חוות

*סמנכ"ל חינוך וקהילה החברה להגנת הטבע **מנהל תחום הנוער החברה להגנת הטבע

ומאז להיום

במרכז הארץ, מתחולל עיור מואץ המתאפיין בריצוף אספלט, רחובות ובתים בשטחים נרחבים, על גבי סלע ועל גבי קרקע שקודם לבנייה היו גורם שמיתן את החלחול ואת ההחדרה של מי הגשמים. הנזק הוא כפול: גשמים אלו אינם מחלחלים לאקוויפר החוף, ואובדן המים הוא בסדרי גודל של עשרות מיליוני מ"ק; ובנוסף הם זורמים בזרימה מהירה לעבר אגן ניקוז שאינו מסוגל לספוק אותם עקב תשתית ניקוז שאינה מספקת. מרבית ערי החוף ממוקמות בפשטי ההצפה של הנחלים היורדים מההר אל הים התיכון - תל אביב, גבעתיים ורמת גן באפיק האיילון והירקון; נתניה בנחל פולג מעברה האחד ובנחל אלכסנדר מעברה השני; חדרה - נחל חדרה; אשדוד - נחל לכיש; נהריה - נחל הגעתון ועוד. עד לאחרונה, תמכה התפיסה התכנונית של רשויות הניקוז בסילוק המים כמה שיותר מהר דרך המרחב האורבני אל הים. המתכננים חשבו שניתן לשלוט בנחל באמצעים הנדסיים בלבד, לדפן את הערוצים בבטון ועל ידי כך למנוע הצפות. לכן, במרבית המקרים, הנחל העירוני נתפס כמטרד ולא כמשאב.

ברכות חורף. צילום: אבנר רינות

את השיטפונות הללו בימיו כרועה במדבר יהודה. ירמיהו גדל בענתות, בספר המדבר בארץ בנימין, ורעה את צאנו בנחלים הגדולים שבסמיכות לביתו - נחל אוג וואדי קלט, נחל פרת. המראה המבעית של השיטפונות שימש השראה לנבואת התוכחה שנשא על השיטפון הקטלני: "אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא אל פלשתים בטרם יכה פרעה את עזה: כה אמר ה' הנה מים עלים מצפון והיו לנחל שוטף וישטפו ארץ ומלואה עיר וישבי בה וזעקו האדם והחיה כל יושב הארץ" (ירמיהו מז, א-ג). לכן אולי נחמת הגאולה מדמה את שבות ישראל לאפיקים בנגב: "שובה ה' את שבותנו כאפיקים בנגב" (תהלים קכו, ד). זרימת מי הגשמים בנחלי הנגב, על אף אפיקיהם הרחבים, עוצמתית אך אינה קטלנית כזרימה במעוקים ובנקיקים של מדבר יהודה. דוד המלך, משורר ספר תהלים, חווה את הנגב על זרימותיו וכן את מדבר יהודה על שיטפונותיו המרובים ולכן הבחין בין שתי התופעות הללו.

ברכות חורף. צילום: אבנר רינות

כיום, עם התגברות אירועי הגשם הקיצוניים, ברור לכל העוסקים בדבר כי תוספת בטון לא תמנע את ההצפות הצפויות וכי נדרש שינוי בגישה התכנונית. תכנון עירוני רגיש למים (תר"מ) הוא גישה תכנונית אשר החלה להתפתח באקדמיה בשנות התשעים, וממוביליה היו פרופ' אורי שמיר ופרופ' נעמי כרמון מהטכניון. לפי גישה זו, סילוק הנגר העילי במהירות האפשרית אינו המטרה העיקרית, וניהול הנגר צריך להיעשות באמצעים ברי קיימא ובראייה אגנית כוללת.

אקולוגי למינים שונים של צמחים, של בעלי חיים ושל ציפורים ולאפשר ריאה ירוקה בלב גוש דן. גם על גגות ברמת המבנה או באמצעות אגנים טבעיים ובריכות חורף ברמת השכונה.

עמק הצבאים בירושלים הוא דוגמה חיה לממשק בין טבע עירוני לניהול נגר. בעמק הצבאים עוברים שני אפיקי נחלים, נחל רקפת ונחל רחביה, שניהם נחלי אכזב הזורמים בעיקר בחורף. כחלק מפיתוח הפארק ובמטרה להעשיר את המגוון הביולוגי שבו, נבנו סכרים מספר לאורך הנחל והם שומרים על מי הנגר העילי בשטחי הפארק. לאורך אפיק הנחל, ממוקמות ארבע בריכות היקוות, ולאחריהן אגם גדול במורד הנחל שבשטחי העמק. לצורך שימור הזרימה באפיק הנחל, הותקנה בפארק מערכת ניתוב מים, השואבת את המים הנקווים באגם הגדול ומזרימה אותם חזרה לתחילת האפיק בעמק, שם הם ממשיכים לזרום ולהזין את המערכת האקולוגית בפארק. החל מ-2017, מוזרמים לפארק מים מושבים במטרה לשמר את הסביבה המימית למען בעלי החיים במשך כל עונות השנה. השהיית המים באגם מאפשרת חלחול מוגבר למי התהום, אך חשוב מכך: אפיק הזרימה בפארק משמש מנגנון סינון טבעי למים, הן מכנית - על ידי זרימה דרך החלוקים ודרך תשתית הנחל - הן ביולוגית, על ידי פירוק של מזהמים באמצעות צמחי המים והגדה.

בכל אחת מרמות התכנון - מבנה, שכונה, עיר והאגן כולו - מוצע להסתכל על הנגר באמצעים מקיימים, הכוללים פתרונות בדמות החדרה, ויסות והשהייה של הנגר. החדרה משמעותה לתעל את הנגר לאזורים ברמת השכונה שבהם הוא יכול לחלחל דרך הקרקע אל מי התהום או ליצור קידוחים למי התהום שאליהם ינוקז הנגר ברמת המבנה הבודד. השהייה וייסות, לעומת זאת, משחררים את הנגר למורד האפיק או למערכת התיעול העירונית, אולם בקצב איטי יותר. זה נעשה באמצעות מאגרי מים או איגום על גגות ברמת המבנה או באמצעות אגנים טבעיים ובריכות חורף ברמת השכונה.

עמק הצבאים. צילום: עמיר בלבן

הרווח לאדם בניהול כזה הוא משולש: הקטנה של נזקי הצפות על ידי הפחתת העומס על מערכת התיעול העירונית; העשרה של האקוויפר במים אשר היו אובדים לים; תמיכה במערכות אקולוגיות עירוניות אקוויטיות.

כיום, נכנסה לתוקף תמ"א 1, אשר כוללת את כלל ההיבטים התכנוניים ברמה הלאומית, ובין היתר גם את נושא ניהול הנגר. תוכניות בינוי חדשות מחויבות לנהל חלק גדול מהנגר בתחומן, דרך החדרה, השהייה וייסות, בטרם יצא למערכת התיעול העירונית. בנוסף, השכילו הרשויות להבין כי הנחל העובר בשטח העירוני הוא משאב טבע ונוף אשר יכול לתרום לרווחת התושבים ולייצר איים ירוקים במרחב הבנוי.

שתי דוגמות לניהול נגר בר קיימא אפשר לראות בפרויקטים מתהווים או מתפקדים: פארק אריאל שרון בגבול תל אביב-רמת גן; עמק הצבאים בירושלים.

על הקמת פארק אריאל שרון, השוכן על חורבות הכפר אל-חרייה (בני ברק הקדומה), החליטה הממשלה ב-2005. משנות החמישים, ערמו במקום זבל של רשויות שונות בגוש דן, והר הזבל עלה לגבהים. באתר ההטמנה התפתחו מוקדי זיהום לא פשוטים: שרפת פסולת, שחרור גז ומטרדי ציפורים. נתיב התעופה בנמל התעופה בן גוריון היה למסוכן עקב הימצאות ציפורים באתר חרייה. הגשמים הרבים גרמו לחלחול מזהמים לאגן הניקוז של נחל איילון, וזרימתו הייתה למפגע בריאותי ופיזי.

כיום, מבוצעת באזור תוכנית מקיפה לניהול הנגר, הכוללת הסבת שטחים ציבוריים לפארק ויצירת שטחי איגום האוגרים את מי הגשם ומחלחלים אותם איטית לאקוויפר ובכך מאפשרים ויסות של זרימות שיא שיטפוניות. בריכות איגום אלו אמורות לשמש מוקד

עמק הצבאים. צילום: עמיר בלבן

מדינת ישראל היא מדינה באזור יובשני. משבר האקלים צפוי להחמיר את אירועי הבצורת, והמחסור במשאב המים לטבע ולאדם יגדל. אירועי הגשם הקיצוניים יהיו תכופים ואלים יותר, ללא יכולת של מערכת התיעול לתת מענה לכך. עלינו לפעול לנצל את הנגר העילי כמשאב ולנהל אותו בצורה מושכלת, בשימוש בעקרונות ברי קיימא ובריאה אגנית כוללת אקו הידרולוגית.

שיטפונות במדבר יהודה

בנימין טרופר*

צילום: מדריכי בית ספר שדה כפר עציון

"שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחלמים: אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה: הגדיל ה' לעשות עמנו היינו שומחים: שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב" (תהלים קכו, א-ג)

כפי שהמדבר ברגע אחד נהיה מאזור שממה יבש ונטול חיים לחבל ארץ רטוב, שוצף, זורם וירוק - כך תהיה הגאולה. בספרי הנבואה השונים יש שימושים רבים במשל זה וכולם הובאו במגמה לעודד את גולי יהודה אשר נמצאים בבבל או את עם ישראל לאחר מסע סחריר אשר החריב את יהודה כמעט כליל.

המדבר הפורח קיבל אף הוא התייחסות בפני עצמה בתהלים סה, י-יד:

פָּקַדְתָּ הָאָרֶץ וַתִּשְׁקָקָה רַבַּת תַּעֲשָׁרָנָה פָּלַג אֱלֻקִּים מָלֵא מִיַּם תִּכְיֶן דָּגָם כִּי כֵן תִּכְיֶנָּה: תִּלְמִיָּה רוּחַ נַחַת גְּדוּדֶיהָ בְּרִבְיָבִים תִּמְגַּגֶּנָּה צִמְחָה תִּבְרָךְ: עֲטֹרַת שָׁנִית טוֹבָתָךְ וּמַעְגְלֶיךָ יִרְעֲפוּן דָּשֵׁן: יִרְעֲפוּ נְאוֹת מִדְבָּר וְגִיל גִּבְעוֹת תַּחְגֹּרְנָה: לִבְשׁוֹ כְּרִים הֲצִאן וְעִמְקִים יַעֲטֹפוּ בָר יִתְרוֹעְעוּ אֶף יִשְׁיִירוּ"

משורר תהלים תיאר את השינוי שחל בעקבות מעשה התשובה באמצעות תיאור של גשמי ברכה, תיאור של צמיחה ושל פריחה ושל מדבר המתכסה דשא "גיל גבעות תחגורנה" - המדבר מתחיל לשיר ולרקוד.

כשירורדים הגשמים הראשונים בהרי יהודה וברמת המדבר, מדריכי בית ספר שדה כפר עציון עולים לגיפים ומנסים ל"צוד שיטפונות". מי שזוכה לראות "גל ראשון" - את תחילת השיטפון - בהחלט לא יישכח את הרגע הזה כל חייו. אין ספק שאחת החוויות החזקות ביותר בחיי בית ספר שדה היא "ציד שיטפונות".

ההתפעמות משיטפונות איננה חדשה. כאשר דוד המלך רצה לתאר את גאולת ישראל, הוא בחר לתאר זאת דרך משלים שונים אשר המשל בהם מוכר היטב ומובן לחלוטין לשומעיו, אחרת לא היה יכול לנחמם. אחד המשלים הנפוצים שבהם השתמש דוד לתיאור הגאולה הוא המדבר:

* מדריך בכיר בבית ספר שדה כפר עציון

צילום: מדריכי בית ספר שדה כפר עציון

נקודת המוצא של כל הנבואות אשר משתמשות במשלים מעולם הטבע היא כי הציבור הרחב מבין את המשל ומאליו יוכל להבין ולהפנים את הנמשל. אם עם ישראל לא היה יודע מה המשמעות של מדבר יבש וצהוב, הוא לא היה מתרגש מתיאור המדבר הפורח והמוריק. אם לא היו יודעים מהו מדבר יבש אשר לפתע מגיע בו שיטפון, לא היו יכולים לתאר לעצמם את עוצמת הגאולה הממשמשת ובאה.

כדי להבין את הנבואות הללו ואת המשלים, חייבים להבין לעומק את התופעה המופלאה - שיטפון. כל הנתונים אשר אפרוש להלן מבוססים על מחקר אשר חוזר וטוען כי השיטפון הוא תופעה חמקמקה, אשר לעולם לא נהיה בטוחים בבואה ותמיד ייתכן שנתאכזב.

אם כן, מהם התנאים ההכרחיים להתפתחות שיטפון?

- 1. גשם**

א. כמות גשם גדולה. ב. בפרק זמן קצר. כשהאדמה רוויה במים מגשם קודם או משיטפונות סיכויי הזרימה גדלים.
- 2. גודל אגן ניקוז**

ככל שאגן הניקוז גדול יותר הסיכוי להתפתחות שיטפון גדול יותר.

מספורו לפי גודלו ביחס ליתר הנחלים	שם הנחל	שטח אגן ניקוז	הערות
9	מכוך	70 קמ"ר	הצפוני ביותר במדב"י
15	אל מפג'ר	20 קמ"ר	
5	קלט	130 קמ"ר	
6	אוג	115 קמ"ר	
11	קומראן	45 קמ"ר	
6	קדרון	115 קמ"ר	עקב הביוב הזורם לאורכו הוא שוטף כמעט כל אירוע גשם משמעותי.
3	תקוע דרגה	230 קמ"ר	
7	חצצון	85 קמ"ר	
16	קדם	12 קמ"ר	
3	ערוגות	230 קמ"ר	
4	חבר	180 קמ"ר	
13	משמר	30 קמ"ר	
2	צאלים	280 קמ"ר	שמו הערבי: ואדי סיאל. שמשמעותו: נחל השיטפונות.
8	רחף	80 קמ"ר	
10	יעלים	53 קמ"ר	
14	בוקק	21 קמ"ר	
12	זוהר	34 קמ"ר	
1	חימר	360 קמ"ר	הדרומי ביותר במדב"י

מתי מתרחשים רוב השיטפונות

1. רובם באמצע החורף, בחודשים דצמבר, ינואר, פברואר.
2. אך השיטפונות החזקים ביותר מתרחשים בדרך כלל בעונות מעבר עקב שבירי ענן ואפיקי ים סוף.

סחיפה

בשיטפון רגיל, אחוז עד שלושה אחוזים מהזרם הם חומרים מוצקים שנסחפים. בשיטפונות חזקים אחוז חומרים אלו מגיע לתשעה. חשוב לשים לב שחומרים אלו מתגלגלים בזרם ולא צפים בו!

ב-300 מ"מ גשם הסחיפה גדולה מפני שאין צמחייה שתעצור אותה ומפני שיש מספיק מי גשם וחומרים שהתבלו שיכולים להיסחף.

יש שיטפונות שמתחילים להיווצר אך נעצרים לפני היעד הסופי - ים המלח או ים סוף - מפני שהגשם הפסיק ואין מספיק מים זורמים שיניעו אותם עד לקצה.

מקום היווצרות השיטפון

1. שיטפון יכול להיווצר בהר והוא תלוי בגשם שירד באגן הניקוז של הנחל. משום כך היווצרות שיטפון היא תהליך ארוך. השיטפון הראשון בשנה נדרש להרטיב את כל אפיק הנחל, לעבור בכל הסדקים והגבים שלאורך הנחל ולמלא אותם ורק אז להגיע ליעד הסופי. אדם אשר יעמוד בים המלח, יכול להביט מעלה ולראות שמיים כחולים ושמם זורחת ולפתע הנחל הסמוך יזרום בשצף. תיאור של שיטפון כזה נמצא מספר מלכים ב, פרק ג:

(טז) וַיֹּאמֶר כֹּה אָמַר יְקֹנָק עֲשֵׂה הַנַּחַל הַזֶּה גְּבִים גְּבִים: (יז) כִּי כֹה אָמַר יְקֹנָק לֹא תִרְאוּ רוּחַ וְלֹא תִרְאוּ גֶשֶׁם וְהַנַּחַל הַהוּא יִמָּלֵא מִיָּם וּשְׂתִיתֶם אֹתוֹ וּמִקְנֵיכֶם וּבְהֶמְתְּכֶם: (יח) וְנָקַל זֹאת בְּעֵינֵי יְקֹנָק וְנָתַן אֶת מוֹאֵב בְּיָדְכֶם: (יט) וְהִכִּיתֶם כָּל עִיר מִבְּצָר וְכָל עִיר מִבְּחֹר וְכָל עֵץ טוֹב תְּפִילוּ וְכָל מַעֲיָנֵי מִיָּם תִּסְתְּמוּ וְכָל הַחֲלָקָה הַטּוֹבָה תִּכְאֲבוּ בְּאַבְנֵי: (כ) וְיִהְיֶה בְּבִקְרֵי כַּעֲלֹת הַמִּנְחָה וְהָנָה מִיָּם בָּאִים מִדֶּרֶךְ אֲדוֹם וְתִמְלֵא הָאָרֶץ אֶת הַמִּיִּם:

יש לשים לב שאירוע זה מתרחש ממזרח לים המלח, שם תופעה זאת נדירה יותר מפני שרוב ענני הגשם באים ממערב וחוצים את הבקע מזרחה, ולכן אדם העומד בחוף ים המלח רואה את העננים חולפים מעל ראשו. וכאן מדגיש אלישע הנביא: "לא תראו רוח ולא תראו גשם!"

צילום: מדריכי בית ספר שדה כפר עציון

חשוב לשים לב שעל אף שאגן הניקוז של נחל חימר הוא הגדול ביותר במדבר יהודה, הוא שוטף מעט מאוד פעמים בשנה בגלל היותו הדרומי ביותר. ואילו ואדי קלט, שאגן הניקוז שלו הוא החמישי בגודלו, שוטף כמעט כל אירוע גשם משמעותי בגלל שהוא צפוני מאוד וזוכה ליותר גשם וכן משום שקרקעיתו רטובה כבר מהמעיינות הנובעים לכלל אורכו.

צילום: מדריכי בית ספר שדה כפר עציון

3. מסלע

ככל שהאדמה אטומה יותר הסיכוי להתפתחות שיטפון גדל. בחול החלחול מידי. בקרקעות בלס, קרטון, חוואר וחרסית, מעט גשם גורם לאטימת הקרקע ולזרימה גבוהה עקב התנפחות הגרגירים.

4. שיפוע הערוץ והמדרונות

בשיפוע מתון, הזרימה איטית ויותר מים מחלחלים לאדמה. ככל שהשיפוע תלול יותר, קצב הזרימה עולה והחלחול קטן.

5. צמחייה

חוסר צמחייה מעודד היווצרות שיטפון.

א. הצמחים סודקים את הקרקע בעזרת השורשים ומאפשרים יותר חלחול.

ב. צמחייה רבה מאטה את הזרימה עצמה.

יצחק שלו, בשירו 'שיר זרמי נגב' תיאר:

היום אנחנו פה. אתמול היו נבטים.
ומי יהיה מחר? - לאיתנים אחת היא.
אם רוכב על ג'יפ ואם נודד על בכר,
לא יהי לו שם ולא יהי לו זכר.

אחד חקק כתובו, שני חרת צלבו.
שלישי צייר חיה ויפי בקוו.
אחר מלאו עבים ויעלו ברחף.
אחר כוסו שלשתם בערמות הסחף.

...
קול עמום בודי. הד ממרחקים.
קול פרי המבול גועים ונואקים.
עב נקרע ממעל ותהום גולשת
מי ישם עליה מנעולי העשת?

...
וצור נעתק מהר ופרא מרוצו.
שנות מיליון מלך עדי מכס הושלך
ובדרך כל צורים גם הוא תהום הלך.

...
האיסיי הנו? האם אחד נבטי?
או נער סירים - לאיתנים אחת היא.
גם הוא ימוג כעב. ימור כחום, כקור.
גם הוא יהיה לכתם בין כתמי הצור...

השיר עוסק בעוצמת השיטפון אשר סוחף כל דבר: איסיי, נבטי, סייר, גושי סלע ובעלי חיים, העוצמה כה אדירה ונמשכת דורי דורות ואינה נעצרת. אדם אשר חושב שיגבר על עוצמת הטבע שוגה.

הצופה בשיטפון בטבע יכול לנסות להתמודד מולו ולהפסיד או ליהנות מהצפייה בו.

צילום: מדריכי בית ספר שדה כפר עציון

שיטפון הוא תופעת טבע
מרתקת שיש לה הסברים
אבל שאין יכולת לחזות
אותה במדויק. היא מרשימה
בעוצמתה האדירה בלב
המדבר היבש. היא משנה
את פני השטח בתהליך
ארוך ולעיתים אף במהירות
וגורמת למפולות סלעים,
לסחיפת סלעי ענק בתוך
ערוצי נחלים, וכשלא נזהרים
עלולה אף לגבות חיי בני
אדם.

בשנת תשס"ח, בעקבות שלג שירד בירושלים ובהר חברון והשיטפונות שבאו לאחריו, קרס קיר קונגלומרט במוצא נחל צאלים ממצוקי העתקים, מול חניון צאלים תחתון, וחסם את זרימת הנחל לכמה שעות עד אשר עוצמת הזרימה פילסה נתיב חדש למים.

הטבע הוא חזק ועוצמתי וקשה להבין את עוצמתו האמיתית במבט חטוף מהצד.

צילום: מדריכי בית ספר שדה כפר עציון

¹ מתוך הספר: נער שב מן הצבא, הוצאת א' לוי-אפשטיין, רמת גן, תש"ל, עמ' 46.

שמותיה הערביים של הרקפת

פרופסור אמוץ דפני* סאלח עקל ח'טיב**

צילום: יקיר דשן.

השלג הראשון הנערם על הקרקע. סביר להניח שצבעה הבהיר של הרקפת הזכיר את השלג (אולי שלוגיות קטנות). אפשרות נוספת היא שרקף (رَقَف) משמעו רעידה (תזוזה, אי יציבות), אולי נקרה הפרח כך עקב תנועתו עם כל משב רוח.

סְקוּקָה, זְקוּקִיָּא, שְקוּקוּיָה, סְקִיקָאוּ, שְקוּקוּ, סְקוּקָא - שמות אלו מקורם במילה "שְקוּק" (شقوق), שפירושה סדקים שבסלע או חגווי סלע, והם ניתנו על שום בית הגידול של הרקפת. בדומה לכך נקבע גם שמו של צמח החֶגְוִיָּת - ששני מיניו המצויים בארץ גדלים בסדקי סלעים.

חִמִּירַת סְקָאקָה (حميرة سقاكة) - חמירה מלשון אדום (אדמדם), על שם צבע עוקצי הפרחים והעלים; סקאקה מלשון סאק, שזה הגבעול, או מלשון שקוק (סדקים) - ואז פירוש השם הוא האדמדמה שבסדקים.

אֶדְ'ן אַל אַרְנַב (أذن الأرنب - אוזן הארנבת) - קל לראות בדמות הפרח אוזניים, ודאי ארוכות כמו אלו של ארנבת. ברפואה העממית באירופה, נהגו להשתמש ברקפת לריפוי כאבי אוזניים בעקבות התיאוריה של ריפוי דומה בדומה - הפרח הדומה לאוזן אמור לרפא את האיבר הדומה לו. דמיון הפרחים לאוזניים לא נעלם מעיניה של המשוררת בלהה אמיתי, והיא כתבה: "הַתְעוֹרְרָה רִקְפֶּת / הַדְּבִי סְלַעִים שְמָעָה / אֶזְנֶיהָ הִיא זֹקֶפֶת / אֶבִּיב קָרֵב וּבָא!"

צוּרִם אֶלְדִּיק (صمر الديك - פי הטבעת של התרנגול) - מבט על פתח הכותרת מלמטה לא משאיר הרבה מקום לדמיון על אודות מקור השם. בדומה לכך, ידוע גם השם צְרִימַת אֶלְג'אג' صريمة الجاج - פי הטבעת הקטן של התרנגולות.

אין פרח המסמל את החורף יותר מהרקפת. למעשה, הרקפות פורחות מסוף הקיץ ועד סוף האביב. פרחיהן הכפופים מגנים על איברי הפרח מפני נזקי הגשם וכך הרקפות נשמרות מנזקים אפילו בימי החורף הקשים ביותר.

דומה הדבר שמבין כל צמחי הארץ הרקפת היא אלופת השמות וכי אין עוד מין צמח בר שישתווה לה בריבוי שמותיו הערביים. מראה הפרח יוצא הדופן, ריחו הנעים, בית גידולו ושימושיו ודאי תרמו לעושר זה. להלן פירוט שמותיה של הרקפת והערותינו לפשר השמות ולמקורם.

רִקְף (رَقَف = שלג קל) - זה השם הרשמי של הרקפת בספרות, ומקורו, ככל הנראה, בארמית-סורית: רקפתא. שם זה מוזכר כבר אצל אסף בן ברכיהו במאה השישית לספירה בספר רפואות שכתב, ומכאן נגזר השם העברי רקפת. לשורש רק"פ יש משמעות מעניינת בערבית, רקף הוא

* בוטנאי ומשורר ישראלי, פרופסור אמריטוס במכון לאבולוציה ובחוג לביולוגיה אבולוציונית וסביבתית באוניברסיטת חיפה ** מורה של"ח לשעבר, מורה דרך וחוקר פולקלור צמחי א"י.

החרוזים זה בזה מזכירה רעמה של כבש.

סַבּוֹן אֶל רָאעִי (صابون الراعي) סַבּוֹנוֹת אֶל רָאעִי (صابونة الراعي - סבון הרועה) - מפקעת הרקפת הכינו בעבר תחליף סבון. הפקעת מכילה חומרים מקציפים (ספונינים, שהידוע בהם מכונה ציקלמין - כשמה הלועזי של הרקפת) המסייעים להורדת מתח הפנים של טיפות השומן ובכך להסרת כתמים מבד. הרועים נהגו לשפשף פקעת חצויה על כתם שהורטב היטב קודם לכן, אחר כך שטפו את הבד והכתם הוסר. האגדה מספרת שכבר משה רבנו ידע על שימוש זה ומכאן כינויה הנוסף של הרקפת: סַבּוֹנוֹת סִידְנָא מוֹסָא (صابونة سيدنا موسى - סבון אדוננו משה).

באנגלית נקראת הרקפת גם כיום בשם שפירושו לחם החזיר, (Sowbread) מאחר שנחשבה מאכל האהוב על חזירים.

זַעַמְטוּט (زعطوط) - שם קולינרי לעלי רקפת ולעלי מרוות ירושלים המשמשים להכנת ממולאים. המאכל נקרא רֶקֶף מֶלְפוֹף (רקפת מגולגלת או מלופפת) על שום צורת הכנת הממולאים.

תַּאגִ' סַלִּימָן (تاج سليمان, - כתר שלמה המלך) - כותרתה של הרקפת מזכירה תבנית כתר, ומכאן השם. בספר אגדות צמחים מאת ברוך ציזיק, הנקרא "צמחיאל", נכתב:

כאשר חרבה ירושלים, ביום גבר אויב, שלחו האויבים ידיהם בכל אוצרות ירושלים ושכיות חמדתה, ויגלו מירושלים אל ארצות הנכר אל כל פארה והדרה וביניהם את כתר המלוכה. נתעצבו הרקפות, שחו כותרותיהן, וכך כפופות הן לאות אבל עד עצם היום הזה.

מצילומי יהודית גרעין-כל, מתוך: אתר פיקיוויקי

נזכיר כי הסוג תגית מקורו ביחידת התפוצה דמוית הכתר (השם הערבי הוא תַּגִּיָּה, תַּגִּיָּה, כלומר כתר). מכאן גם שמו של המוזוליאום הנפלא תַּאגִ' מֶהָאֵל (תַּגִּיָּה מֶהָאֵל - כתר הארמון) שבנה הקיסר המוגולי שאה ג'האן כדי להנציח את אשתו האהובה, ארְגִ'ומנד באנו בגום.

עִלְיוֹן אֶל קַאדִי (عليون القاضي, - מקטרת השופט) או עִלְיוֹן אֶל חַאכֶּם (מקטרת החכם) - הפרח הנישא על עוקץ כפוף מזכיר מעין מקטרת, ומי ראוי לשאת מקטרת מכובדת זו אם לא השופט או החכם?

הרקפת, צילום: גליה מאיר, מתוך: אתר פיקיוויקי

דוֹיֵק אֶל גִּבֵּל (دويك الجبل - התרנגול הקטן של ההר) - מקורו של השם, אולי, בדמיון הפרח לכרובלת התרנגול.

קָרֵן אֶל עִזָּאֵל (قرن العزال - קרן הצבי) - על שום דמיון הפרחים לקרני הצבי (יש להפעיל לא מעט דמיון מזרחי).

גִּזּוֹ אֶל חַמָּאם (جوز الحمام - זוג היונים); בְּרַגִ' אֶלְחַמָּאם (برج الحمام - שובך היונים) - קחו שני פרחי רקפת והניחום זה מול זה והרי לכם זוג יונים. צמח עתיר פרחים הוא בבחינת שובך יונים.

גִּרִין אֶלְחַמָּאם (جرين الحمام - רגלי היונים) - ייתכן שמקור השם באודם שברגלי היונים שצבעו דומה לצבע עוקץ פרח הרקפת.

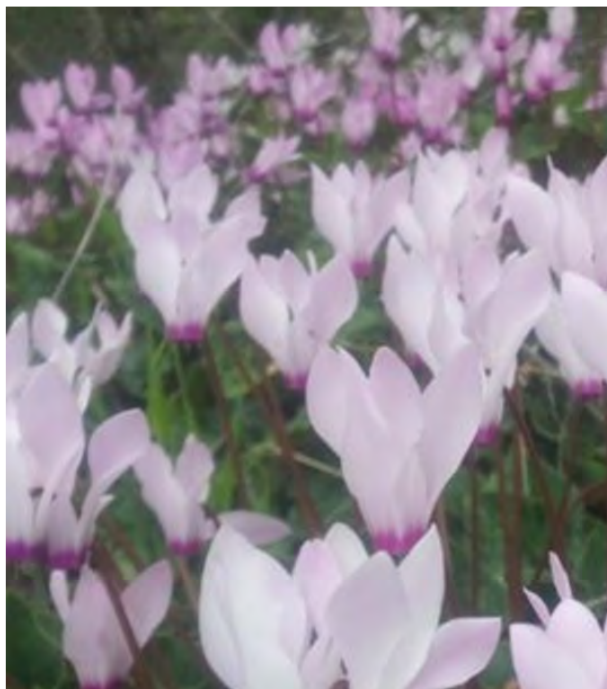
כשישב שלמה על כסא דוד
אביו, למלוך על ישראל, יצא אל
פרחי השדה, לבחור לו תבנית
לפיה יצו לעשות את כתרו -
כתר מלכות. וירא את הרקפת
החיננית ותמצא חן בעיניו. ויצו
על חכמי החרשים אשר לו,
להכין לו כתר בתבנית הרקפת.
על כן קראו שמה עד היום, גם
בשם "נזר שלמה".

חִרוֹף (خروف) או חִרְפָּאן/חִרְפָּאֵרִי (כבש או כבשים); חִרְפָּאֵרִי אֶבּוֹ עִלִי (خروف أبو علي - הכבש של אבו עלי) - פעמים רבות שמענו שמות אלו ותהינו על מקורם. לימים נודמן לנו ישיש מופלג (שגר בכפר ארמני בשם שייח' בורייק, שהיה, לפני, בחוף הכרמל), והסברו היה פשוט: הילדים נוהגים להשחיל את פרחי הרקפת זה בזה, עוקץ של פרח אחד ננעץ במרכז הכותרת של פרח שני וכן הלאה וכך נוצרת שרשרת. שורת הפרחים

צילום: מיכה בן יצחק

עושר שמותיה של הרקפת מציין את מקומה הייחודי בעולמם של הרועים ושל הכפריים ואת חיבתם הרבה לצמח זה. פרחיה של הרקפת שונים כל כך במראם יוצא הדופן מפרחים אחרים שאין זה פלא שהם מעוררים את הדמיון ואת ההשראה לקשור לה כתרים ושמות רבים כל כך. ראוי לציין שכמה מהשמות נפוצים בכל הארץ (במיוחד אלו הקשורים למילה "שקוק"), בעוד אחרים ייחודיים לאזורים מסוימים או לעדות מסוימות ומשקפים, ככל הנראה, מסורות מקומיות. במקרים רבים, נשכח הידע על אודות מקור השמות. הרקפת הוכתרה זה לא מכבר בתואר המכובד הפרח הלאומי של ישראל. למען דיוק, כל הזכויות שמורות למועצה המקומית טבעון (עוד לפני היותה קריית טבעון) שחרתה את פרח הרקפת על דגלה הרבה לפני הבחירות הרשמיות. כמו כל בן אצולה מכובד, הרקפת נושאת שמות רבים כאבני חן המעטרת את נזר שלמה.

עֲסָאתָ אֶל רָאעִי (עֲסָאתָ הָרָאעִי - מקל הרועה) - עוקץ הפרח הכפוף מזכיר מקל הליכה כמו זה הנפוץ אצל רועים. בשם זה מכונים גם חצב מצוי, חוטמית זיפנית וולריאנה איטלקית.

מָנוֹם אֲלֻחוֹת (מנום החות (السّمك - מרדים הלויתן) - אלחות הוא מפלצת שומרת, בדרך כלל על מקורות המים; מָנוֹם אֶל סִמֵּךְ (מנום הסמך - מרדים הדגים) - מפקעת הרקפת מכינים פיתיון לציד דגים. כותשים את הפקעת, מוסיפים קמח ומכינים כופתאות ומפזרים אותן על פני המים. הדגים טועמים מהפיתיון, מסתממים וצפים ואז נאספים על ידי הדייגים. שימוש זה היה נפוץ בארץ, בלבנון ובקפריסין.

טוּעוֹם (طعم) - פירוש המילה פיתיון, ואולי זה קשור לשימוש בפקעת לציד דגים.

קֶרֶת סִידִי (قرعة سيدي, - קרחת סבי; קֶרִיעָה (قریعة, - קרחת) - אולי הפרי הבעל דומה לראש אדם קרח. אכן, אצל הבדואים בגליל "קריעה" הוא כינוי לנערה קרחת.

מתחת לסלע צומחת רקפת, צילום: אריה טננבאום, מתוך: אתר פיקיוויקי

שדה רקפות, צילום: מיכה בן יצחק

שביל המגילות: חדוות גילוי מדברית

אייל שפירא*

צילום: גן לאומי קומראן

נוספים. אך מעבר לכל אלו, שביל קצר ונעים זה מספק חוויה מדברית מזוקקת, כמו גם תחושה של חיבור אמיתי להיסטוריה ולמרחב המדברי.

השביל מתחבר לגן לאומי קומראן: שביל המגילות זוכה לשדרוג

בשנת 2017, נחנך שביל המגילות, המנציח את הארכיאולוג חנן אשל (1958-2010), מומחה לתקופת בית שני ובעל שם בחקר המגילות הגנוזות.

בתחילת 2021, זכה השביל לשדרוג משמעותי עם חיבורו לשטח גן לאומי קומראן הסמוך, דבר המאפשר למטיילים חווית טיול כוללת המשלבת טיול מדברי קצר ונינוח עם חשיפה לעושר השרידים והממצאים המרתקים של קומראן הקדומה. בסתיו של אותה שנה, אף סומן השביל בסימון שבילים.

השביל הבסיסי, המישורי ברובו, מתפתל לאורך של 1.6 קילומטרים בלבד, והוא מספק למבקרים בו מנה גדושה של נופ מדברי - מצוק ההעתקים המרשים מצד אחד ומרחבי ים המלח מן הצד האחר. ובתווך, הצצה מרוחקת לעבר כמה ממערות קומראן החשובות מסוגן. להשלמת החוויה, נקודות תצפית מוצלות הצופות לעבר המערות מאכלסות שלטי הסבר

עונת החורף היא זמן מצוין לצאת לטייל במדבר ולהכיר מסלולים חדשים. שביל המגילות, המתפתל למרגלות מצוק העתקים, מציע למבקרי מסלול קצר וגדוש בנקודות תצפיות אל עבר כמה מהמערות היותר מסקרנות, שבהן התגלו המגילות הגנוזות, ומביא סיפור מרתק מימי טרום הקמת המדינה. אווירה מדברית מזככת כלולה בחבילה. להשלמת החוויה, מומלץ לקנח בביקור בגן לאומי קומראן, שזכה בשנה האחרונה לשיפורים ולחדושים.

שביל המגילות, המתפתל למרגלות מצוק ההעתקים אל מול ים המלח, מביא אל קדמת הבמה את סיפור מגילות מדבר יהודה וסיפורים היסטוריים מרתקים

* רשות הטבע והגנים

מעריכים כי מספרם עמד על 150-200 וכי הם התגוררו בקומראן במשך כ-200 שנים, עד שנת 68 לספירה.

כיום, נדמה כי לא רבים מהמבקרים מודעים לעובדה כי גילוי המגילות הגנוזות תרם תרומה מכרעת לגילוייה של קומראן הקדומה. זאת בשל השאיפה לחקור את המרחב הסמוך למערות ולהתחקות אחר מקום מושבם של בני הכת. החפירות נערכו בשנים 1952-1956 בניצוחו של הכומר הדומיניקני רולאן דה-וו.

השביל, המערות והמדבר שביניהם

שביל המגילות. צילום: צבי פיש

דקות ספורות לאחר תחילת ההליכה בשביל, מגיעים לסככת נקודת התצפית הראשונה, הצופה לעבר שתי מערות הנטועות במרומי מצוק ההעתקים.

הראשונה, הצפונית יותר, היא מערה מספר 11 (מכונה גם 11Q). זוהי אחת משלוש המערות החשובות ביותר בקומראן (לצד מערות 1 ו-4) ובה התגלו כ-25 מגילות, מתוכן חמש במצב השתמרות טוב למדי. בין המגילות שהתגלו במערה מגילת ויקרא, הכתובה בכתב עברי קדום; מגילת תהילים, ובה 48 מזמורים; אחד התרגומים הארמיים הקדומים לספר איוב וכן המגילה הארוכה ביותר שהתגלתה בקומראן - "מגילת המקדש", באורך 8.30 מטר. מגילה זו כוללת תיאור חלופי של המקדש וכן חוקים הקשורים למלך.

משמאל למערה 11, נמצא צמד הפתחים הגדולים של מערת התאומות. את כינויה זה נתן לה הארכיאולוג פסח בר-אדון, שקיווה למצוא בה את אחד מאוצרות בית המקדש שנזכרו במגילת הנחושת ושהוטמן "בביאה (בדרך) מיריחו לסככה במערת העמוד של שני הפתחים צופה מזרחה". עם זאת, חפירותיו של בר-אדון, כמו גם חפירות נוספות שנערכו במקום, לא גילו כל מטמון, ונראה כי מדובר בתיאור דמיוני.

מסלול הטיול ייקח אתכם מזרחה ויביא אתכם אל גדתו של ואדי ציורי, שם הוצב ספסל אבן מול הנוף - מקום נהדר להפסקה מוצלת ונעימה. כאן נוכל לדמיין את השיטפונות העזים המתחוללים באזור זה בימי החורף והחורצים את ערוץ הנחל לעומק ולרוחב שנה אחר שנה.

מפורטים הכוללים גם איורים מאירי עיניים. אלו מביאים אל קדמת הבמה את סיפורן של המגילות הגנוזות, הנחשבות בעולם כולו לממצא הארכיאולוגי החשוב ביותר שהתגלה במאה ה-20.

סיפור גילוי המגילות, שתחילתו ב-1947, הסעיר את דמיונם של חוקרים, של היסטוריונים ושל ארכיאולוגים בעולם כולו, ובמהרה החל מבצע לסקירת מערות מדבר יהודה, ובסופו התגלו כ-900 מגילות הכתובות עברית, יוונית וארמית. רובן היו מקוטעות, ולמעשה, מחקרן נמשך גם בימים אלו.

רבות מהמגילות מצויות כיום בהיכל הספר שבמוזיאון ישראל בירושלים. המבנה היה לסמל ידוע בזכות כיפתו הלבנה הניצבת מול קיר שחור. הניגוד ביניהם מייצג את מלחמת בני האור בבני החושך, כפי שהוצגה באחת מן המגילות הגנוזות.

הטקסטים המובאים
במגילות, כמו גם השרידים
והממצאים שהתגלו ביישוב
הקדום קומראן, מעידים
על כך שכאן ישבו בני כת
האיסיים, שזכו לשמות
נוספים, בהם "כת מדבר
יהודה" או אנשי ה"יחד". הם
חיו חיים סגפניים, הדגישו
שיתופיות והעבירו חלק
ניכר מזמנם בלימוד המקרא
ודיני טהרה.
תושבי קומראן האמינו
כי כל אדם נולד "בן אור"
או "בן חושך", כך שגורלו
נקבע מראש. את עצמם
את ראו כ"בני אור", ואף
פעלו בהתאם ללוח שנה
שהתבסס על השמש, וממנו
נגזרו מועדי חגיהם.

סיפורה של אנדרטת הקודחים

צילום: צבי פיש

צילום: צבי פיש

ועוד פרט שמצית את הדמיון: במערה מספר 3, נמצאה בין היתר מגילה הכתובה על נחושת, הלוא היא מגילת הנחושת, הכוללת תיאור של אוצרות שהוטמנו באזור ירושלים ובאזור ים המלח.

להשלמת החוויה: ביקור בגן לאומי קומראן

אפשר לסיים את ההליכה בשביל לאחר נקודה זו ולהגיע לקצהו המזרחי (חניה דרומית), אך מומלץ יותר להשלים את החוויה בביקור בגן לאומי קומראן, שחובר לאחרונה אל השביל בצורה נוחה וידידותית.

למעשה, גן קומראן מציע מפגש מסקרן בין ארכיאולוגיה, מגילות והיסטוריה. האתר מציע מסלול טיול קצר ונגיש בין מוקדי העניין העיקריים, בהם האמה, בורות המים, מקוואות הטהרה, חדר האוכל של תושבי קומראן שבו הם סעדו יחדיו, מגדל התצפית והשמירה הצופה אל בקע ים המלח, אל מצוק ההעתקים ואל הרי מואב ועוד. בהמשך המסלול, מצויה נקודת תצפית מרהיבה לעבר מערה מספר 4.

לצאת לדרך: מידע לקראת הטיול

שביל המגילות מצוי בשמורת טבע מצוק ההעתקים. אורכו כ-1.6 ק"מ (רמת קושי קלה) והוא מסומן בשטח בצבע ירוק. אפשר להתחיל את המסלול בקיבוץ קליה ולטפס לגן הלאומי. בנוסף, קיימת גרסה מקוצרת למסלול, המתחילה בחורשה של בית הקברות של הקיבוץ (שביל מסומן בכחול, ובנקודת פיצול שבילים ממשיכים לקומראן בשביל הירוק). למעוניינים במסלול קצר וקליל עוד יותר, מומלץ לשנות כיוון ולהתחיל את הטיול בגן לאומי קומראן וללכת בשביל במגמת ירידה לכיוון הקיבוץ או החורשה.

בשלב מסוים, פיצול שביל משולט היטב יוביל אתכם ימינה מהלך צעדים מספר. מולכם תוכלו להבחין באלמנט פיסולי מסקרן המזכיר במראהו מתקן קידוח. זוהי לא אחרת מאשר אנדרטת הקודחים, המציגה סיפור מרתק מימי טרום המדינה.

בקיץ 1938, הגיעה לאזור קבוצת עובדים במטרה למצוא מקום ראוי לקידוחי מים לשימוש היישוב המוקם בית הערבה. העבודה היתה מפרכת והסיכונים רבים, אך בשל הוראות השלטון הבריטי, נאלצו הנוטרים ששמרו על העובדים להניח את נשקם בתוך ארגז נעול. רק במקרה של התקפה, הותר לשלוח את הנשק. ב-21 ביולי 1938, בשעה חמש אחרי הצהריים, הופר השקט. יריות נשמעו מעל ההר. ארון הנשק היה, כאמור, נעול, והמהומה היתה רבה. כנופיית תוקפים מקומית חדרה במהרה לאתר, אנשיה רצחו עובדים ונוטרים ובזזו את האקדחים, את הרובים ואת התחמושת. המקרה, שהביא למותם של ארבעה: שלמה שוילי, אברהם זליקוביץ, אברהם עבדי-צדק וחיים יוסלביץ, עורר תגובות קשות ביישוב העברי.

במקום נמצאת נקודת התצפית האחרונה במסלול, הצופה לכיוונה של מערה מספר 1. לא בכדי זכתה המערה למספר זה שכן זוהי המערה שבה החל הכול. בה התגלו שמונת המנקנים הגליליים ושבע המגילות הראשונות. אחת המעניינות שבהן הייתה מגילת סרך היחד: חיבור המתאר את אורח החיים של קהילת "היחד" ותהליך הקבלה אליה.

בחפירות שנעשו מאוחר יותר, התגלו במערה זו גם קטעים השייכים ליותר משבעים מגילות נוספות. משמאל למערה זו, מצויה מערה מספר 2, שפתחה אינו נראה מנקודה זו. במערה זו התגלו קטעים מ-33 מגילות. בעקבות גילויים אלו, נסקרו לא פחות מ-250 מערות במצוקים הללו.

צילום: צבי פיש

גישה לשביל אפשרית גם לאלו המעוניינים לטייל ברמת המדבר או לעלות לאתר הגלישה שבנחל קומראן בלי להיכנס לגן הלאומי. לתשומת ליבכם: הכניסה לגן הלאומי בתשלום.

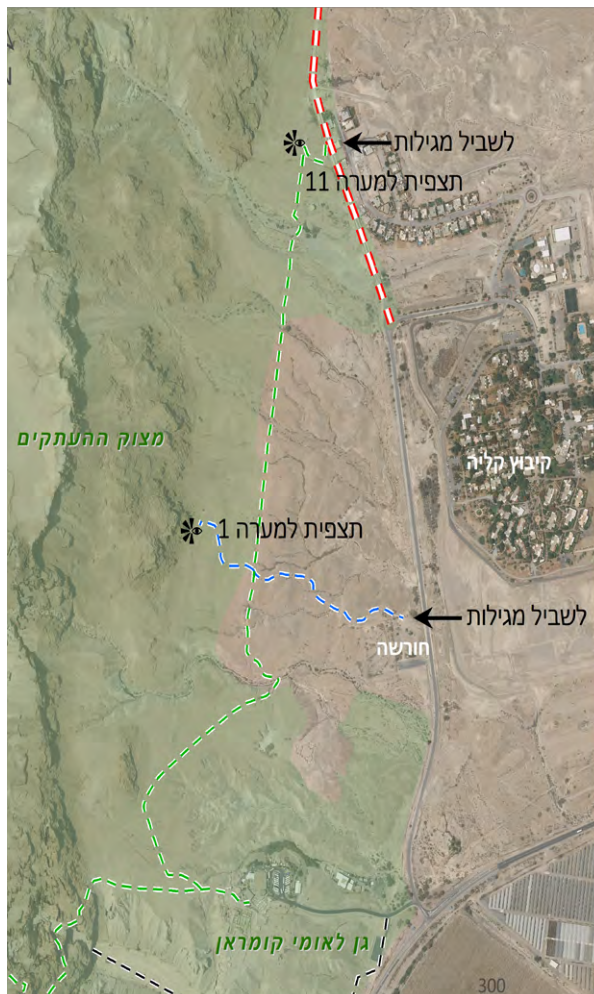
אפשר לטייל בשביל כל השנה אך עונות החורף, הסתיו והאביב הן העונות המומלצות לכך. יש לנעול נעלי הליכה, לחבוש כובע ולהצטייד במים. רוב המסלול מישורי, למעט כמה קטעים שבהם יש מדרגות. חשוב: בשום פנים ואופן אין להיכנס למערות, הן מפני סכנה בטיחותית הן כדי לשמור על אוכלוסיית העטלפים שבהן.

לאחר עונת חורף גשומה בצפון ים המלח, מומלץ לצאת וליהנות ממרבדי הפריחה המדברית שבמקום - המרחב מעוטר בפריחות צבעוניות של צמחים שונים, כגון פשתנית ססגונית הפורחת בסגול ובצהוב ובאשן שלוש העורקים הפורח בכתום.

הנחיות הגעה: מכביש 90 בצפון ים המלח פונים בצומת קליה מערבה. נוסעים לכיוון קיבוץ קליה (אך לא מגיעים אליו) ומחפשים אחר השלט המפנה אל שביל מגילות (חנייה צפונית). אפשר לחזור באותה דרך או לשלוח נהג לנקודת הסיום בחנייה הדרומית, ועדיף - בחניית גן לאומי קומראן.

צילום: גן לאומי קומראן

אל בריכות המים של ירושלים

שמוליק מייזליש*

צילום: גן לאומי קומראן
תשרי עניינם גשם ומים. ענפי הערבה שמשמשים בהם בחג רומזים למים, בשמחת תורה נאמרת תפילה על הגשם שיבוא בברכה, ובז' בחשוון מתחילים לבקש על הגשמים בתפילות היומיות: "ותן טל ומטר".

ירושלים, העיר החשובה בארץ, סבלה לאורך כל התקופות מחסור חמור במים זמינים בשל מיעוט מקורות המים בתוך העיר. אומנם בשיפולי עיר דוד נובע מעיין גדול יחסית (הגיחון), אך ספיקתו אינה אחידה כל השנה, ולא היה בו די כדי לספק את צורכי העיר שהלכה וגדלה עם השנים. לכן, בנוסף לבורות המים הרבים שנחצבו ושנחפרו בעיר, נבנו במשך השנים בריכות אגירה ענקיות לשימוש תושבי העיר ועולי הרגל.

הסיור לבריכות מתחיל בעיר החדשה וממשיך לתוך העיר העתיקה, כשלושה ק"מ של הליכה עירונית קלה.

בריכת ממילא

נתחיל את סיורינו במרכז ירושלים, בגן העצמאות, בחלקו המזרחי, סמוך מאד לקניון ממילא, מוקפת גדר - נמצאת בריכת ממילא. הבריכה עצומה בגודלה, אורכה כמאה מטר, רוחבה 65 מטר ועומקה כשבעה מטרים. הבריכה מתוארכת לתקופה הביזנטית, והיא קיבלה את מימיה מקו פרשת המים שנמצא מערבית לה (במקום בו עובר היום רחוב המלך ג'ורג'). בוני הבריכה ניצלו את השיפוע של תחילת גיא בן הינום, שמתחיל בקצה רחוב אגרון ושורד עד לנחל קדרון, כדי לאסוף את

הגשם בארץ ישראל אינו עניין מובן מאליו. שנות בצורת מביאות לרעב ולאובדן פרנסה, ולכן הציפייה הדרוכה לעונת הגשמים. בני ארץ ישראל לא סמכו רק על ירידת גשמים, וכדי להתכונן היטב לתקופות יובש בנו מערכות לאגירת מים לשימוש רב שנתי. אגירת המים נעשתה בבורות, חצובים בסלע או חפורים באדמה, ובבריכות אגירה, פתוחות או מקורות, ונועדה לאגירת מים בחורף לשימוש בהם בעונה שחונה.

במסכת יומא (בבלי נג ע"ב) מופיעה תפילתו של הכהן הגדול ביום הכיפורים בצאתו מקודש הקדשים בשלום. חלק נכבד מהתפילה נגע בעניין הגשמים העתידיים לרדת בחורף הקרוב. נזכיר שרוב החקלאות בארץ הייתה מבוססת על חקלאות בעל, כלומר: על חקלאות שנוקקה למי גשמים. לכן חלק נכבד מחגי

* מפקח של"ח וידיעת הארץ בדימוס

בין מדינת ישראל לממלכת ירדן. כיום הבריכה ריקה ממים ומשמשת בתקופת הקיץ כאתר מופעים עירוני.

בריכת הסולטן, צילום: צלמי המושבה האמריקאית, מתוך: ויקיפדיה

בריכת חזקיהו (המגדלים)

ניכנס לעיר העתיקה דרך שער יפו. בריכת חזקיהו מוקפת בניינים מכל צדדיה, ולכן אין כניסה לתחום הבריכה. לפיכך ניכנס ל"מצודה" (מגדל דוד), נטפס למרפסת התצפית ונשקוף אל העיר העתיקה. נוכל לראות את מתחם הבריכה: בתוך שטח הבנייה הצפוף מאוד, בולט שטח ריק ענק (75 - 43x) כיום מוזנח ומלא גרוטאות. הבריכה מתוארכת לבית שני, והיא קיבלה את מימיה בעיקר מאמת מים שנמשכה מבריכת ממילא. לבריכה שמות מספר: בריכת המגדלים, הבריכה העליונה, חמאם אל בטראק. בחורפים גשומים, הבריכה מתמלאת בחלקה ממי גשמים. מתוכנן לעתיד לנקות את הבריכה ולשקם אותה, בעיקר לצרכים תיירותיים.

בריכת חזקיהו, צילום: דרור פייטלסון, מתוך: אתר פיקיוויקי

המים ולאוגרם בבריכה גדולה במרכז השיפוע. מאחר שהבריכה הייתה מחוץ לחומות העיר, בנו אמת מים תת קרקעית מבריכה זו לבריכת חזקיהו, שממוקמת בתוך העיר העתיקה, כך שהתאפשרה אספקת מים סדירה בין הבריכות. כיום הבריכה ריקה, ובחורף משמשת כשולולית חורף לאוהבי טבע. יש תוכניות להנגיש את המקום בעתיד למטיילים.

בריכת ממילא, צילום: שאולה הייטנר, מתוך: אתר פיקיוויקי

בריכות המים שבירושלים
ושבסביבתה מעידות על מצוקת
המים האקוטית בעיר ועל ניסיון
לפתור מצוקה זו. עלינו לזכור
שמעבר לצרכים היומיומיים של
תושבי העיר לדורותיה, עמד במרכז
ירושלים צרכן מים ענק, והוא בית
המקדש. מלבד זאת, היו בעיר
מקוואות רבים ששימשו את עולי
הרגלים שעלו למקדש - שהרי היו
צריכים להיטהר במים להשלמת
תהליך טהרתם.

בריכת הסולטן

נחזור חזרה לרחוב אגרון, נחצה את הכביש לרחוב העמק ונמשיך עד לבריכת הסולטן.

אין כמעט אדם שאינו מכיר את בריכת הסולטן. גם בריכה זו ממוקמת בתוך גיא בן הינום, על התפר שבין ירושלים המערבית לעיר העתיקה. את הבריכה בנה הסולטן המפואר במאה ה-16 בתהליך פשוט יחסית של בניית סכר במרכז הגיא, שעליו עובר היום הכביש מדרך חברון להר ציון. עד למלחמת ששת הימים, היה המקום קו גבול

בריכות שלמה

אומנם בריכות שלמה אינן קשורות לסיורינו שכן מדובר בשלוש בריכות שנמצאות כשלושה קילומטרים דרומית לבית לחם, בשטח שהכניסה אליו מותרת רק בתיאום עם צה"ל. אולם בריכות אלה סיפקו מים לירושלים דרך אמות מים שהזרימה בהן הייתה בכוח הגרביטציה בשיפוע מתון ביותר. הבריכות סיפקו מים לירושלים מאז התקופה הרומית, או אפילו התקופה החשמונאית, ועד תקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל. הבריכות קיבלו את מימיהן ממעינות באזור שנוקזו אל תוך הבריכות, ומשם זרמו המים באמות מים לירושלים, לארמון הורדוס ולהר הבית, והיו מקור המים העיקרי עד חיבור ירושלים למקורות הירקון באמצעות משאבות דיזל בתקופה הבריטית.

בריכות שלמה ב-1968, צילום: רוני קניגסברג, מתוך: אתר פיקיוויקי

סיכום

בריכות המים שבירושלים ושכסביבתה מעידות על מצוקת המים האקוטית בעיר ועל ניסיון לפתור מצוקה זו. עלינו לזכור שמעבר לצרכים היומיומיים של תושבי העיר לדורותיה, עמד במרכז ירושלים צרכן מים ענק, והוא בית המקדש. מלבד זאת, היו בעיר מקוואות רבים ששימשו את עולי הרגלים שעלו למקדש - שהרי היו צריכים להיטהר במים להשלמת תהליך טהרתם.

חשוב לציין שבתוך תחומי הר הבית מצויים בורות מים רבים וגדולים שנועדו לסיפוק הצורך הגדול במים בבית המקדש.

בריכת הסטרותיון

נמשיך ברחוב הראשי של השוק (רחוב דוד) ונגיע לזווייה דלרוזה (דרך הייסורים). סמוך לתחנה הרביעית, נמצא מנזר גדול בשם "האחיות ציון". ניכנס למנזר בהתאם למועדי הפתיחה למבקרים ונבקש לרדת לקומת המרתף, שם נמצאת בריכת הסטרותיון (השם "סטרותיון" פרושו עפרוני, והבריכה נקראת כך משום ממדיה הקטנים יחסית).

הבריכה נבנתה כנראה בתקופת הורדוס, ובמקור שימשה מאגר מי גשמים כדי שאלו לא יציפו את "הפורום" הרומאי שנבנה מעל. הבריכה נתגלתה באמצע המאה ה-19, ועל קמרונותיה נבנה המנזר. החלק השני והקטן יותר של הבריכה נמצא במנהרות הכותל, שנמצאות בצד הנגדי של דרך הייסורים. בבריכה מצויים מים, ואפשר ללמוד מהבריכה על שיטת האגירה התת קרקעית שלפיה נבנתה.

בריכת הסטרותיון, צילום: יגאל זלמנסון. מתוך: אתר פיקיוויקי

בריכות בית חיסדא

נצא ממנזר האחיות ציון חזרה לזווייה דלרוזה ונמשיך מזרחה לכיוון שער האריות. סמוך מאוד לשער ולקצה הצפוני מזרחי של החומה, ניכנס למתחם של כנסיית סנט אנה. בחצר הכנסייה, נוכל לראות את החפירות של הבריכות הנקראות בריכות הצאן או בריכות בית חיסדא.

במאה השמינית לפנה"ס (בית ראשון), נחפר במקום בור מים לשמש את בית המקדש. מאוחר יותר, הורחב המקום לבריכה. בריכה זו מזוהה כנראה עם ה"בריכה העליונה" המוזכרת בספר מלכים (יח, יז). מאוחר יותר, בתקופות הרומית והביזנטית, נבנו במקום בריכות מרפא.

נצא חזרה לרחוב הראשי ונחזור לשער יפו דרך השוק של העיר העתיקה.

בריכות בית חיסדא צילום: תרומת הספרייה הלאומית. מתוך: ויקיפדיה

לחיי הספינות שבדרך

מנה חלפון*

נתן אלתרמן. מתוך: ויקיפדיה

אלתרמן נולד בוורשה (אז באימפריה הרוסית) בשנת 1910, בבית ציוני נלהב. אביו, יצחק אלתרמן, היה מחשובי המחנכים הציונים בוורשה. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, נדדה המשפחה ברחבי רוסיה (בעקבות עיסוקי האב), ועם סיום המלחמה התחיל את לימודיו בבית ספר יהודי דתי בקישינב. בשנת 1924, עלתה המשפחה לארץ ישראל. נתן התחנך בגימנסיה העברית הרצליה. בשנים 1929-1932, למד חקלאות בצרפת. בקיץ 1932, חזר לארץ, התיישב בתל אביב והחל לכתוב ולערוך בעיתון "הארץ" ולפרסם בו שירים קצרים במדור הנקרא "רגעים". שניים משיריו של אלתרמן הולחנו והיו להמנוני שנות השלושים: **"נומה עמק"** ו**"זמר הפלוגות"**.

ב-1938, הוציא אלתרמן את ספר שיריו הראשון, "כוכבים בחוץ", הפותח בשיר **"עוד חוזר הניגון"**.

מלחמת העולם השנייה והשואה בשירי אלתרמן

בשנותיה הראשונות של מלחמת העולם השנייה, 1939-1941, כתיבתו של אלתרמן עסקה בעיקר במצב בחזית והפיח עידוד בקרב הקוראים בציון אנקדוטות והומור בנוגע למצב בחזית. בנובמבר 1942, עם הגעת ידיעות רשמיות על רצח העם היהודי באירופה הכבושה, פרסם אלתרמן את שירו "מכל העמים". בשיר זה הטיח אלתרמן ביקורת נוקבת לא רק על הרוצחים אלא על העולם השותק.

רבים מתלמידי כיתות י"א וי"ב יוצאים למסע מעצב זהות בארץ ומבקרים באתרי העפלה שונים לחופי הארץ. אני מציע לחבריי המדריכים השנה התבוננות מזווית אחרת בנוגע למפעל ציוני זה - מבט דרך שיריו של המשורר נתן אלתרמן. אלתרמן אולי אינו המשורר הלאומי (תואר זה שייך לחיים נחמן ביאליק), אבל הוא ודאי המשורר הציוני ושיריו הם קולה של התקופה.

בשנת הלימודים ה'תשפ"ב, נציין 75 שנה להחזרתה של אוניית המעפילים המפורסמת "יציאת אירופה תש"ז" (אקסודוס) לגרמניה. סיפורה של אונייה זו מסמל את שיאו של מפעל ההעפלה שלאחר מלחמת העולם השנייה. על מפעל מכונן זה אוניות המעפילים כתב אלתרמן שירים בלתי נשכחים. אפתח ברקע קצר על המשורר והבית ממנו שאב את יצירתו.

* מפקח מינהל חברה ונוער, מדריך מסעות בני נוער בארץ ובפולין.

בתחילת שנת 1943, עבר אלתרמן לכתוב לעיתון "דבר" וכתב טור קבוע לגיליון יום שישי של העיתון, "הטור השביעי". בשמונה במאי 1945, עם סיום המלחמה, כתב אלתרמן טור שכותרתו "אנו נאבק" ושלמעשה היה המקבילה העברית לנאום המפורסם של צ'רצ'יל מימי המאבק על בריטניה. בטורו, הבטיח אלתרמן כי העם העברי יאבק בימים ובחופים. כפי שנראה מייד, תחזית זו התגשמה.

במרס 1946, יצא שליח העיתון "הארץ" שמעון סאמט לביקור בפולין. הוא פגש שם בשארית הפלטה ושמע תיאורים קשים על מצבם הנפשי ועל חוסר האמון שלהם בכל אדם ואדם. בכתבתו בעיתון, הופיעה תמונה של ילד בשם אברהם הישן בחדר מדרגות מחשש לישון בחדר שינה. אלתרמן יצר זהות בין הילד אברהם לאברהם התנכי וכתב טור על הילד אברהם ועל הציווי ההיסטורי לך לך לארץ ישראל.

השיר "על הילד אברהם".

מסע בארץ בעקבות שירי העפלה

תחנתנו הראשונה במסע בעקבות שירי ההעפלה שכתב אלתרמן היא לחוף נהריה, שם הועלתה אל החוף ספינת "חנה סנש". בחג המולד 1945, הצליחו אנשי ההגנה להערים על השוטרים הבריטים, שחגגו לשוכרה את חג המולד, והצליחו להביא אל חוף נהריה את ספינת המעפילים "חנה סנש". המעפילים וצוות האונייה האיטלקי הוברחו אל קיבוץ יגור. במהלך ארוחת הערב בקיבוץ, פצח רב החובל אסולדו בנאום ובו הודה לעם היהודי והביע תקווה שביום מן הימים יהיה לעם היהודי צי ומדינה.

אלתרמן שמע את הסיפור והתרגש מהאמירה וכתב בתגובה את "נאום תשובה לרב חובל איטלקי". הבריטים מצאו בשיר מסרים שיש בהם קריאת עידוד לאומית בתקופה כה קשה ואסרו על הדפסת השיר.

חוף ניצנים, זה המקום בו נוכל לספר את סיפורה של אוניית המעפילים "שבתי לוינסקי" ואת סיפור מאבק היישוב למען המעפילים. האונייה, הקרויה על שמו של פעיל העלייה הציוני שבתי לוינסקי, יצאה מבארי שבאיטליה כשעל סיפונה 825 מעפילים. מקום ההורדה נקבע דווקא לניצנים המרוחקות, באזור שתחנות המשטרה בו מועטות. השלב הראשון עלה יפה, והמעפילים הועלו אל החוף. אולם לכוחות השיטור הבריטים שנודע על האירוע והם הטילו סגר על האיזור במטרה לעצור את המעפילים. לשמע הידיעה, הגיעו מאות מתושבי הדרום אל המקום והתערבבו בין המעפילים.

כאשר הבריטים ניסו להבין מי מעפיל ומי תושב הארץ, הם קיבלו תשובה זהה מכולם: "אני יהודי מארץ ישראל". הבריטים בזעמם עצרו מעל ל-900 איש (רובם מעפילים, אבל חלקם צברים) ושלחו אותם לחיפה

...והמעפילים הועלו אל החוף. אולם לכוחות השיטור הבריטים נודע על האירוע והם הטילו סגר על האיזור במטרה לעצור את המעפילים. לשמע הידיעה, הגיעו מאות מתושבי הדרום אל המקום והתערבבו בין המעפילים. כאשר הבריטים ניסו להבין מי מעפיל ומי תושב הארץ, הם קיבלו תשובה זהה מכולם: "אני יהודי מארץ ישראל". הבריטים בזעמם עצרו מעל ל-900 איש (רובם מעפילים, אבל חלקם צברים) ושלחו אותם לחיפה ומשם לקפריסין.

ומשם לקפריסין. חיים חפר כתב על הפרשה את השיר "שורשנה שורשנה" (השם המקורי של הספינה היה סוזנה). אלתרמן הגיב על האירוע בטור "קומיץ בקפריסין", שבו הציג אירוע קומי טרגי של צברים מהארץ המוצאים עצמם בקומיץ אבל במחנה בקפריסין. לכאורה מחזה מצחיק, וכל ההתיישובות בארץ צוחקות, אבל יש בשיר גם ממד טרגי בדמות תינוקות קפריסין הנקרעים בין צחוק לבכי.

(קומיץ בקפריסין)

נשוב במעבר חד מקפריסין ללב הים התיכון. במרס 1947, הפליגה מאיטליה אוניית המעפילים "מולדת". על סיפונה היו קרוב ל-1,600 מעפילים, בהם לא מעט נשים בהיריון. עקב הצפיפות הרבה, נטתה הספינה על צידה. העולים היו צריכים להטיל את חפציהם למים ולעבור מצד אחד של הסיפון לצידו האחר כדי לשמור על שיווי המשקל של האונייה. ברצון למנוע טביעה ואסון, הוחלט להסגיר את הספינה לידי הבריטים, והמעפילים הועברו לקפריסין.

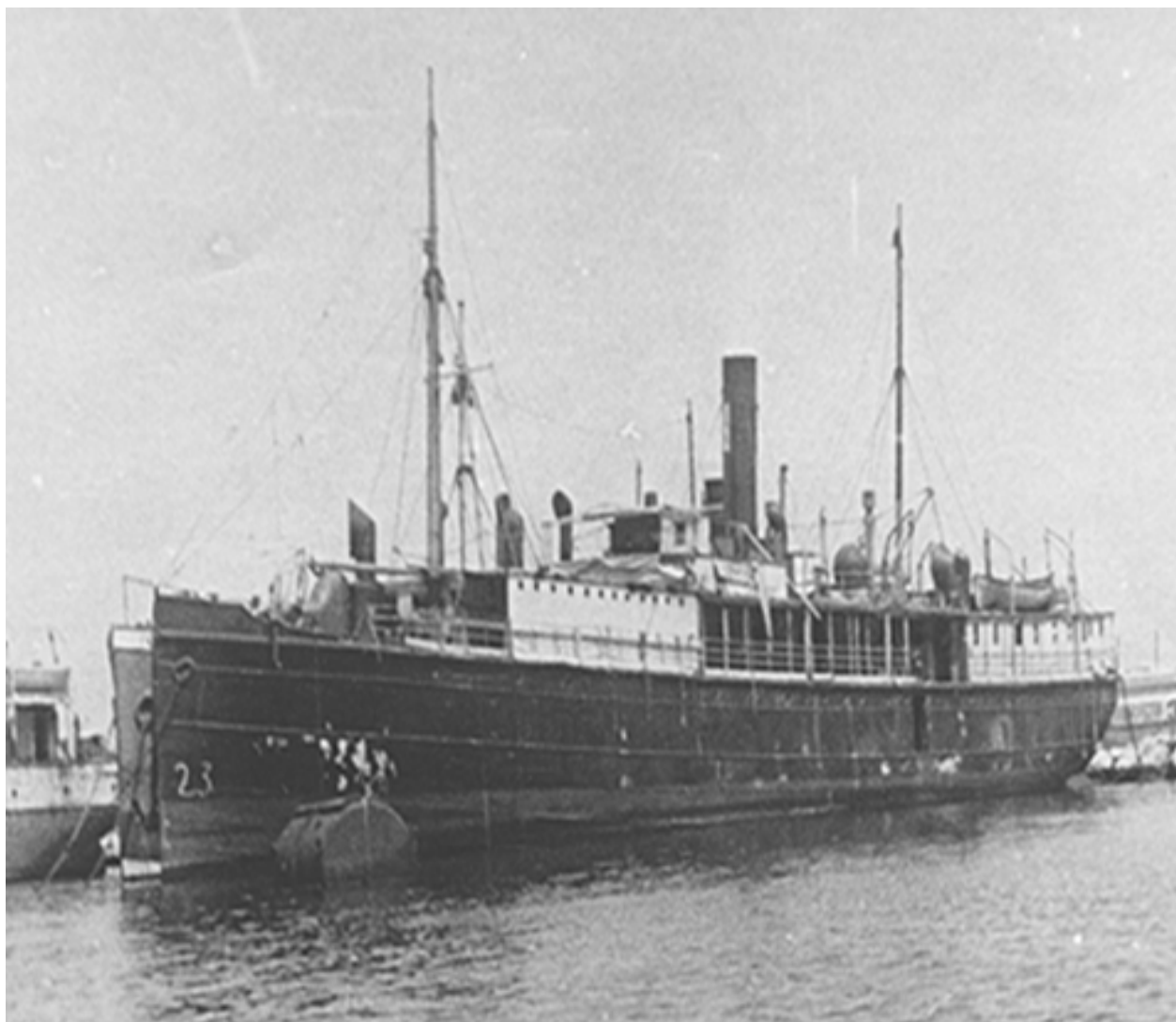

אוניית המעפילים "חנה סנש", מתוך: אתר פיקיוויקי

אלתרמן השתמש בדימוי הספינה המיטלטלת וסיפר באמצעותו את כל סיפור הגלות והתקומה. הוא כתב את השיר "על אם הדרך" ופירט בו על העץ העומד ומקבל את יהודי פולין, על דבקותם בציון ועל התפילה לירושלים. בהמשך, העץ הוא דימוי לחורבן ולשואה, ואלתרמן מסיים ביעד העץ: להיות לתורן הספינה המפלסת דרכה לארץ ישראל.

לסיכום, אומר כי קריאת שיריו (חשוב מאוד גם לשמוע אותם) של נתן אלתרמן על חוף ים, על רקע רחשי הגלים, מעניקה שם ופנים למונח כה חשוב כמו "היסטוריית ההעפלה" ויוצרת בקרב המשתתפים במסע תחושה של זהות והזדהות עם מאבק היסטורי יוצא דופן.

ספינת המעפילים "מולדת", מתוך: ויקיפדיה

בעקבות הציוני מלודז'

חדווה בן סיני*

עקיבא אריה ויס, מתוך: ויקיפדיה

צורף אומן. את מרבית חייו הבוגרים חי עקיבא בלודז'. בשנת 1893, נשא לאישה את חוה שרה ולשניים נולדו שישה ילדים. ויס ניהל את בית המלאכה המשפחתי לזהב ולכסף כבר מגיל 17 ואף הרחיב את עסקיו, פתח בית מסחר והחל לסחור גם ביהלומים.

בשנת 1897, התוודע לציונות המדינית של הרצל, וזו כבשה את ליבו ובמקביל לעסקיו החל גם בפעילות ציונית. עמד בראש אגודות ציוניות בלודז' וניהל את חברת "גאולה" בעירו, שמטרתה רכישת קרקעות בארץ ישראל. חוה שרה הייתה שותפה מלאה לחלומותיו הציוניים ולהתלבטויות ותמיכתה היא שאפשרה לו להתמסר לעבודתו הציונית.

בשנת 1904, החליט לבקר בארץ ישראל כי אין טוב ממראה עיניים. כשהאזינה שבה הפליג עגנה בנמל ביירות, קיבל את הבשורה המרה בדבר לכתו של הרצל בטרם עת. ויס המשיך בדרכו לארץ ישראל במחשבה שדווקא עכשיו, בהעדרו של המנהיג, יש לפעול נמרצות למימוש חזונו. בשלב ראשון, להקים עיר עברית בארץ ישראל. עיר הדומה במתכונתה לעיר שהרצל תיאר בספרו "אלטנולנד", כזו שיש בה מסחר, תעשייה ותעסוקה לבעלי מקצועות שונים. ויס נפגש עם אנשים שונים בארץ ישראל במטרה לקדם את הרעיון: "עתה הייתי מוכן בכל, נמלאתי שאיפה בלי גבול. לחדש את נעוריה של אמא הזקנה ששמה ארץ ישראל, ע"י בנין מסחר ותעשייה" (מתוך: "עיר מראשיתה", עדנה יקותיאל, הרצליה 2004). לאחר שבועות מספר בארץ, חזר ויס ללודז'.

רבים האנשים שסיפור חייהם שזור בסיפורה של העיר העברית הראשונה. בכתבה זו נאיר בזרקור את סיפור חייו של עקיבא אריה ויס, יוזם הקמת העיר תל אביב, אשר נדבק בחיידק הציוני לאחר שהקשיב לאחד מנאומיו של בנימין זאב הרצל ובעקבות זאת החליט לעשות מעשה: לעלות לארץ ישראל ולהקים את העיר העברית הראשונה!

היכן התחיל הכול? את סיפורו של ויס נספר במקום שבו נוסדה אגודת אחוזת בית, במפגש הרחובות מרזוק ועזר ווד רזיאל (סמוך לכיכר השעון), המקום שבו עמד בעבר קלוב ישורון.

מיהו עקיבא אריה ויס? הוא נולד בשנת 1868. בהיותו בן שלוש, עברה משפחתו מהעיר גרודנו שברוסיה ללודז' שבפולין בעקבות הצעת עבודה שקיבל אביו, שהיה

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, מרכזת תכניות זיכרון והנצחה באגף של"ח

הגירת המגורשים, מתוך: ויקיפדיה

אל התחנה הבאה נגיע בצעידה דרך סמטותיה של שכונת נווה צדק (אפשר גם לנסוע ברכב ולחנות בחניון רוטשילד). בית משפחת ויס ברחוב הרצל 2, פינת אחד העם, מייצג חלום שהתגשם.

בחודש אפריל 1909, החלו ביישור החולות. ויס הציע את רעיון "המריצנים" - פועלים עבריים אשר הביאו חולות מהחוף במריצות ובעזרתם, מילאו את הוואדי, יישרו את השטח שבין שתי הדיונות שעליהן הוקמה אחוזת בית: ארבעה רחובות ממזרח למערב ורחוב אחד החוצה אותם מצפון לדרום, הלוא הוא רחוב הרצל. מקימי העיר חפרו באר מים, התוו דרכים וכבשו אותן ולאחר מכן החלו בבניית הבתים. "אחוזת בית החלה בונה את בתיה. יום אחד מניח ראובן יסוד לביתו ויום אחד מניח שמעון יסוד לביתו. באים מנוה צדק ומנוה שלום מרחוב הים ומרחוב הוברד ומשכונת עגמי וממבואות האפלות שאין שם לא אור ולא אויר ומביאים ריקי אלברט ויין גזוז... עכשיו עומדים על קרקע זו ובונים להם בתים מתוך תקווה ותוחלת שיזכו בהם בשלום ויזכו לראות בבניין הארץ כולה."

אבן הפינה לבית עקיבא ויס הונחה בעשרה באב תרס"ט (1909). בית זה היה אחד מבתי הראשונים של אחוזת בית. עקיבא אריה ויס תכנן ובנה את בעצמו, על טהרת העבודה העברית. חומרי הבנייה אף הם הובאו מבתי חרושת יהודיים בארץ ישראל. במקור, היה המבנה בן קומה אחת אשר בה שישה חדרי מגורים ועליית גג. כיהא לעיר גנים, היו בגן בית ויס עצי פרי רבים. זמן קצר לאחר שהמשפחה עברה אל ביתה החדש, נולדה הבת הראשונה של תל אביב ונקרא שמה בישראל אחוזת בית ויס.

בית ויס, צילום: ד"ר אבישי טייכר, מתוך: אתר פיקיוויקי

ויס המשיך בדרכו לארץ ישראל במחשבה שדווקא עכשיו, בהעדרו של המנהיג, יש לפעול נמרצות למימוש חזונו. בשלב ראשון, להקים עיר עברית בארץ ישראל. עיר הדומה במתכונתה לעיר שהרצל תיאר בספרו "אלטנולנד", כזו שיש בה מסחר, תעשייה ותעסוקה לבעלי מקצועות שונים. ויס נפגש עם אנשים שונים בארץ ישראל במטרה לקדם את הרעיון: "עתה הייתי מוכן בכל, נמלאתי שאיפה בלי גבול. לחדש את נעוריה של אמא הזקנה ששמה ארץ ישראל, ע"י בנין מסחר ותעשייה"

בשנת 1906, הוא עלה לארץ עם משפחתו והתיישב ביפו. זמן קצר לאחר הגעתם, הצטרף ויס ליישיבה של יהודי יפו בקלוב ישורון (ממש במקום שבו אנו נמצאים) והציג בה את תוכניתו לבניין עיר עברית חדשה. "קצו אנשי יפו בדירות הערבים שזוהמתם מרובה ואוירם קשה... עמדו אנשי יפו ועשו להם אגודה אחת לבנות להם בתים מתוקנים בשכונה מיוחדת, זו שכונת תל אביב, שנעשתה עיר ואם בישראל" (ש"י עגנון, "תמול שלשום"). הוחלט להקים את ועד אחוזת בית. חברי הוועד היו ברגר, חיותכין, דנין, סמילנסקי וכמובן ויס. ויס כיהן כיו"ר הוועד עד שנת 1911. כדי לגייס חברים נוספים לתוכנית, פרסם ויס פרוספקט. במקביל, חיפש קרקע אופציונלית להקים עליה את העיר העברית הראשונה. בחיפושו הוא התוודע לגבעות מצפון ליפו והתאהב במקום: "לבי אמר לי כי זהו המקום שעליו תבנה העיר החדשה שער ארץ ישראל" (ויס, "עיר מראשיתה", עמ' 4). ביום 11 באפריל 1909, נערכה חלוקת המגרשים - ללא פתקים, אלא בעזרת צדפים שווים אסף בבוקרו של אותו יום. "מדוע צדפים? מפני שסבי רדף תמיד אחרי חידושים ולא נרתע מעבודה" ("עיר מראשיתה", עמ' 51). צדפים אפורים סימלו את מספרי המגרשים ולבנים את שמות החברים. המגרשים הוגרלו, החברים חתמו, ובראש הדף, סמוך לבול, חתם: ע.א. ויס.

שלוש מאיר ולבקר בתערוכת הקבע: "עקיבא אריה ויס, סטארטפיסט ציוני בחולות" (רחוב אחד העם 9, תל אביב. שעות פעילות: ימים א'-ה' 8:00-19:00, יום ו' וערבי חג -13:00-18:00).

בית בתכנונו של עקיבא אריה ויס ברחוב מזא"ה 20. צילום: גלרג'י. מתוך: ויקיפדיה

את ימיה הראשונים של אחוזת בית, הפליא לתאר נחום גוטמן בספרו "עיר קטנה ואנשים בה מעט". באחד הסיפורים, שחזר גוטמן חילופי דברים בין עקיבא ויס לבין שכנו מצידו האחר של הרחוב, מיכאל פולק: "ידעתי שכך יהיה. הנה מולך כבר עומד בית. אתה רואה אותו. זוויתו הפונה לשני הרחובות מעוגלת. הגדר שסביב הבית גם כן מעוגלת. וזה יפה. ואתה בונה שלך מולו וחופר את יסודותיו ואינך מעגל פינתו. איזו צורה? שם פינה מעוגלת ואצלך פינה ישרה" (גוטמן, "עיר קטנה ואנשים בה מעט", תשי"ט, עמ' 23-24).

בשנת 1911, בשל חילוקי דעות הנוגעים להמשך עתידה של העיר תל אביב, התפטר ויס ממועד האגודה "אחוזת בית". כשהוא דבק בחזונו ובמטרותיו, ייסד חברות לקניית קרקעות, לתכנון ולבנייה. בנה בתי ציבור ובתים פרטיים. הקים את חברת הסרטים "אורה חדשה" ואת מפעל התיירות בחמי טבריה. במקביל המשיך לסחור באבנים יקרות וביהלומים, ייסד את מועדון היהלום, הבורסה ליהלומים של ימינו. כל זאת כשבית המשפחה משמש כמקום בו חלם, תכנן, ערך ישיבות ולמעשה, עשה כל שניתן בכדי להגשים את חזונו.

בשנת 1927, פונתה כל קומת הקרקע של בית ויס לצורכי בית העסק של ויס ונבנתה קומה נוספת למגורי המשפחה. במהלך השנים, הייתה השכונה למוקד מסחר ותעסוקה. קומת הקרקע של הבניין עברה שינויים רבים עד כי לא נותר כמעט דבר מהבנייה המקורית: הקירות והחלונות בוטלו, העיטורים הייחודיים לבית הוסרו. שנות השלושים אופיינו בבנייה בסגנון בינלאומי, נטול קישוטים. בהשפעת סגנון זה, שונתה חזית הבית והייתה לנקייה ולפונקציונאלית יותר, ואפילו פינת הבית העגולה ישרה בצורה אלכסונית.

במשך שנים רבות, שכנו בקומה הראשונה לא מעט בתי עסק: חנות לתכשיטים ולכלי כסף, חנות רהיטים, חנות צילום, חנות ספרים של הוצאת "מסדה". בתו של ויס, אחוזת בית, התגוררה במבנה עד 1963. פ' חיים ביקר בבית בשנת 1960 וכתב כך בעיתון "הבוקר": "חדר מדרגות אפל שמעקה רעוע לו, מוביל את דירתה של הציירת אחוזת בית ויס... ההרגשה הראשונה העולה בלב המבקר בדירה הקטנה המרוהטת ריהוט ישן הנה הרגשת הצפיפות. בכל אשר תפנה מונחות תמונות, על הרצפה, על הארונות, על כל משטח קיר פנוי ואפילו על הספות... קשר נפשי עז קשורה הגברת אחוזת בית לעיר תל אביב שעמה כאילו גדלה יד ביד". בשנת אלפיים, שופץ ושומר הבניין על ידי חברת אפריקה ישראל להשקעות. במהלך השחזור, נחשף קיר הלבנים המקורי מ-1909. השיפוץ החזיר לקומה הראשונה את צורתה המקורית. העצים המעטים שנותרו בגינת ויס נעקרו. לאחר השיפוץ, נפתחה בקומה הראשונה מסעדת דגים. כיום פועלת במקום מסעדה בשם ויס. מכאן אפשר להמשיך למתחם הגלריות שבמגדל

קבר אחוזת בית, צילום: מתוך ויקיפדיה

רשות העתיקות חושפת עם בני נוער את סודות חוקוק העתיקה

ד"ר עינת עמבר-ערמון* אורי ברגר** אורלי קפ-קדוש***

החפירה, מבואת הכניסה למחילות המסתור. צילום: רשות העתיקות

רשות העתיקות, במימון משרד מורשת וציוני דרך, מקיימת מאז 2017 מיזם חינוכי הכולל חפירות ארכיאולוגיות, כחלק מתוכנית עתידית להכשרתו כאתר תיירות קולט קהל בעיתוף עם קק"ל. במהלך הביקור באתר, אפשר יהיה לסייר בבית הכנסת המפואר ולראות את פסיפסיו, וכן בבתי הכפר, במקוואות, במערכות המסתור, במתקנים החקלאיים הייחודיים, באזורי הקבורה ובבית המעיין ולהתהלך בדרכים הקדומות שחיברו בין כל המוקדים גם בעבר. כך המטיילים יוכלו להתרשם מאורח החיים של היישוב היהודי בגליל בשיא פריחתו. אך לא פחות חשוב מכך, למבקרים תהיה ההזדמנות להשתתף בחפירה החינוכית הצפויה להימשך באתר ולהטביע את חותמם במקום. במאמר זה, נציג את חוקוק העתיקה, אשר נחשפת במלוא פארה בימים אלו על ידי בני נוער, רבים מהם מתחום של"ח, ועל ידי הקהילה המקומית כחלק מפעילות הנחלה שמובילה רשות העתיקות. דרך החפירה על הפעולות המלוות אותה, בני הנוער מתחברים אל האתר ואל דפי ההיסטוריה שלו.

חורבת חוקוק שוכנת במזרח הגליל התחתון, כשישה ק"מ צפונית מערבית לכנרת ולכפר נחום, ממזרח לכביש 65 וסמוך למוביל הארצי. לאורך השנים, נערכו באתר וסמוך לו סקרים וחפירות ארכיאולוגיות רבות וחשובות. עם זאת, דווקא גילוי של בית כנסת מונומנטלי, ובו פסיפסים ייחודיים מהמרשימים בארץ, על ידי ג'וזי מגנס מאוניברסיטת צפון קרוליינה בצ'אפל היל ובעיתוף שועה קיסילביץ מרשות העתיקות, הם אלו שסייעו להבנת הפוטנציאל העצום הגלום באתר. בשנים האחרונות תפסו פסיפסי חוקוק כותרות בכל רחבי העולם. כחלק מההבנה בחשיבותם של הפסיפסים והאתר בכלל מתקיים בו בימים אלו מיזם בהובלת רשות העתיקות הכולל חפירות במגוון שטחים מרתקים נוספים.

* ד"ר עינת עמבר-ערמון, מנהלת מרכז חינוך וקהילה במרחב צפון ברשות העתיקות **אורי ברגר, מנהל מיזם סודות חוקוק וארכיאולוג גליל עליון ברשות העתיקות ***אורלי קפ-קדוש, רכזת הדרכה במרחב צפון ברשות העתיקות.

סיפורם של המקורות ההיסטוריים, הסקרים והחפירות

תלמידי כחל במיון ממצאים. צילום רשות העתיקות

מה קורה בשטח כיום?

בעקבות התגליות החדשות באתר וכחלק מבניית תוכנית לפיתוח האתר לרווחת הציבור, יצאה רשות העתיקות לסקר נוסף בשנת 2016. סקר זה הוא הבסיס למיזם סודות חוקוק שמתבצע בימים אלו, ובעקבות מסקנותיו מתקיימות חפירות ההנחלה שבמהלכן הולכים ונחשפים שטחים אלו:

מתקני חוקוק - בשיפולי האתר, נמצאו מתקנים חקלאיים ייחודיים אשר אינם מוכרים מאף אתר אחר, המזכירים צורת גיתות. מתקנים אלו משויכים לתעשיית הפקת שמן החרדל. עדות נוספת לתפקוד מתקנים אלו נמצאת בתלמוד הירושלמי, המתייחס ליישוב חוקוק כאל מקום שתושביו מתפרנסים מגידול חרדל: "ר' שמעון בן לקיש היה בחיקוק, ראה אותם מגלגלין בחרדל" (ירושלמי שביעית, פ"ט, ה"א). במהלך החפירות נחשפו לפחות תשעה מתקנים מטיפוס זה, כולם כוללים משטח דריכה, בור איגום, ספוללים מוגבהים בתוך משטח הדריכה ועוד.

השם "חוקוק" נזכר לראשונה במקרא בספר יהושע - פרק יט, פסוקים לב-לד - כשמו של יישוב בתחומי נחלת שבט נפתלי, וכן בספר דברי הימים א (פרק ו, פסוקים נט-ס) כיישוב לויים בנחלת שבט אשר. אזכורים בתלמוד מעידים על קיומו של הכפר היהודי (המכונה במקורות חוקק, חוקוק וגם חיקוק) בימי המשנה והתלמוד, ובין חכמי המאה השלישית והרביעית נזכרים ר' חזקיה חוקוק ויוחנן חיקוקיא (ירושלמי סנהדרין פ"ג, ה' יט; ירושלמי פסחים פ"א, ה"ד). האתר מוזכר גם בכתבי נוסעים מהמאה הי"ד, בהם אשתורי הפרחי, וכן בסקר של ק' קונדר וה' קיטשנר מטעם PEF בתחילת המאה העשרים. החל משנות החמישים, ערכו ר' רבני, צ' אילן, ג' דרעין, י' טפר וי' שבטיאל סקרים באתר. נערכו

מש"צים מקורס הישרדות במיון חרסים. צילום רשות העתיקות

המדרון המזרחי של הגבעה - אזור זה נבחר לחפירה במטרה להבין את גבולות האתר. שטחי החפירה באזור זה סייעו לאמוד את גבולות האתר הדומסטי מן התקופה הביזנטית וכן לספק מידע על ההיסטוריה ההתיישבותית באתר בתקופותיו הקדומות. בעוד שביריבועים שבמורד המדרון נמצאו עדויות ליישוב מתקופת הברונזה, בריבועים שבמרומי הגבעה נמצאו עדויות ליישוב מהתקופה הרומית המאוחרת.

דרך קדומה - את האתר חצתה דרך קדומה והיא הייתה בשימוש עד התקופות המאוחרות. אפשר לראות את שרידיה גם היום. אחד הדברים המפתיעים בחפירת הדרך, למעט גילוי התוואי הקדום, היה בכמויות יוצאות הדופן של כלי שחיקה וטחינה שנמצאו בה.

מחצבות - כדי לבנות את בתי חוקוק ואת המבנים הציבוריים, ובהם בית הכנסת, היה צורך במחצבות. ואכן, בשולי האתר כמעט מכל צדדיו, נחשפו עשרות רבות של מחצבות. אחד הדברים המרגשים בחשיפת המחצבות היו השפכים שמילאו אותן ובהם עדויות מוצקות ליישוב יהודי באתר בתקופה הרומית הקדומה, ובהם נרות הרודיאניים וכלי אבן המלמדים על האוכלוסייה היהודית שהתגוררה באתר במאה הראשונה לספירה.

בו גם חפירות לא מעטות כחלק מעבודות פיתוח באזור, שאותן הובילו י' רבני (כחלק מעבודות המוביל הארצי) וע' עמוס וג' צינמון (כחלק מהעבודות להרחבת כביש 65).

הסקרים והחפירות שנערכו באתר ובסביבתו לאורך השנים הניבו ממצאים מתקופת הברונזה הקדומה ומתקופת הברזל המעידים על קיומו של יישוב כמעט ברציפות מתקופת התנ"ך ועד לתקופה המודרנית. היישוב הקדום מצוי בראש הגבעה והוא השתרע על פני שטח של כשלושים דונמים. בשוליו מתקנים וקברים ששימשו את היישוב, ובעמק שמצפון לו מעיין נובע שמשמש מקור מים רב שנתי עד ימינו. שיאו של היישוב היה בתקופה הרומית והביזנטית, אז היה בית הכנסת במקום פעיל וליכד סביבו את אנשי היישוב. בראש הגבעה, על פני שטח של כעשרה דונמים, נמצאות חורבות הכפר הערבי יאקוק. צה"ל הרס את מבני הכפר בשנת 1968. בשנת 1945, הוקם בסמוך קיבוץ חוקוק, המשמר בשמו את שם היישוב הקדום שהיה באתר.

מיזם חוקוק ככלי חינוכי-ערכי

חפירות הנחלה בחוקוק מתקיימות כחלק ממגמת רשות העתיקות לעודד ולחזק את הקשר שבין הקהילה המקומית והציבור בכלל לארכיאולוגיה, למורשת ובמיוחד לאתר עצמו. מובן שחפירות אלו נעשות בהתאם לכל אמות המידה המחקריות ובהובלה של ארכיאולוגים מקצועיים, אך, בשונה מהרגיל, מרבית החופרים באתר ("הפועלים") הם בני נוער, אשר דרך החפירה זיקתם אל המורשת ואל ההיסטוריה מתחזקת.

עד עתה במיזם סודות חוקוק לקחו חלק עשרות רבות של קבוצות של תלמידי של"ח, מש"צים (בין היתר קורס הישרדות), תלמידי מגמות לימודי ארץ ישראל ומכינות קדם צבאיות. למיזם שותפים לא רק בני נוער, כי אם גם עשרות רבות של קבוצות אחרות, בהן תלמידי כיתות ד' ומעלה, חיילים מיחידת סמו"ר של חיל ההנדסה (יחידת המנהרות של צה"ל), סטודנטים, אסירים, משפחות מבוגרים וגמלאים. הקהל מגיע ממגזרים שונים, בהם גם נוצרים, בדואים, דרוזים ואחרים. לכל קבוצה מותאמת פעילות חברתית וערכית לצד הפעילות העמלנית, והיא מחברת ומקרבת בין המשתתפים.

ההשתתפות בחפירה הארכיאולוגית בחוקוק מזמנת למידה חוץ כיתתית חווייתית וערכית ומאפשרת עיסוק בסוגיות הנוגעות לעולם הארכיאולוגיה, ההיסטוריה, התנ"ך והמורשת בכלל. החפירה באתר מאפשרת

מעין קדום - בליבו של האתר נובע מעין, והוא זה שאפשר את החיים באתר לאורך התקופות. כיום המעין נמצא במרכז של חורשת שיזפים מהגדולות והיפות בארץ ומכסה אותו מבנה שבנו הבריטים לטובת תושבי הכפר הערבי יאקוק. החפירה באזור זה אטרקטיבית במיוחד, ובמהלכה נחשפה בריכה מנדטורית מרתקת ומערכת הובלת מים קדומה.

מערכת מסתור - מערכת מסתור מרשימה במיוחד נמצאה במדרון הצפוני של האתר, והיא תאפשר בעתיד למבקרים באתר כניסה לחללים תת קרקעיים וחוויה מאתגרת של זחילה במסלול מעגלי. כבר היום, זוהי אחת האטרקציות המשמעותיות לקבוצות המבקרות באתר. המערכת מורכבת משמונה חדרים וחללים, ובהם בורות מים ומקווה טהרה מטווח. נראה שבשלב השני של השימוש בחללים, בוטל המקווה, בור המים נפרץ, והחללים שיועדו להם הוסבו לחלק ממערכת המסתור. שביר כלי החרס מאפשרים לתארך, בצורה ראשונית בלבד, את השימוש במערכת המסתור למחצית הראשונה של המאה ה' לסה"נ, כנראה לימי מרד בר כוכבא. הייתה זו מערכת ציבורית, ובעת הכנתה בוטלו מתקנים ציבוריים אחרים שהיו בשימוש התושבים (מתקני מים וטהרה) לצורך הקמת מערכת המסתור.

בתי היישוב שמעל מערכת המסתור - מעל פני הקרקע, נחשפים גם שרידי מבנים ורצפות וכלי חרס רבים המתארכים את המבנים לתקופה הביזנטית, תקופת התלמוד (מאות ד'ה' לסה"נ). בחפירה נמצאו שביר כלי חרס רבים. חלקם רופאו ומוצגים כיום במוזיאון רוקפלר בירושלים.

תלמידי מע"אר בסיוור ליד המעין. צילום רשות העתיקות

למשתתפים להשתתף בחפירה מרתקת בשטחים המיועדים לפיתוח האתר לצד השתתפות בפעילות ארכיאולוגית משלימה: שטיפת חרסים ומיונם, רישום, מדידה ובעבודות שימור. ההתנסות במגוון הפעולות והמלאכות מחזקת את הקשר של המשתתף בפעילות אל שורשיו ואל הארץ ותורמת לשמירה על עתיקות הארץ, זאת במקביל לחיזוק ערכים אחרים שהיא מאפשרת: ערבות הדדית, ערך העבודה ואחרים.

כחלק מהמיזם, מתקיימות מגוון פעולות נוספות, בהן סדרות של פעילויות לתלמידי בתי הספר טרם הגיעם לשטח החפירה; פעילויות חווייתיות במתכונת של "חדר בריחה" באתר; ימי הסדרת שבילים; הרצאות להעשרת הדעת ועשרות רבות של סיורים באתר. כמו כן, מתקיימים באתר ימי שיא ופעילויות למשפחות, ולקהילות הסמוכות ובהם סיורי בין ערביים והרצאות בישובים הסמוכים. המיזם תורם כך גם להקניית ערכים, מסייע בגיבוש הזהות המקומית, בחיזוק תחושת השייכות הקהילתית, בשמירה על הסביבה, בעידוד למעורבות ולאחריות סביבתיות.

ההגעה לאתר אפשרית משלושה כיוונים: ברכב שטח דרך שביל משובש מקיבוץ חוקוק או בהליכה רגלית קצרה מקבר חקוק או ממפרץ החניה המצוי בכביש 65 צפונה ממערב לאתר.

המעוניינים להשתתף בפעילות מוזמנים לפנות אלינו:
einata@israntique.org.il

חפירות הנחלה בחוקוק
 מתקיימות כחלק ממגמת
 רשות העתיקות לעודד ולחזק
 את הקשר שבין הקהילה
 המקומית והציבור בכלל
 לארכיאולוגיה, למורשת
 ובמיוחד לאתר עצמו. מובן
 שחפירות אלו נעשות בהתאם
 לכל אמות המידה המחקריות
 ובהובלה של ארכיאולוגים
 מקצועיים, אך, בשונה מהרגיל,
 מרבית החופרים באתר
 ("הפועלים") הם בני נוער,
 אשר דרך החפירה זיקתם
 אל המורשת ואל ההיסטוריה
 מתחזקת.

מקורות

זינגבוים, א' וצביקי, ב', "חורבת חוקוק", **חדשות ארכיאולוגיות**, טרם פורסם.
 מגנס, ג', קיסילביץ, ש', גריי, מ', מיזי, ד' וברית, ק' (2018), "סיפורי המקרא ברצפת הפסיפס של בית הכנסת בחוקוק: דו"ח ביניים לעונות 2017-2011", **קדמוניות**, 157: 66-83.
 עמוס, ע' (2014), "חוקוק", **חדשות ארכיאולוגיות**, 126 (http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=12661&mag_id=121).
 צינמון, ג' (2013), "חוקוק סקר", **חדשות ארכיאולוגיות**, 125 (http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=5385&mag_id=120).

כנרת - סיפור של ראשית וחזון

אסף לונדנר*

חצר כנרת, 1921, צילום: ליא כהאן

לישראל בארץ ישראל. מכאן יצאה הקבוצה הקטנה של דגניה, ומכאן יצאו אנשי הקיבוץ הגדול עין חרוד. מכאן יצאו ראשונים להקים את המושב הראשון נהלל, פה הוקמה חוות הלימוד הראשונה לנשים - חוות העלמות. פה ייסדו את ארגון המשביר, את ההגנה ואת בנק הפועלים. פרק משמעותי בחייהן של דמויות מוכרות - כמו ארתור רופין, ברל כצנלסון, א"ד גורדון ורחל המשוררת - נקשר בחצר כנרת. לכן הוחלט כי המקום יהיה בית לסיפור ימי העלייה השנייה, לסיפורם של החלוצים.

חצר כנרת היא מקום של ראשית, מקום של חולמים ושל מגשימים. מי שעומד במרכז החצר רואה חצר המוקפת חומה וסביבה מבנים מרשימים בעלי גגות רעפים. אם היינו עומדים באותו מקום לפני 110 שנים, היו מסתובבים סביב בחורים ובחורות צעירים שהחלו הציוני הביאם לארץ ושהגיעו לכאן כדי להגשים, כדי ולבנות ולהיבנות.

בראשית הייתה הפעולה - ושם הפעולה: כנרת - במילים אלו פתח ארתור רופין, ראש המשרד הארצישראלי דאז, את נאומו בקונגרס הציוני ה"א בווינה.

בשנת 2006, לאחר שנים רבות שהאתר היה מוזנח, שומם והרוס, קיבלה על עצמה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בשיתוף גופים נוספים לשקם ולחדש את חצר כנרת. בזמן שמלאכת השימור והבנייה התקדמה, עסק הצוות החינוכי בשאלה: על מה יסופר בחצר כנרת? ככל הידוע לנו, האתר שוכן על יחידת הקרקע הלאומית הראשונה שרכשה הקרן הקיימת

צילום: בועז רענן

*רכז ההדרכה במרכז המבקרים חצר כינרת

סיפורה של החצר

צילום: אסף לונדנר

חוות העלמות

אחד המבנים המעניינים בחצר מספר את סיפור חוות העלמות בכנרת. הדימוי המוכר מציג את אנשי העלייה השנייה כחלוצים צעירים ורווקים, אך למעשה דימוי זה מייצג רק קומץ מכלל העולים, והקומץ שבקומץ היה גרעין החלוצות. אלו - שחלמו להיות גם הן בין בונות הארץ ובין מפריחות השממה - גילו לא פעם שהמציאות מכתירה להן עיסוק בתפקידים נשיים מסורתיים. חנה מייזל שוחט פעלה לשינוי התפיסה, ובשנת 1911 הקימה בחצר כנרת, בעזרתו של ארתור רופין, את חוות העלמות - חווה ראשונה מסוגה להכשרת נשים חלוצות לעבודה חקלאית. אף שהסביבה החלוצית לא האמינה ביכולתה של אישה לעסוק ב"עבודות של גבר", הצליחה חנה מייזל ללמד עשרות נערות, להכשירן לעבודת אדמה ולהעניק להן את האמצעים ואת הדרך להגיע לשוויון עם הגברים בעבודה ולמימוש עצמי. בין העלמות החלוצות, התפרסמה במיוחד רחל בלובשטיין - המוכרת לנו כרחל המשוררת. בביקור בחצר כנרת, אפשר לראות את מבנה חוות העלמות וכן לצפות בסרט על חייה של רחל.

סיור באזור

חצר כנרת נמצאת על תוואי שביל ישראל, והמגיעים אליה מצפון יוכלו לעצור בעין פוריה. במקום היה בעבר קבוצת הר כנרת, ואחריה הגיעה קבוצה של טבעונים. בריכת בטון לצד השביל היא עדות להתיישבותם כאן. מכאן כדאי להמשיך דרך המושבה כנרת, שנוסדה לצד החצר ב-1908, ולחלוף על פני בית טריידל - שעליו כנראה נכתב השיר "ארמון רב תפארת", סביב המושבה ובתי הראשונים. מי שמעוניין להמשיך מהחצר לכיוון דרום בשביל ישראל יוכל לבקר בבית העלמין של כנרת -שם קבורים חלוצים וחלוצות, חולמים ולוחמים. שביל ישראל ממשיך דרך גן רחל, הנקרא גם גן האימהות: מטע התמרים הראשון שניטע בעת החדשה בעקבות מסעו של איש כנרת בן-ציון ישראלי להבאת חוטרי תמרים מעיראק. השביל ממשיך בתוואי הקדום של הירדן, לצד בריכות דגים שבחורף ובעונות מגיעים אליהן ציפורים וצבים רבים. המסלול מסתיים בחורשת האיקליפטוס, ליד בית המוטור, שם היה בעבר קבוצת תימנים בראשות הרב דוד ישראל צעירי. הקבוצה נאלצה לעזוב את כנרת בעקבות קשיים בינה ובין אנשי כנרת והתיישבה במרמורק, ליד רחובות. מטיבי הלכת שבינינו מוזמנים להמשיך דרומה בשביל ישראל: לבקר באתר הטבילה ירדנית, שממנו אפשר לצפות אל סכר דגניה; לצעוד

קק"ל רכשה את אדמות כנרת מידי חברת יק"א בשנת 1905, ובשנת 1908 ייסד ארתור רופין במקום את החווה הלאומית כנרת. בראש החווה עמד האגרונום משה ברמן. פועלים צעירים לא תמיד הצליחו למצוא תעסוקה במושבות העלייה הראשונה והם באו למקום במטרה לעבוד ולקבל הכשרה מקצועית. בקבוצות הראשונים היו גם חברי הקומונה החדרתית. הם נקראו לחצר כדי להשתתף בניסוי של עבודה ללא מנהלים (בעקבות משבר שפרץ בין ציבור הפועלים למנהל החווה). קבוצה זו היא שייסדה את דגניה.

במלחמת העולם הראשונה,
בימי המשבר והרעב, החליטו
אנשי החצר לבוא לעזרת
היישוב היהודי בארץ שסבל
רעב ומצוקה. הם אגרו במחסן
את החיטה של מושבות הגליל
ומשם הובילו אותה לרחבי
הארץ. כך סייעו לרבים מאנשי
היישוב היהודי בארץ לשרוד
ברעב. את המחסן בכנרת
כינו אז "המשביר" - ובהמשך
הוא צמח להיות הקואופרטיב
הגדול בארץ.

קבוצה בולטת נוספת בחצר כנרת קראה לעצמה "קבוצת כנרת". כשהחצר הייתה צרה מלהכיל את כל הנפשות ואת צורכי המשק, עברו אנשי קבוצה זו לנקודת קבע על הגבעה הסמוכה. לבת הראשונה שנולדה על הגבעה קראו נעמי, הלוא היא נעמי שמר - שכעבור שנים הזכירה את הבית שעל הגבעה שאליה עברו אנשי הקבוצה מהחצר בשיר "חורשת האקליפטוס", שאותו כתבה על ילדותה.

עד קום המדינה, עברו באתר כמה קבוצות ויצאו ממנו להקים יישובים חדשים על אדמות הלאום. לאחר קום המדינה ועד אחרי מלחמת יום הכיפורים, שימשה החצר מפקדה לגדודי הנח"ל. לאחר מכן ננטשה ועמדה בשיממונה. בשנת 2008, לקראת חגיגות המאה לחצר, בוצעו במקום עבודות שימור ושיקום ונפתח בו אתר חצר כנרת למבקרים, שאותו מפעילה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. אפשר לבקר בחדרים השונים - חדר הפועלים, חדר החולים, חדר האוכל ועוד - לחוות את חיי החלוצים ולהתרשם מהם.

המורשת המוחשית לאוכלוסיות מגוונות: תלמידים, חיילים ומתעניינים מקרב הציבור הרחב. ברחבי הארץ אתרי מורשת רבים שאפשר לבקר בהם, לחוות חוויה מן העבר ולהתחבר לשורשים.

אתר חצר כנרת מציע מגוון הדרכות ותכנים המותאמים לקהלים שונים. אפשר לקבל באתר הדרכה באתרים סמוכים או במסלולי טיול באזור.

פרטים על אודות חצר כנרת ועל אתרי מורשת נוספים ברחבי הארץ אפשר למצוא כאן:

בטיילת החדשה שנבנתה על גדות הירדן עד לסכר אלומות; לחצות את הסכר ולעלות מהגדה הנגדית של הירדן אל נקודת תצפית הנמצאת לצד הצריף המשוחזר של אום ג'וני, מקום מושבם של ראשוני קבוצת דגניה.

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הוקמה בשנת 1984 בעקבות מעשי הרס שפגעו במורשת הבנויה של ארץ ישראל. המועצה פועלת למניעת הרס של מבנים בעלי חשיבות היסטורית ואדריכלית ולשימורם. שימור מאפשר לנו להעביר את הסיפור שהמבנה, המבנים או המרחב נושאים בדרך אותנטית ומוחשית. לצד שימור מבנים, המועצה לשימור אתרים עוסקת בהנחלת

צילום: זלמנסון זלר, מתוך: אתר פיקיוויקי

יער שווייץ קרן קיימת לישראל, החטיבה לחינוך ולקהילה

יעקב שקולניק*

יער שווייץ, צילום: אבי הירשפלד, מתוך: ארכיון הצילומים של קק"ל

כל מי שנוסע לאורך הכינרת מדרום לטבריה משתאה למראה המדרון התלול, שראשו מתנשא כ-400 מטרים מעל לאגם. חומת ההר היא עדות לכוח האדיר של בקע ים המלח (הבקע הסורי אפריקני), שהפריד בין גדות הכינרת ויצר את הקיר הזקוף. חלקים ניכרים מהמדרון מכוסים יער נטע אדם. זהו יער שווייץ, שנקרא על שם ידידי קק"ל שאימצו את היער כמפעל מרכזי שיטופח בתרומותיהם.

ייחודו של יער שווייץ

המדרון התלול אומנם מרשים, אך עלול לסכן את מי שנמצא למרגלותיו. אסון כזה התרחש במקום ב-15 במאי 1934. גשם עז גרם למפולת בוץ גדולה וזו הציפה את טבריה, גרמה לאובדן חייהם של 32 איש, לכמאה פצועים ולהרס רב בעיר. השיטפון היה תוצאה של אירוע מטאורולוגי הנקרא "אפיק ים סוף". כמות המשקעים המרובה שירדה בזמן קצר בצד

המבנה הטופוגרפי ההררי של העיר טבריה יצרה זרם מים עז, שנשא עימו בוץ, חצץ ואבנים גדולות, בהן גם סלעי בזלת ענקיים. באביב המאוחר ובסתיו, כשאוויר קריר, שמקורו מהים במערב, פוגש אוויר חם שעולה מהכינרת, יכולות להתרחש מעל רכס פורייה סופות גשם בעלות עוצמה רבה.

כבר בשנת 1927, לפני השיטפון הקטלני שהתחולל במקום ב-1934, החל אגף הייעור של שלטונות המנדט הבריטי בפעולות מקצועיות לשימור הקרקע. הפרויקט כלל בניית טרסות לאורך קווי הגובה, נטיעת עצים והפסקת רעייה בלתי מבוקרת בשטח. בשנת 1941, הכריזו על המקום כ"שטח מיוחד בטבריה" למניעת שיטפונות וסחף קרקע. הנטיעות ובניית הטרסות נמשכו עד 1945. בסיומם, היו במקום מאה ק"מ של טרסות ו-1,700 דונם יער.

לאחר קום המדינה, ועד 1959, קיבל אגף הייעור הממשלתי של מדינת ישראל אחריות על ניהול השטח. האגף המשיך במשטר התחזוקה והניהול של קודמו הבריטי והוסיף מינים חדשים של עצים לנטיעה: איקליפטוס המקור, איקליפטוס מסמרי ואורן קפריסאי. כן עשה ניסיון לזריעה ישירה של בלוטי אלון התבור - אך רוב העצים לא החזיקו מעמד בשל התנאים הקשים, בשל רעייה ובשל שרפות יער.

* עוסק בידעת הארץ וכותב עבור קרן קיימת לישראל החטיבה לחינוך וקהילה.

טקס הפתיחה של יער שוויץ מתוך: ארכיון הצילומים של קק"ל.
צילום: קורט מאירוביץ

יער שוויץ 1959 ארכיון הצילומים של קק"ל. צילום: קורט
מאירוביץ

יער שוויץ, 1988, מתוך: ארכיון קק"ל

אחד הפתרונות
למניעת סחיפת קרקע
הוא נטיעת עצים.
שורשיהם, הנטועים
עמוק בקרקע, אוחזים
באדמה ומייצבים
אותה. הנטיעות ביער
שוויץ נועדו, בראש
ובראשונה, לשמור על
הקרקע מפני סחיפה.

משנת 1960, קיבלה על עצמה הקרן הקיימת לישראל את האחריות על היער. בתחילה, התמקדו העבודות בעיקר בבניית דרכים וכבישים, בתחזוקה של היער ובפיתוח מתקני נופש למבקרים. בשנות השמונים, שינתה קק"ל את הגישה בנוגע לאזור. היא החלה לקדם תוכנית שיקום מקיפה ליער, המבוססת על העקרונות של ניהול משולב של אגן ההיקוות. החזון של התוכנית היה לשנות את משטר זרימות מי הנגר במדרון על ידי הפחתת עוצמתו, על ידי חיזוק של הכיסוי הצמחי במדרון והגדלתו ועל ידי פיתוח אפשרויות שימוש בשטח. התוכנית כללה בנייה של מערכת ניקוז משולבת המחלקת את המדרון ליחידות ניקוז טבעיות של אגני היקוות משניים, תחזוקה של מתקני ניקוז קיימים וחדשים - בהם מעברים איריים ותעלות, סילת כבישים, יעור, ניהול רעייה, מניעת שרפות יער, שימור אתרים ארכיאולוגיים ופיתוח אתרי נופש.

יערני קק"ל בחרו לנטוע בנטיעות החדשות מיני עצים מותאמים יותר לסביבה, ובראשם טטרקלינס מפריק - עץ מחט קטן שמוצאו במערב הים התיכון, בעיקר בצפון אפריקה. סימן ההיכר של העץ הוא אצטרובל אשר לו ארבעה קשקשים בלבד. לגיוון היער ניטעו גם עצי אלה אטלנטית, חרוב מצוי וברוש אריזוני, מינים מיוחדים של איקליפטוס ועל עצי שיטה וכן עצי חורש ים תיכוני שכבר ניטעו במקום בעבר. עוד ניטעו שיחי אחירותם החורש, רוזמרין רפואי, אלת המסטיק. חידוש נוסף היה נטיעת השיח הגדול כסיה, והוא צומח ביער בהצלחה.

חשיבות ניהולו של יער שוויץ בצורה מקצועית ומתוכננת, המתחשבת גם בתנאי השטח, בטופוגרפיה, באקלים ובאגני ההיקוות והניקוז, גוברת גם לנוכח שינויי האקלים שאנו חווים לאחרונה בעולמנו. מדעני אקלים רבים מזהירים מפני אירועי גשם בעוצמות חזקות מאוד. אלה הם האירועים שגורמים לגלישות קרקע מסוכנות וקטלניות, כפי שראינו בשנים האחרונות בהודו, בסין, בדרום אמריקה ובמקומות רבים בעולם. שימור יער והכשרת ניקוז הם דרכים להפחית את הסכנה.

*מידע מקצועי נוסף על יעור יער שוויץ, תמצאו במגזין יער (גיליון 19, דצמבר 2020). <<<קישור נוסף>>>

דרך הנוף

כתבי חסות על נייר שגנב ממשרד האס אס. הוא גם רכש יותר משבעים בתי דירות, פרש עליהם חסות שווייצרית והעביר אליהם אלפי יהודים שהחזיקו בכתבי החסות שלו.

יער שווייץ, צילום: אבי הירשפלד, מתוך: ארכיון הצילומים של קק"ל

חניון לילה יער שווייץ

החניון שוכן ביער שווייץ, ליד מצפור קרל לוף. בחניון יש משטחי לינה מוסדרים, שולחנות פיקניק, מים לשתייה ומעגלי מדורה.

גישה: נוסעים בדרך עפר שיוצאת דרומה ממעגל התנועה שבשדרות ספיר (טבריה עילית, ליד המבואה של שביל האופניים צופה כינרת) כ-1.2 ק"מ ומגיעים לחניון.

*קבוצות חייבות בתיאום מראש: maayanbn@kkl.org.il

פעילויות ותכנים להעשרה

א. מערך פעילות בנושא מנהיגות וקבלת אחריות - מה גורם לאדם להסתכן כדי להציל את חייהם של אנשים זרים? דף השיח המצורף לסרטון על קרל לוף, חסיד אומות העולם, דן בשאלה זו ובודק אם בני אדם כקרל לוף הם אנשים רגילים או יוצאי דופן, ואם גם אנחנו נהיה מוכנים להעמיד את עצמנו בסכנה למען אחרים.

סרטון ומערך פעילות: <<<קישור>>>

ב. כרטיסיות למה עץ - כרטיסיות פעילות לשכבת הגיל הצעירה על תרומת העצים לאדם ולסביבה: <<<קישור>>>

הנחיות הגעה ליער שווייץ

כניסה דרומית: מכביש פוריה-כינרת (כביש 7677) פונים צפונה לעבר אכסניית הנוער פוריה (ווייץ: מצפה שאול אורון).

כניסה צפונית: מכביש 77 פונים דרומה לטבריה עילית בשדרות ספיר. אחרי כמאה מ', במעגל התנועה הראשון, פונים שמאלה לרחוב שקד, שמשנה את שמו בהמשך למעלה קק"ל והמגיע לכניסה ליער.

מצפה קרל לוף וחניון הלילה: ברכב פרטי -נוסעים בדרך עפר שיוצאת דרומה ממעגל התנועה שבשדרות ספיר (טבריה עילית, ליד המבואה של שביל האופניים צופה כינרת) כ-1.2 ק"מ ומגיעים לחניון הלילה ולמצפה קרל לוף שלידו. ברגל - חונים במצפור התלת מפלסי שלצד דרך הנוף וצועדים כ-300 מ' במעלה דרך עפר למצפה קרל לוף (מחסום אינו מאפשר מעבר רכב).

לאורך היער, המשתרע על פני כ-3,000 דונם, סללה קק"ל דרך נוף באורך שישה ק"מ בקירוב. הדרך עבירה לכל רכב, ובצידה נמצאים מצפורים המעניקים אפשרויות תצפית מרהיבות אל הכינרת ואל הגולן וחניוני נופש לבילוי בחיק הטבע. הבאים מדרום, מכיוון אכסניית הנוער פוריה, ימצאו מייד בכניסה לדרך הנוף את מצפור אורון שאול. בהמשך, חולפים על פני חניון גוטמן ומגיעים למצפור דו מפלסי שבו שני מפלסי תצפיות אל הכינרת היפהפייה. צפונה משם, נמצא המצפור התלת כיווני, המעניק מבט עוצר נשימה על מרחבי היער, על טבריה, על הגולן ועל אזור צפת, ומעליו, במרחק של ארבע דקות הליכה, מצפור קרל לוף.

הנסיעה בדרך הנוף ביער היא חוויה מיוחדת. עם זאת, יש לנהוג בזהירות רבה משום שהדרך צרה למדי. החניה מותרת רק ברחבות החניה שליד החניונים והמצפורים.

קבלו המלצה: כדאי לטייל ביער שווייץ בשעות אחר הצהריים, כאשר השמש מאירה על הכינרת ועל הגולן.

שני מצפורים מיוחדים

מצפור אורון שאול - הוקם לזכרו של סמ"ר שאול אורון (1993-2014), תושב פוריה, לוחם בגדוד 13 של גולני, שנהרג בקרב המר שהתחולל בעת מבצע צוק איתן בשכונת שג'אעיה שבעזה ושמוקם קבורתו לא נודע. המצפה, ובו ספסלים ומסבירן שמספר על אורון שאול, נמצא במבואה הדרומית ליער שווייץ, ליד אכסניית פוריה, צמוד לכביש 7677.

המצפה, המשקיף על הנוף המרהיב של עמק הירדן, על הכנרת, על הגולן ועל החרמון, צופה אל נופים שאורון כה אהב וראה מדי יום בילדותו.

מצפה קרל לוף - מצפה המנציח את זכרו של חסיד אומות העולם קרל לוף (1895-1975), שהציל - על פי הערכות - יותר מ-60,000 יהודים.

מצפה קרל לוף נמצא בחלק הצפוני של יער שווייץ, מעל המצפור התלת מפלסי. קק"ל התקינה במקום רחבת תצפית מקורה בפרגולה, הצופה אל הנוף של הכינרת והגולן. מחסום מונע גישה ברכב מכיוון דרך הנוף (הגישה אפשרית מטבריה עילית), אך אפשר להגיע למקום ברגל, מהלך שתי דקות. לוף היה דיפלומט שווייצרי. בשנים 1935-1941, הוצב בקונסוליה השווייצרית שביפו ונעשה אוהד של התנועה הציונית. בתפקידו זה, מנע מהבריטים לגרש כאלפיים יהודים שעלו מגרמניה לארץ ישראל.

בינואר 1942, בימי מלחמת העולם השנייה, החל קרל לוף לכהן כסגן קונסול בשגרירות שווייץ בבודפשט. עד שגרמניה כבשה את הונגריה (מרס 1944), סייע לוף לכ-10,000 ילדים וצעירים יהודים לעלות לארץ ישראל. ב-15 במאי 1944, החלו הגרמנים לשלוח את יהודי הונגריה לאושוויץ, ובתוך כחודשיים שלחו אל מותם כ-450,000 יהודים. לוף לא עמד מנגד. לאחר משא ומתן עם פקידים נאצים, ובהם אדולף אייכמן, ניפק קרל לוף כ-8,000 כתבי חסות שווייצרית ליהודים שהחזיקו אשרת עלייה. בהמשך, הרחיב את החסות גם לבני משפחותיהם והעניק הגנה לכ-30,000 יהודים. בנוסף לכך, זייף אלפי

קדם ציונות והחורף המרגש שבשומרון

אביגיל שוטלנד*

מזבח יהושע בהר עיבל, צילום: צלמירי

שם על האבנים את משנה תורת משה אשר כתב לפני בני ישראל. וכל ישראל וזקניו ושפטיו עמדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים הלויים נשאי ארון ברית ה' כגר כאזרח חציו אל מול הר גרזים והחציו אל מול הר עיבל כאשר צוה משה עבד ה' לברך את העם ישראל בראשונה. ואחרי כן קרא את כל דברי התורה הברכה והקללה ככל הכתוב בספר התורה. לא היה דבר מכל אשר צוה משה אשר לא קרא יהושע נגד כל קהל ישראל והנשים והטף והגר ההלך בקרבם.

בעמק שבו שוכנת היום העיר שכם, ניצח יהושע על מעמד הברכה והקללה שבו חודשה הברית בין עם ישראל לאלוקיו, הפעם על אדמת הארץ המובטחת. בכך היה מעמד ברית זו גם למעמד היקשרות של עם ישראל לארץ והשלמה למעמד קבלת התורה בהר סיני. הטקס שבני ישראל צוו עליו פעמיים בספר דברים תואר לפרטים בעת ביצועו בספר יהושע ושב לרגש אותנו בימינו כשבראשית שנות השמונים נחשף וזוהה מזבח העולה שבנה יהושע על הר עיבל מייד אחרי הכניסה לארץ, מזבח שעליו כתב יהושע את התורה.

החומה הסינית, פטרה, שער הניצחון ברומא והאקרופוליס של אתונה אמורים היו להתגמד נוכח הממצא הארכיאולוגי המפעים שהתגלה בראש הר עיבל. התבקש שייבנה במקום מרכז מבקרים מושקע, שאליו יוביל רכבל או לכל הפחות תוביל תחבורה ציבורית, ושאת הביקור בו יהיה צריך לתאם חודשים מראש בשל עומס המבקרים. קשה לתפוס שנסיבות פוליטיות וויכוחים אקדמיים הם המונעים את כל שתואר לעיל והם הגורמים לכך שההיסטוריה העתיקה של כלנו נהרסת במשמרת שלנו...

עוד לפני שארץ ישראל כונתה "ציון", כבר החלו בני ישראל במסע אליה. אבל הברית שעשתה אותם לעם, כזה שיש לו טריטוריה, ושקשרה בין עם ישראל לארץ ישראל לא התרחשה בעיר ציון, היא ירושלים, אלא בהרי השומרון.

ערב כניסתם של בני ישראל לארץ, בהיותם בעבר הירדן המזרחי, נפרד מהם משה בנאום ארוך שלמעשה הוא ספר דברים. בנאום זה, ציווה אותם משה רבנו גם על המעמד העתידי להתרחש בהר עיבל ובהר גרזים ואמר עליו: "הסכת ושמע ישראל היום הנה נהיית לעם לה' אלהיך" (דברים כד, ט).

בספר יהושע (ח, ל-לד), מתואר כיצד יהושע בן נון קיים את הציווי:

"אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל. כאשר צוה משה עבד ה' את בני ישראל ככתוב בספר תורת משה מזבח אבנים שלמות אשר לא הניף עליהן ברזל ויעלו עליו עלות ה' ויזבחו שלמים. ויכתב

* רכות טיולי מבוגרים במרכז סיור ולימוד שומרון

אדם סיפר על עצמו שתמיד אהב את התנ"ך ושהיה סקרן לבדוק את המסופר בו מנקודת מבט חדשה. כשהתחיל ללמוד ארכיאולוגיה באקדמיה, קיווה לשלב בין אהבתו לתנ"ך ובין זיכרונות הילדות של ההרים הכחולים. בהשפעת אחרים ובעקבות סקר חירום שנעשה בשטחי יהודה ושומרון לאחר שחרורם מידי הירדנים ב-1967, החליט אדם לסקור בשיטתיות את אזור השומרון ובקעת הירדן. במהלך סקר זה, גילה מאות אתרים מהתקופה של כניסת בני ישראל לארץ ישראל. הוא שם לב שרוב האתרים בבקעת הירדן הם רק מכלאות צאן, ממצא התואם אוכלוסייה נוודית.

אדם זרטל. צילום: חני מתוך: ויקיפדיה

אדם זרטל, הארכיאולוג שמצא את הממצא הנדיר, נהג לומר: "כולם חיפשו מזבח ולא מצאו כלום, אני לא חיפשתי כלום ומצאתי מזבח".

זרטל נולד בשלושה בדצמבר 1936 בקיבוץ עין שמר שבעמק חפר. הוא מילא תפקידים שונים בקיבוץ, כתב סיפורים ותסריטים בזמנו הפנוי ולחם במלחמת ששת הימים. בשנת 1973, במלחמת יום כיפור, השתתף אדם במבצע חציית תעלת סואץ, ושם נפצע קשה ברגליו. הוא אושפז לתקופה של שנה.

לאחר הפציעה, נותר אדם זרטל נכה ברגליו והיה יכול ללכת רק בעזרת קביים. כשהוא בן 38, החל אדם ללמוד ארכיאולוגיה. מעל לשלושים שנה, סקר וסרק אדם ברגליו (הפצועות) את אדמת בקעת הירדן והשומרון. הגילויים שהגיע אליהם האירו מחדש את ימי כניסתם של בני ישראל לארץ.

כל שנות ילדותו ונעוריו, ראה אדם את ההרים שממזרח, "ההרים הכחולים", הרי שומרון שהיו קרובים כל כך לקיבוצו עין שמר, אך אז היו מעבר לגבול, במדינת ירדן.

בסיום אחד מימי החפירה, ישבו אדם וחברי המשלחת באכסניית מדרשת השומרון שבשבטי שומרון וניסו להבין למה שימש המבנה המסתורי שמצאו. אדם שרטט על נייר את קירות המבנה, ובאותו רגע קפץ מנהל האכסנייה ממקומו ורץ להביא את ספר המשנה - הספר היהודי העתיק שבו משורטט המזבח שהיה בבית המקדש. המזבח המצויר היה דומה להפליא לשרטוט של אדם זרטל, וכל הנוכחים פרצו בצהלות שמחה ובריקודים. לא היה ספק! המבנה המוזר שהעסיק את הארכיאולוגים בהר עיבל היה זהה כמעט לחלוטין למזבח שנבנה בבית המקדש.

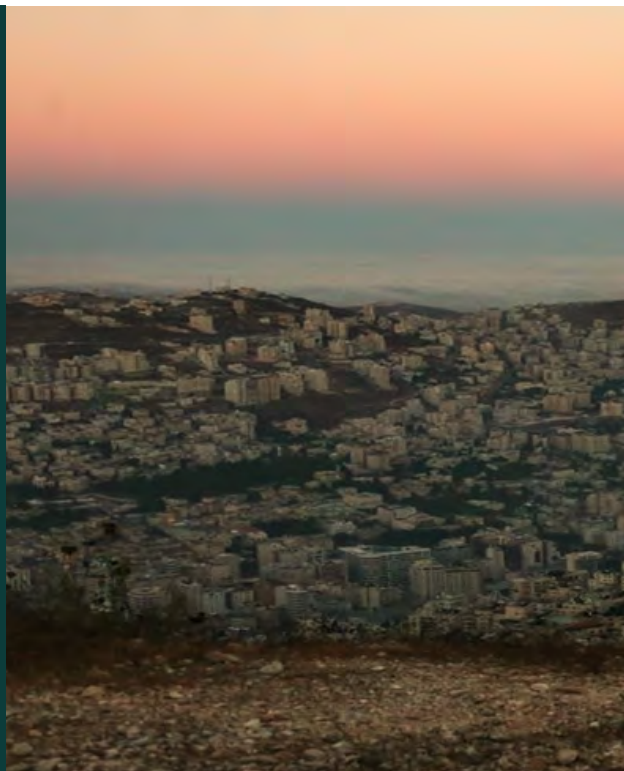
במהלך סקר זה, הגיע אדם זרטל גם אל הר עיבל - הגבוה בהרי השומרון, המתנוסס מעל העיר שכם לגובה של 940 מ' מעל פני הים. משלחתו של אדם סרקה את ההר בצורה שיטתית, לא בכוונה למצוא בו דבר מה, אלא במטרה לתעד את הממצא הארכיאולוגי על פני השטח. בהגיעם לכתף המזרחית של ההר, אל מול הר כביר שבו נמצא כיום היישוב אלון מורה, נתקלה המשלחת במבנה מוזר מאוד.

נוף מהר עיבל, צילום: צלמירי

הדרכה בהר עיבל, צילום: צלמירי

העיר שכם, צילום: צלמירי

לאחר שנתיים, שב אדם זרטל לאותו מבנה מוזר שעל הכתף המזרחית של הר עיבל, הפעם לחפירה ארכיאולוגית מסודרת. היה זה בחורף של שנת תשמ"ג (1982-1983). ככל שחשפו ותיעדו יותר מאותו מבנה, כך נוספו סימני שאלה, והחופרים לא הצליחו להבין למה שימש המבנה.

בסיום אחד מימי החפירה, ישבו אדם וחברי המשלחת באכסניית מדרשת השומרון שבשבי שומרון וניסו להבין למה שימש המבנה המסתורי שמצאו. אדם שרטט על נייר את קירות המבנה, ובאותו רגע קפץ מנהל האכסנייה ממקומו ורץ להביא את ספר המשנה - הספר היהודי העתיק שבו משורטט המזבח שהיה בבית המקדש. המזבח המצויר היה דומה להפליא לשרטוט של אדם זרטל, וכל הנוכחים פרצו בצהלות שמחה ובריקודים. לא היה ספק! המבנה המוזר שהעסיק את הארכיאולוגים בהר עיבל היה זהה כמעט לחלוטין למזבח שנבנה בבית המקדש.

הגילוי הביא להמשכה של החפירה המסודרת, אומנם ללא שום הגדלה של התקציב, אך בסיוע מתנדבים רבים שביקשו להשתתף בה. במהלך החורף הבא, חודשו החפירות במקום, ובמהלכן התגלו פרטים נוספים: האבנים שהונחו באלכסון בצד המזבח הן הכבש שבו עלו אל המקדש, שכן אסור לבנות מדרגות למזבח, שרידי בעלי חיים חרוכים שנמצאו היו כולם שרידי בהמות טהורות של זכרים בני שנה - המין והגיל הנדרשים להקרבת קורבן שנשרף על גבי המזבח.

אדם זרטל, הארכיאולוג נכה הרגליים, זכה למצוא את המזבח של יהושע בן נון בהר עיבל שבשומרון, מזבח שאפשר לראות אותו עד היום. אדם, שבמשך ארבעים שנה היה יוצא מידי יום שישו בקביים ובתרמיל על הגב למשימת חייו הסיזיפית - תיעוד הנדבך הארכיאולוגי של השומרון - נפטר בשנת 2015. הוא נקבר עם קביו בקיבוץ עין שמר, ועל מצבתו נכתב: "דקלים על שער אבן/ במרחק ענן ותלם/ הרי שומרון מנגד/ ילדי אדם".

גדוד 13 לא נשבר! גדוד 13 לא ייסוג! - הקרב על משלט 86

אריאל ויס*

כוחות מבצע חורב במעבר הגבול ליד ניצנה, מתוך: ויקיפדיה

ביטחונית תמידית. הוחלט לצאת למבצע חורב במטרה לדחוק את כוחות הצבא המצרי הרחק לעבר הגבול הבינלאומי. לאחר מבצע יואב, בתחילת חודש דצמבר, ביצע צה"ל את מבצע אסף להרחקת הכוחות המצריים עד גבולות רצועת עזה המוכרים לנו כיום. בשלב זה, עמדו הכוחות המצריים מדרום לבאר שבע (בסביבות עיר הבה"דים דהיום) והגיעו עד לעוג'א אל חפיר (אזור ניצנה דהיום). כוח מצרי בסדר גודל של חטיבה נותר נצור בכיס פאלוג'ה (קריית גת דהיום). במציאות זו, יצא צה"ל למבצע חורב.

בחודש אוקטובר 1948, עמדה מדינת ישראל הצעירה במצב של ניצחון במרבית החזיתות במלחמתה נגד מדינות ערב שפלו למדינת ישראל. הניצחונות של צה"ל הצעיר יצרו רצף שטחים בשליטת מדינת ישראל כמעט בכל שטחי גבולות החלוקה, אך הנגב עמד במנותק.

מבצע חורב

מטרת המבצע הייתה לטהר את כל שטח הנגב מכוחות מצריים ולהגיע לאזור אל עריש (מחוץ לגבול הבינלאומי של ישראל) במטרה לנתק את כוחות הצבא המצרי מכוחותיהם בארץ ישראל ולמנוע מהם את האפשרות לחבור לכוחות הנצורים בפאלוג'ה ולנתק שוב את הנגב ואת כוחות צה"ל הנמצאים בו.

התוכנית הייתה לבצע תקיפת הטעיה לכיוון רצועת עזה. וליצור אצל המצרים הבנה מוטעית כי מטרת התקיפה הינה בידוד הכוחות המצריים בעזה. כל זאת במטרה להסיח את דעת המצרים מתקיפת כוחותיהם בדרום הנגב, מדחיקתם לכיוון סיני ומהרחקתם מכיס פאלוג'ה ומתקיפת משלט 86 שבמרכז רצועת עזה, שמטרתה ניתוק הכביש המוביל מעזה לרפיח ואל עריש וריתוק כוחות מצריים.

רקע

הצבא המצרי פלש לארץ ישראל לאורך החוף והגיע עד איסדוד (אזור אשדוד דהיום). זרוע שנייה שלו תקפה לכיוון באר שבע. המשולש נסגר בצפונה כאשר זרוע שלישית של הצבא המצרי התפצלה מאזור אשדוד לכיוון הרי חברון בדרכה לירושלים. תנועה זאת של הצבא המצרי ניתקה את הנגב מקשר קרקעי עם יתר שטחי מדינת ישראל. הקשר עם הנגב התקיים בעיקר דרך האוויר ובהסתננויות.

ב-15 באוקטובר, יצא צה"ל למבצע יואב. במהלך המבצע, חודש הקשר עם הנגב והדרך אליו נפתחה. אולם, כוחות מצריים רבים בעלי כושר לחימה שהו בצפון הנגב, באזור פאלוג'ה (קריית גת דהיום), והיוו סכנה

* מורה לשל"ח, מדריך במנהל חברה ונוער וקצין מורשת במילואים

בליל 22 בדצמבר, ערב חג החנוכה, יצא הגדוד לדרכו. לפני היציאה, התבקשו החיילים לכתוב מכתבים ליקיריהם. זליג, אחד הלוחמים, ניצול שואה, החל לכתוב כמו יתר חבריו, אך לפתע התרומם בזעם, קרע את נייר המכתבים שעליו החל לכתוב והכריז: "אם הגרמנים לא הצליחו להרוג את זליג - אף אחד לא יצליח!"¹

סיפר הסופר ישראל זמיר², אחד מלוחמי המסייעת בקרב:

היה שבר ענן נורא, ברד היכה בכובעי הפלדה, היינו רטובים והיה ברור שהולכים למבצע עצום, חטיבת וראל יסייעו לנו וחיל הים יפתח בהרעשה... הייתה תחושה שהולכים למשימה גדולה... אנו נוסעים בעלטה כבדה, רוח נוראה, אורות כבויים, לא יודעים לאן לנסוע כשרק אור אדום נדלק כשיש ברקס... הרכבים שקועים. הודיעו אז שגדוד 13 לא יחזיק מעמד אם לא נשלח את המסייעת עם המרגמות והמקלעים. שמנו עלינו את מכונות הירייה, ציוד אישי ו-2 ארגזי תחמושת כל אחד. לכל אחד היו 50-60 ק"ג של ציוד ולא ידענו לאן ללכת. הלכנו ונפלנו בבוץ, הלכנו ונפלנו. בלילה הגענו מולתשים לגבעה 86 ואמרו לנו לחפור עמדה למקלע כי עוד מעט עולה העוקר.³

מבצע חורב

תאריך המבצע 23.12.48-7.1.49

קילומטרים 0 10 20 30

● ישוב ישראלי
 ○ ישוב ערבי
 ■ שטח ישראל
 ← התקפה
 → פשיטה
 --- גבול בין-מדיני

התיכון

אל-עריש

סדה זעופה

מל פנים

אבו עיזבה

ביר חמה

סביר חסנה

מגדל (אסקלון)

נצה

משלס 80

רפח

נדרים

צומת רפח

באר שבע

חלוצה

עסל

ביר

א-תמילה

ח-אל-משרפה

זח-אכר

עבדה (עברית)

קצטה (בצמח)

תוצא (ניצנה)

לכני

מבצע חורב

מתוך: ויקיפדיה "מבצע חורב"

החיילים התבקשו להעמיס על עצמם כמה שיותר פצועים ולהתחיל להתפנות. לא הייתה דרך לפנות את כל הפצועים. חלק מהחיילים לא הסכימו להפקיר את חבריהם הפצועים והעדיפו להישאר עימם בגבעה. צריך היה לשכנע אותם בבעיטות ובמכות לעזוב את עמדותיהם ולהתארגן לנסיגה. חלק מהפצועים נשארו מתבוססים בדמם על הגבעה ונשרפו באש הלהבירים. הנסיגה התבצעה בריצה תחת אש מצרית דרך הוואדי, כאשר החיילים הנסוגים סוחבים על גבם כארבעים פצועים.

במהלך הקרב, הזינו המצרים כוחות לרצועת עזה בכלל ולכיוון משלט 86 בפרט. כוחות אלו נעדרו מהקרבות שנוהלו בגזרה המזרחית, ואכן צה"ל הצליח במשימתו שם. משימת ההטעיה השיגה את מטרתה במלואה, אולם במחיר כבד מאוד. מגדוד גדעון נהרגו 28 חיילים, ארבעים נפצעו ושניים נפלו בשבי.

עצירה לדיון ערכי: הקרב על גבעה 86 נועד להטעות את המצרים ולהסיט את תשומת ליבם מהקרבות המרכזיים שהתרחשו בגזרות אחרות. מהו המחיר בחיי אדם אותו הייתם מוכנים לשלם בקרב שמהותו הטעייה ולא הקרב המרכזי?

סיכום

1. החורף היה גורם משמעותי שהשפיע על התפתחות הקרב. התנועה אל היעד נחשפה למצרים, והם טיווחו את השיירה והפילו בה כבר בשלב הראשוני פצועים וחללים. המשלט נכבש על ידי מעט חיילים וללא מספיק נשק מסייע שכן כלי נשק רבים נותרו בכלים שלא הצליחו לחצות את ואדי סלקה. כלי נשק רבים נתקעו במהלך הקרב וחדלו לפעול עקב הבוץ והחול. הגשם שירד ללא הפסקה היה גם הוא גורם מציק ומטריד שפגע במורל החיילים.

2. חיילי גדוד גדעון הוכיחו רוח לחימה ואומץ לב בעת שניהלו את מלחמתם כשברשותם תחמושת מועטה, כשמספר הנפגעים גדול וכשהמצרים נלחמים בהם באמל"ח שלא הכירו לפני כן. נחום גולן, מח"ט גולני בזמן הקרב, אמר: "ראיתי קרבות רבים בימי חי, מהקרב הראשון של 'גולני'. הכל עבר עלי. איני זוכר מסירות נפש רבה כל כך, גילויי גבורה כמו באותן 20 שעות של לחימה במשלט 86. עשינו הכל כדי למשוך את המצרים לקרב, ושילמנו את המחיר."⁵

3. תרומתו של המ"מ עוזי פיינרמן להתפתחות הקרב ולמניעת ביזיון של נסיגה ללא פקודה הייתה משמעותית ביותר. זריקת מוטיבציה של מפקד בשטח יכולה לשנות תמונת קרב שלמה.

4. חיילי גולני רשמו פרק מפואר בתולדות מלחמת ישראל ובהנחלת מורשת הקרב של צה"ל ושל חטיבת גולני. ברוח מורשת קרב זו מצפים מכל חייל לפעול ולהתנהג. כדברי ישראל זמיר: "עד היום אני נושא בליבי שני דברים: את הנחישות והגבורה שלנו, שלא היינו מסוגלים לסגת בלי חברים ופקודה, וזה שלחמנו כמו יחידה, כמו גדוד קרבי שלוחם על חייו."

נקודות טיול בסביבה:

יש אתרים רבים לטיול בין יישובי עוטף עזה, כגון: קיבוץ נירים, קיבוץ גבולות, גן לאומי פארק אשכול, אתר חץ שחור, קיבוץ יד מרדכי, שמורת הכלניות דרום אדום (בעונה) ועוד.

כוחות הגדוד הפתיעו את המצרים שבמשלט, והכבש בקלות יחסית. כוחותינו נערכו להגנה עליו. משעות הבוקר, החלו המצרים בהתקפות חוזרות ונשנות על המוצב במטרה להחזירו לידיהם. ההתקפות בוצעו בעזרת כוחות חי"ר המלווים בשריוניות. הלוחמים הישראלים הצליחו להדוף את ההתקפות המצרים. אולם, ככל שנקפו השעות וההתקפות המצריות המשיכו בגשם שלא פסק, החלה התחמושת להיגמר ומספר הנפגעים הלך וגדל. סיפר דן לנס, אחד הלוחמים: "מה שנוותר ביזכרוננו, מאותן 20 שעות, הוא שכל הזמן התחפרנו בגשם. גשם של גשם וגשם של פגזים וכדורים. מי שהרים ראש חטף. לא היינו בתנועה. לא בתזוזה. גל תוקף, נהדף, תוקף שנית, נהדף וכך בלי סוף. אף פעם לא הגיעו לעליהם".

בקרב זה, נחשפו הלוחמים לאמל"ח (אמצעי לחימה) מצרי חדש שלא הכירו קודם לכן - להביר. החיילים המצרים השתמשו בלהבירים שירקו אש למרחק של עשרה מטרים. בהמשך הצטרפו לקרב שריוניות נושאות הלהבירים שירקו לשונות אש עצומות למרחקים עצומים של עד מאה מטרים. אמל"ח זה הטיל אימה על הלוחמים והם לא ידעו כיצד להתמודד מולו. הסמג"ד עמנואל בראשי (שנהרג לקראת סוף הקרב) הרגיע את הלוחמים בהבטיחו כי בסוף ייגמר הדלק במכלי הלהבירים, ואכן כך היה.

במהלך הקרב, יצאו רוב כלי הנשק מכלל פעולה עקב החול והבוץ. ישראל זמיר סיפר כי חיילי גולני השתמשו בקתות הרובים לפיצוח גולגולות החיילים המצרים. לצורך זה, היה על החיילים להתקרב לחיילים המצרים עד לטווח קרוב מאוד ואף לטפס על השריוניות.

מפעיליהם הפיאטים, כלי נשק אנטי טנקים, התרוצצו בגבעה מעמדה לעמדה וירו לכיוון השריוניות והטנקים ואף הצליחו להשמיד את חלקם. רבים נפגעו במהלך ההתרוצצות על הגבעה. פגזי הני"ט הלכו ואזלו, חומרי החבישה הלכו ונגמרו, והתקפות המצרים לא פסקו לרגע. המצב היה קשה ממש. בשל המצב הקשה, החלו להישמע קריאות של חיילים לסגת מהמשלט. החיילים החלו להתרכז בפאתי הגבעה, אולם פתאום קם עוזי פיינרמן, מ"פ, והחל לצעוק: "גדוד 13 לא נשבר! גדוד 13 לא ייסוג! גדוד 13 לא נשבר! גדוד 13 לא ייסוג!" החיילים שהחלו לסגת מהמשלט הביטו במחזה של קצין העומד בסערת הקרב וצועק, ובדרך מוזרה החלו להצטרף אליו לקריאה: "גדוד 13 לא נשבר! גדוד 13 לא ייסוג!" והמשיכו להילחם בגבורה.

לאחר כעשרים שעות לחימה, זיהו החיילים טנקים מצריים הנערכים ללחימה נגדם והבינו כי ביחסי כוחות כאלו ובהתחשב בכמות הנפגעים ובמצב כלי הנשק וכמות התחמושת לא יוכלו להחזיק מעמד. רק לאחר השלמת המשימה הצה"לית של מאמץ ההטעיה ולאחר החזקה בגבעה במשך 24 שעות, הגיעה פקודת הנסיגה. הפקודה אומנם ניתנה, אולם הביצוע היה קשה.

¹מתוך: עמותת גדעון.

²בנו של הסופר היידי זוכה פרס נובל לספרות יצחק בשביס-זינגר ומחבר הספר "לכבות את השמש" על כיבוש משלט 86.

³מתוך: <http://www2.betalfa.org.il/images/stories/Golani/86.pdf>.

⁴מתוך: http://www.irgon-haagana.co.il/info/hi_show.aspx?id=1226&t=1.

⁵מתוך: אתר ארגון ההגנה

חוגגים את חנוכה בצבא הבריטי - מאוסף מוזיאון בית הגדודים

ברקת עובדיה*

מתצוגת מוזיאון בית הגדודים

החנוכייה של בני בובש

בתצוגת המוזיאון מוצגת חנוכייה שהייתה שייכת לבני בובש. בני נולד בגרמניה ועלה לארץ בגיל 11, עם עליית הנאצים לשלטון. בשנת 1943, התגייס לצי הבריטי, ולאחר שירות במספנות חיפה נשלח לאריתריאה בקבוצה של כשלושים חיילים מהיישוב בארץ ישראל. בחנוכה 1944, רצו החיילים העברים לציין את החג, אך לא הייתה להם חנוכייה. בני בנה חנוכייה מתרמילים של תחמושת שהיו בסביבתו.

החיילים הדליקו את החנוכייה בימי החג באותה שנה, ועם שובו ארצה הדליק בני את החנוכייה עם בני ביתו.

בשנת 2008, מסר בני בובש את החנוכייה לבית הגדודים.

חיילות מדליקות חנוכייה

מתצוגת מוזיאון בית הגדודים

במהלך מלחמת העולם השנייה, התנדבו לשרת בצבא הבריטי למעלה משלושים אלף גברים ונשים מהיישוב היהודי בארץ ישראל. הם שירתו בחילות היבשה, האוויר והים. הסיבות העיקריות לגיוס היו רצון להילחם בגרמנים ורצון לרכוש ניסיון צבאי לקראת הקמת צבא למדינה שבדרך. רוב הגיוס התנהל דרך הסוכנות היהודית. החיילים פעלו בצבא הבריטי תמכו בפעילויות ציוניות סייעו לקהילות יהודיות, ואף עזרו בהעלאת ניצולי השואה לארץ ישראל.

במהלך שירותם הצבאי, השתדלו החיילים היהודים לשמור על הזהות הלאומית שלהם, לקיים חיי תרבות ואף לחגוג את החגים. חנוכה - חג האורים, המסמל בתודעה ההיסטורית של העם את ניצחון החשמונאים במרד נגד היוונים, מאבק בין מעטים לרבים - קיבל בימי המלחמה פרשנות מיוחדת.

בבית הגדודים, נמצאים כמה סיפורים על הגעגועים לחנוכה בארץ ישראל ועל חנוכיות מיוחדות שנבנו בזמן המלחמה.

* רכזת הדרכה במוזיאון בית הגדודים וביחידת המורשת והמוזיאונים במשרד הביטחון

למסיבה אחרת, הצליחו החיילים לאפות עוגות ולקשט אותן בציורים הקשורים לחג. על העוגה שמימין מצוירת חנוכייה, ועל זו שמשמאל יש מגן דוד ובו כתוב "חנוכה".

מאוסף מוזיאון בית הגדודים, נמסר על ידי משפחתו של אברהם דיגי

בין המתגייסים במלחמת העולם השנייה היו למעלה מ-3,000 נשים. הן שירתו בעיקר בחיל העזר לנשים, ה-ATS, ועסקו במגוון תפקידים. הן הקפידו לשמור על התרבות ועל הווי חברתי ובחגים קיימו מסיבות וטקסים ודאגו לתוכנית עשירה ומגוונת. רבות מהחיילות שהו במצרים וחגגו במסיבה בבסיס והדליקו חנוכייה.

בחנוכה 1944, רצו החיילים העברים לציין את החג, אך לא הייתה להם חנוכייה. בני בנה חנוכייה מתרמילים של תחמושת שהיו בסביבתו. החיילים הדליקו את החנוכייה בימי החג באותה שנה, ועם שובו ארצה הדליק בני את החנוכייה עם בני ביתו.

חוגגים את חנוכה בשבי הגרמני

בשנת 1941, נלקחו בשבי הנאצי במערכה ביוון למעלה מ-1,500 חיילים יהודים מיחידות החפרים, תפעול נמלים וחילות נוספים. החיילים שהו במחנות שבויים בגרמניה במשך כארבע שנים, עד שחרורם בסיום המלחמה. הם הקפידו, בין השאר, לחגוג את החגים ואת המועדים היהודיים במחנות השבויים ככל שיכלו.

חנוכה מסמל גבורה ועוצמה יהודית, והיה חשוב לחפרים לחגוג אותו בשבי גם אם הקשו עליהם בכך. הם הקפידו לחגוג את החג ולקשר את החגיגות למצב שבו הם נמצאים ולהפיח בעצמם תקווה להשתחררות מעול השבי במהרה.

באחת המסיבות, העלו החיילים הצגה. בתצלום נראית חנוכייה בצד ימין.

מאוסף מוזיאון בית הגדודים, נמסר על ידי משפחתו של ראובן מנוס

מאוסף מוזיאון בית הגדודים, נמסר על ידי משפחתו של יחיאל רוס

חנוכה הוא חג משפחתי והוא עורר בשבויים את הגעגועים הביתה.

יחיאל רוס היה שולח בקביעות מכתבים מהשבי לאשתו ולבתו. לחלקם היה מצרף ציורים שצייר חבר לשבי, ביניהם גם הציור שלפניכם, שמראה חייל יושב במחנה השבויים וחושב על הדלקת נרות חנוכה בקרב המשפחה בבית.

אלכסנדר גלנץ סיפר על הרקע לבניית חנוכייה מיוחדת בחנוכה 1942:

בספטל 88, גזרו הגרמנים על השבויים להתהלך בידיים כבולות וטענו שזה משום שכך הבריטים מתייחסים לשבויים הגרמנים. כאשר השבויים במצב זה, הגיעו ימי החנוכה, וכל אחד החל להעלות זיכרונות כיצד היה חוגג בבית עם המשפחה.

השבויים החליטו לחגוג גם בתנאים לא פשוטים אלה, התאספו ותכננו תוכנית. הסוהרים הסכימו, בעד סיגריות וממתקים, להסיר את הכבלים מידי כמה שבויים שהיו בעלי מקצוע. אלה הכינו חנוכייה באורך מטר וחצי וברוחב מטר. היא הייתה עשויה מקופסות אריזה של החבילות מהצלב האדום וצופתה בנייר כסף של סיגריות ושוקולד. הקימו במה מתאימה להצגות, ונעזרו בשבויים הודים להכנת שטיח למדרגות הבמה.

לאחר הדלקת הנרות, שרו שירי חנוכה, ולאחר מכן סיפר אחד הסמלים היהודים על מלחמות החשמונאים, על גבורתם ועל הקרבת נפשם על קידוש השם. גלנץ סיפר כי מחיאות הכפיים עלו על המשוער. אפשר לתאר את צערם של הכבולים שלא יכלו להשתתף במחיאת הכפיים כחבריהם המותרים.

מאוסף מוזיאון בית הגדודים, נמסר על ידי משפחתו של אלכסנדר גלנץ

בתמונה נראית פיסת בד שעליה רקומים חנוכייה, לצידה משמאל עומד שבוי כבול ושואל עד מתי נהיה כבולים, לצידה מימין עומד מלאך שבא להתיר את ידי השבוי מהכבלים.

לקראת חנוכה 1944, הכין אברהם דיגי, בכלים המועטים שהיו בידיו, חנוכייה משאריות של קופסות שימורים שהחיללים השבויים קיבלו בחבילות שהגיעו מהצלב האדום.

הסוהרים הסכימו, בעד סיגריות וממתקים, להסיר את הכבלים מידי כמה שבויים שהיו בעלי מקצוע. אלה הכינו חנוכייה באורך מטר וחצי וברוחב מטר. היא הייתה עשויה מקופסות אריזה של החבילות מהצלב האדום וצופתה בנייר כסף של סיגריות ושוקולד.

הבריגדה היהודית מאירה את פיוג'י

בספטמבר 1944 הוקמה הבריגדה היהודית, היא החי"ל (חטיבה יהודית לוחמת). חייליה, כ-5,000, במספר, התאמנו באיטליה ובמהלך החורף והאביב של 1945 הגיעו לקו החזית בצפון המדינה. רב הבריגדה, קפטן יעקב ליפשיץ, כתב בספרו "ספר הבריגדה היהודית" (יבנה, 1947) על חנוכה בזמן האימונים בפיוג'י:

כך הייתה מסיבת חנוכה בפיוג'י מאורע לאומי-תרבותי ראוי לציון. עץ גדול נחתך לשמונה קנים בצורת חנוכה, ובתוך הקנים נקבעו מנורות חשמל גדולות. אבל אנו ביקשנו דבר שלא הורשה לנו: לקבוע בפיוג'י מנורה במקום גבוה עם כתובת מאירה: בריגדה יהודית לוחמת, שתראה ליהודים המעונים מעבר לקווי החזית הגרמנים ותחיה שם את העצמות היבשות. איזו בשורה מאירה יכולה הייתה זאת להיות לאחינו המדוכאים!

החיילים לא קיבלו אישור להדליק את החנוכייה הגדולה, אך בשוכם מהאימונים בליל הראשון של חנוכה, שמחו לראות אור גדול יוצא משני הקנים של מנורת עץ שהועמדה בכניסה למחנה.

"והאור חימם את הלב והשכיח את התלאות והעייפות. האיר לא רק את אפלת הלילה, אלא גם את חשכת הנפש".

מאוסף מוזיאון בית הגדודים, נמסר על ידי משפחתו של אליעזר בן שחר

הדלקת נרות עם ניצולי שואה בבריסל

בסיום מלחמת העולם השנייה, סייעו חיילי הבריגדה היהודית ויחידות התובלה לניצולי שואה והעניקו להם עזרה כלכלית ורפואית והכנה לחיים בארץ ישראל. גם מבחינה תרבותית תרמו החיילים ליהודים שפגשו, ובנוסף הם חגגו איתם חגים ומועדים. דוגמה לכך היא מסיבת חנוכה לילדי פליטים שנערכה בבריסל, בבלגיה, בשנת 1945, וכללה הדלקת חנוכייה על רקע דגל הלאום.

מוזמנים לבקר במוזיאון ולהכיר סיפורי חגים נוספים.

חנוכה שמח!

ביום שנולדתי

אל"ם (במיל') טל בראון*

בית העלמין הצבאי בהר הרצל, צילום: טל בראון

של מלחמת יום הכיפורים.

קשר מופלא נוצר בין עוזי ובין משפחת ויילר, ובעקבותיו החלטנו (עוזי ואני) על פיתוחו של מיזם חברתי שיישא את השם "ביום שנולדתי", מיזם הנצחה אישי ולאומי לנופלי מערכות ישראל.

תכלית המיזם

תכליתו של המיזם היא ליצוק משמעות חדשה ומיוחדת ליום הולדתו של כל אדם באמצעות הוקרת זכר חלל שנפל ביום לידתו. בפשטות, אפשר לסכם את רעיון המיזם בשתי מילים מתוך הפסוק המפורסם הכתוב בספר יחזקאל פרק ט"ז: בדמיון חייו!

המיזם מאפשר לכל אדם לבחור את מי ברצונו להנציח, עם מי, מתי וכיצד, בהתבסס על הזיקה שנוצרה בזכות התאריכים המשותפים לשניים. המיזם מאפשר למי שלא נחשף לשכול, למי שחי את חייו ללא קשר מיוחד לנופל או למשפחה שכולה, למצוא חיבור אישי, רגשי ומשמעותי, אל נופל.

המיזם מאפשר לכל אדם המחפש משמעות נוספת לחייו, המוקיר את הזכות לחיים חופשיים במדינת ישראל שהוגשה לו על מגש הכסף בזכותם של אלו אשר מסרו נפשם על הגנתה - למצוא משמעות חדשה באמצעות קשר אישי לנופל, וברצותו אף למשפחה השכולה.

במדינת ישראל קבורים חללים שאינם זוכים להנצחה ולזיכרון ראויים, המושרשים בלב עם ברבות הימים, מפאת מועד נפילתם ונסיבות הנפילה ומפאת העדר קרובים וחברים. כדי להנציח את זכרם של כה רבים וכדי להעביר

פעם אחת של רכיבה באופניים בשביל המקשר בין בית זית לגבעת שאול באזור יער ירושלים, רכיבה שהתחילה כפעילות ספורטיבית תובענית, מתשישה ומהנה, קיבלה ברגע משמעות כבירה. עצירת מנוחה קצרה ליד אנדרטה קטנה בצד השביל שבה חקוק שמו של רב סרן אדם ויילר ז"ל הפגישה בין שתי דמויות: בין אדם ז"ל, שנטמן בהר הרצל, ובין עוזי ביטון, חברי היקר יבדל לחיים ארוכים וטובים.

קריאת הכיתוב שעל האנדרטה חשפה פרט מעניין, מקשר ומשמעותי, יש שיאמרו מקרי: מועד נפילתו של קצין השריון רס"ן אדם ויילר ז"ל, ביום כ"ד באדר ב' תש"ל (31.3.1970), הוא מועד הולדתו של עוזי חברי. תגלית זו לא נשכחה מזיכרוננו של עוזי, והוא מצא עצמו עולה ביום הולדתו לחלקה הצבאית בהר הרצל בירושלים. שם פגש במקרה בבני משפחתו של אדם ז"ל ובמוקירי זכרו שהתכנסו באותה שעה בדיוק לטקס האזכרה השנתי. בשביל עוזי, הייתה זו חוויה מיוחדת במינה, והיא קשרה את נפשו בנפש בני המשפחה, אשר למרבה הצער שכלה בן נוסף, את רס"ן גדעון ויילר ז"ל, ביומה הרביעי

סיכום

מיזם "ביום שנולדתי" מבטא את האחריות המוסרית של החיים לזכור את אלו שמסרו נפשם על הגנת העם והארץ כחלק משרשרת דורות המבטיחה את קיומנו כעם חופשי במדינת ישראל. המיזם מאפשר מציאת חיבור אישי, פרטי ומשמעותי, בין כל אדם החפץ בכך ובין זכרו של חלל במערכות ישראל באמצעות תאריך משותף ומאחד: יום ההולדת של המנציח ותאריך הנפילה של המונצח.

אסיים במילות השיר "בדמיך חיי", שכתבה והלחינה המשוררת נעמי שמר ז"ל:

המילים העתיקות נותנות בי כוח

בקולות העתיקים אמצא מרפא

הם עוזרים לי לחיות

הם עוזרים לי לצמוח

לברוא עולם יותר יפה

ואעבור עלייך ואראך

מתבוססת בדמיך

ואומר לך בדמיך חיי

חיי, חיי, בדמיך חיי

ואומר לך בדמיך חיי

ופתאום מעל ראשי נפתחת קשת

מניפה צבעונית נפרשת

מבשרת חיים, מבשרת תקווה

ושלום ושלווה וחסד

ואעבור עלייך...

על היזמים

עוזי ביטון: שירת כלוחם ביחידה מובחרת בצה"ל. בוגר הסטודיו למשחק של ניסן נתיב. משחק, כותב ומביים בתיאטרון פסיק בירושלים, שאותו ייסד עם שניים מחבריו ושהוא משמש מנכ"ל שלו בפועל. מדריך סדנות משחק למבוגרים ולבני נוער ברחבי הארץ בסדנות יום ובקבוצות תיאטרון שנתיות.

אלים (מיל) טל בראון: שירת 27 שנים בקבע כקצין לוחם במגוון יחידות ובתפקידי פיקוד, מטה והדרכה.

בעל תואר ראשון במשפטים ומדע המדינה ותואר שני בלימודי צבא וביטחון. כיום יועץ אסטרטגי ויזם חברתי ועסקי.

את סיפורם מדור לדור, נוצר המיזם "ביום שנולדתי" ככלי שבאמצעותו נוכל להבטיח את קיום זכרם של אלו שבזכותם אנחנו פה, להוקירם ולהתאחד כחברה וכעם סביב פועלם, תרומתם וזכרם ולהביע את הכרת הטוב שאליה אנו מחנכים.

מיזם "ביום שנולדתי" מבטא את האחריות המוסרית של החיים לזכור את אלו שמסרו נפשם על הגנת העם והארץ כחלק משרשרת דורות המבטיחה את קיומנו כעם חופשי במדינת ישראל. המיזם מאפשר מציאת חיבור אישי, פרטי ומשמעותי, בין כל אדם החפץ בכך ובין זכרו של חלל במערכות ישראל באמצעות תאריך משותף ומאחד: יום ההולדת של המנציח ותאריך הנפילה של המונצח.

יישום המיזם

יישומו של המיזם הלכה למעשה הוא פשוט ונסמך על מנוע חיפוש מתקדם באתר "יזכור" של משרד הביטחון המצוי במרשתת (אינטרנט). כל שנדרש הוא להיכנס לעמוד הבית של האתר, לעבור ללשונית "לזכרם" ולהזין את תאריך הלידה של המשתמש עצמו בחלון ההזנה: חיפוש שם חלל לפי מועד נפילה.

ברוב המקרים, בתוצאת החיפוש יתקבלו שמותיהם של חללים אשר נפלו במועד מדויק זה, כך שכל שנותר הוא לקרוא על אודותיהם ולמצוא פרט מידע אישי המשותף למיישם המיזם ולחלל, למצוא ניצוץ מקשר וזיק מחבר בין המשתמש לדמותו של הנופל. בקריאת סיפור חייו של נופל, מתגלים חושים מקשרים ומכנים משותפים נוספים מעבר לתאריך הלידה והנפילה, כגון: מקום וסביבת מגורים, בבחינת "שנינו מאותו הכפר", מוסד חינוכי שבו התחנכו השניים, תנועת נוער משותפת, מקצוע או תחום ספורט משותף, קבוצה אהודה וכיו"ב.

במקרה שלא נמצא שם של נופל בתאריך המדויק או שלא נמצאה דמות שמיישם המיזם מתחבר לסיפור חייה, אפשר לדלג בשנים ובין עשורים. לדוגמה: אם לא נמצאה דמות שמועד נפילתה הוא המועד המדויק שבו נולדתי, 31.12.1960, אוכל להזין את התאריך 31.12.1950 ולעין בסיפור חייו ומותו של טוראי שלום שוניה גנדלמן ז"ל, יליד פולין ששרד את השואה, עלה ארצה בגפו והתגייס לחיל התותחנים. לחילופין, אוכל להזין את התאריך 31.12.1970 ולעין בסיפור חייו של שלום ביטון ז"ל, שעלה ארצה עם משפחתו ממרוקו, למד בבית הספר האזורי "ניר עציון", התגייס לצה"ל ונפל בעת שירותו במילואים במהלך היתקלות עם מחבלים סמוך למושב אביבים שעל גבול הלבנון.

המיזם "ביום שנולדתי", החושף בפני החניך את דמותם של חללי צה"ל אשר מסרו נפשם למען העם והארץ, חושף גם את דמותו של החניך עצמו בפני חבריו ומחנכיו שעה שהוא מספר לא רק על הנופל, אלא גם על המכנים המשותפים שביניהם מלבד המועד המצוין. כך המיזם נהיה אמצעי להעמקת הקשר וההיכרות האישית בין החניכים והמחנכים בדרך מיוחדת הפותחת צוהר לעולמות שהיו בחזקת נסתרים עד לרגע החשיפה, לרגשות חבויים שצפים ועולים ועוד.

שמורת נאות קדומים כמפעל ציוני

ד"ר שרה'לה אורן*

שומרה בנאות קדומים. ארכיון נאות קדומים

בבסיס גישת הראובנים, עמדה ההכרה כי עם ישראל וטבע הארץ נשזרו זה בזה, ועל בסיס קרבה ייחודית זו צמחה רוח העם היהודי: "המה אבותינו, אחדו את השמים ואת הארץ, והאזינו אלה לאלה, הם לשמים והשמים והארץ גם להם; והמה הקשיבו לשירת השבילים ולשיחת הדקלים והמה צוו את הרואה אילן מלב לב לברך... והם העמידו על יד כל עשב ועשב מלאך שיאמר לו: 'גדלי'".² הראובנים הדגישו את יחסי הקרבה והאהבה היתרה של אבותינו לצמחים ואת יכולתם הייחודית להבחין במאפייני הצמחים ולראות בהם סמל, משל ומליצה המאחדים רוח וחומר והנטמעים בנפש. השפעת הטבע, ובעיקר הצמחים, על נפש העברי באה, לדעתם, לידי ביטוי בכתובים: "הרתמוס שבתנ"ך ומדת קצבו הושפעו הרבה... מהרתמוס המיוחד והקבוע שבצורת דשאת הארץ, ואשר בשאר גרמי הטבע שבארץ ישראל... המפעמים את הלב יחדו והמשלימים זה את זה כחציו האחד של הפסוק את משנהו".³

הראובנים טענו כי עם ישראל לקח עימו אל הגלות את ספריו ואת תרבותו, הנובעים מחיי העם היושב על אדמתו. מאות שנים בגלות לא השכיחו את הווי החיים ואת נופי הארץ המתוארים בתנ"ך, במשנה ובתלמוד. גם בגולה, שקדו פרשנים והתעמקו בכתובים אלה, אך הם התרחקו מהריאליה של תמונת הארץ. הראובנים ראו בצמחי הארץ "צמחי זיכרון", אשר רבים מהם קיימים מימי אבותינו ונותרו כעדי חיים שבאמצעותם נוכל לספר על שהיה ולקשור את העם השב לארצו: "רבים מצמחינו יודעים לספר הרבה מדורות

**בתקופת העליות הראשונות, עם
שיבת עם ישראל אל ארץ אבותיו,
נוצר צורך בחיבור מחודש של
העם לארצו - ארץ ישנה-חדשה.
אישים וגופים ביקשו להתחבר
אל הארץ חיבור משמעותי וערכי
וראו בכך עיצוב מחודש של
האומה. דרכים מרתקות לחיבור
נפרצו באותה עת: שמירה עברית,
חזרה מכוונת לחקלאות, ביסוס
ההתיישבות העובדת, ביטוי
ישראליות בתחומי אומנות:
סיפורת ושירה, ציור, פיסול, וכן
בהקמת המוסד בצלאל.**

חוקרי טבע וארץ גרסו כי אהבה וחיבור למקום צומחים מתוך חקר הארץ ומתוך התעמקות בנושאי השונים. הם הקדישו את חייהם למימוש מטרה זו וראו בה אתגר לאומי מחקרי. ברוח זו, פילסו ד"ר אפרים וחנה הראובני, בני העלייה השנייה (עלו ב-1906), ערוץ ייחודי: הם ביקשו לשוב אל התנ"ך ואל דברי חז"ל ולהבין אותם (בעיקר בנוגע לתחום הצומח) כנובעים ממאפייני טבע הארץ וכנגזרים מעצם הישיבה על אדמה זו. פועלם היה למפעל חיים העוסק בנושא בתפיסה תרבותית לאומית כוללת המכונה "בוטניקה לאומית".¹

* מדריכה בכירה בנאות קדומים

¹ בוטניקה לאומית: "זיקה תרבותית... בין עולם הצומח לבין בית ידולו... הפלורה... צורה יסודית של הגדרת זהות לאומית", מתוך: הירשפלד א, שירת העשבים, ירושלים, 2006, עמ' 29.

בכיוונים שונים: הם הקימו בביתם הפרטי בירושלים מוזיאון לצמחים. למעשה, היה זה המוזיאון הבוטני העברי הראשון שנוסד בארץ ישראל (1917). עם פתיחת האוניברסיטה העברית בהר הצופים בשנת 1925, הם תרמו את אוספי המוזיאון לאוניברסיטה והחלו ללמד בה, ערכו סיורים והרצאות, כתבו מאמרים והמשיכו במחקר שכלל שיטוט בלתי פוסק ברחבי הארץ לגילוי

משפחת הראובני ביקשה לזהות את צמחי התנ"ך, המשנה, התלמוד והאגדה, ובכך לתרום לחידוש הברית בין תרבות הרוח של עם ישראל ובין אדמת ישראל. הם עשו זאת על ידי שילוב תחומי מחקר שונים: בוטניקה, תנ"ך ומקורות חז"ל, לשון עברית, לשונות שמיות אחרות ופלנטלור (ידע ותרבות הקשורים לצומח) של תושבי הארץ הערביים והבדואים.

חנה ואפרים הראובני ליד ארון התצוגה במוזיאון לצמחי התנ"ך. ארכיון נאות קדומים

קודמים ולדבר ללב... אלו ידענו לראותם ולשמעם. אצלנו יכול להיות וצריר להבא קשר עם השדה לא רק במובן הטבעוני-כללי אלא גם במובן הרוחני לאומי. אפשר לסכם את גישתם בנוגע להכרת צמחי הארץ על רקע כתבי המורשת בצירוף בע"ד: הצמח כבבואה להשתרשות נכונה בבית הגידול במחוזות הארץ; כעדות כתובה במקורותינו; כמאפשר דמיון המקרב אותנו אל אבותינו, אנשי החקלאות והטבע.

משפחת הראובני ביקשה לזהות את צמחי התנ"ך, המשנה, התלמוד והאגדה, ובכך לתרום לחידוש הברית בין תרבות הרוח של עם ישראל ובין אדמת ישראל. הם עשו זאת על ידי שילוב תחומי מחקר שונים: בוטניקה, תנ"ך ומקורות חז"ל, לשון עברית, לשונות שמיות אחרות ופלנטלור (ידע ותרבות הקשורים לצומח) של תושבי הארץ הערביים והבדואים.

לצורך הכרת צמחי הארץ לפי המקורות, פעלו הראובנים

² הראובני א' וח', "גן הנביאים ורז"ל - סקירה וביאורים לרישומי התוכניות לגן. הצעה", עבודה לרצון האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים, ניסן תרפ"ז, עמ' 25. ארכיון האוניברסיטה העברית, מס' 80/11.

³ שם.

⁴ מתוך 'מגילת יסוד נאות קדומים', נחתמה בי"ד באייר תשכ"ה בבית נשיא המדינה מר זלמן שז"ר, ארכיון נאות קדומים.

⁵ "פלנטלור" הוא מונח מקביל ל"פולקלור".

⁶ רז"ל - רבותינו זיכרונם לברכה.

⁷ כיום מכונה האתר "פארק נאות קדומים".

צמחים נוספים. הם ביקשו לפרסם אנציקלופדיה מקיפה בשם "אוצר צמחי ארץ ישראל", ובעיקר קיוו לטעת את "גן נביאים ורז"ל", גן שבו יתאפשר להתוודע אל צמחי הארץ כפי שנביאים וחז"ל דיברו בהם.

חזונם המורכב לא הושלם בחייהם, אך נמשך בדור הבנים: אילת השחר ונגה הראובני, כל אחד בדרכו, ממשיכים במימושו. החזון הוגשם במידה רבה בהקמת השמורה הלאומית של טבע הארץ במקורות ישראל -

ישראל בלבו ובגופו של עם ישראל לדורותיו" (מילים שנאמרו על ידי קליגמן א, בטקס קבלת פרס ישראל בשנת 1994. מקבל הפרס היה נגה הראובני - מייסד נאות קדומים. נגה התעקש שהוא לא יקבל את הפרס לבד, אלא גם צוות נאות).

סיפור נאות קדומים חובק בתוכו נדבך חשוב בסיפור האומה, מורשתה ומולדתה. לנאות קדומים נכונות אתגרים עכשוויים ועתידיים במציאת הדרכים המתאימות לחיבור מורשת כתובה עם נוף הארץ ועם צמחיה למען חיזוק השורשים בראייה לעתיד, כפי שביטא זאת נגה במילים: **"וְהָאֶרֶץ נִשְׁאָרָה הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ"** (יהושע יג, א).

נגה הראובני בנאות קדומים. ארכיון נאות קדומים

נאות קדומים, על ידי בנם נגה הראובני. על פני 2,500 דונם באזור גבעות מודיעין מומחשים נופים הנלמדים מתוך מקורותינו העתיקים - התנ"ך, המשנה והתלמוד. קווי הנוף הטבעיים של האזור, הצמחייה, הממצאים הארכיאולוגיים, הגידולים והמתקנים החקלאיים משחזרים את נופי העבר שבהם צמחה מורשת העם: "בית הספר הגדול ביותר בארץ ללימוד הבסיס המשותף לכל פלגי העם... המציג למבקרים את סוד השורשים שהכתה ארץ

מוזמנים לאירועי חנוכה תשפ"ב בנאות קדומים:

ביום: "בעקבות האור"

בערב: סיורי עשיות "מגלים את האור"

לינק לרכישו: <https://bit.ly/3lhGLIU>

מידע נוסף ופעילויות נוספות

באתר נאות קדומים בלינק:

<https://www.n-k.org.il/>

נגה הראובני בנאות קדומים. ארכיון נאות קדומים

טיול, מדבר, קבוצה וציונות

נמרוד אופיר*

צילום: תנועת השומר הצעיר

בְּגֶשֶׁם, רוּחַ, סְעָרָה
בְּמִצֵּב-רוּחַ טוֹב אוֹ רָע
לְנֶדֶד, לְנֶדֶד
לְנֶדֶד, לְנֶדֶד.

מִן הַמַּיִם לְמִדְנֵנו זֹאת
מִן הַמַּיִם לְמִדְנֵנו זֹאת
מִן הַמַּיִם.

הִנֵּה הַנַּחַל זֹרֵם לֵאט
וְגַל אֶל גַּל לוֹחֵשׁ בְּלֵאט
אֶל חוֹף חֹדֶשׁ עָלִיו לְנֶדֶד
לְנֶדֶד, לְנֶדֶד.

בְּגֶשֶׁם, רוּחַ...¹

בהונגריה בשנת 1942, במחצית הראשונה של המאה ה-20, קמה וצמחה לה תנועת השומר הצעיר והתנועה הציונית כולה. הכמיהה לארץ ישראל, ליישובה, להפרחת השממה וליצירת עתיד אוטופי פיעמו בלבבותיהם של צעירים ברחבי אירופה כולה.

הסיפורים על ארץ ישראל ועל התגשמות המשאלות מעולם לא היו ורודים כל כך, הכמיהה לארץ הייתה עזה. בכל חופשה ובכל הזדמנות, יצאו נערים ונערות בקבוצות אל הטבע כהכנה לעבודת האדמה ולהפרחת השממה בארץ ישראל.

"לְנֶדֶד, לְנֶדֶד תְּשׁוּקַת שׁוֹמֵר
לְנֶדֶד, לְנֶדֶד תְּשׁוּקַת שׁוֹמֵר
לְנֶדֶד, לְנֶדֶד.

שׁוֹמֵר הַגּוֹן לֹא יוֹכֵל הָיִית
אִם בְּדַעְתּוֹ לֹא עָלָה לְנֶדֶד
אִם בְּדַעְתּוֹ לֹא עָלָה לְנֶדֶד
לְנֶדֶד, לְנֶדֶד.

¹ וילהלם מילר, תורגם מגרמנית על ידי חברי התנועה בתחילת המאה ה-20.

* רכז המפעלים הארצי של תנועת השומר הצעיר

גושי סלע בלויים בנחל פרס, צילום: יקיר דשן

מה שנמצא מחוץ למסך. היציאה למדבר מאפשר להם להחליף את הטלפון בחבר, את המיטה בבית בשק שינה. מאפשרת להם לגלות את חום החברות בקור הלילה.

המדבר מזמן לנו יכולת לראות מעבר להפכפכות של המציאות מעצם היותו מרחב יציב, אדיר ממדים. דווקא בלב המדבר, הרחק מכל אמצעי טכנולוגי ומכל הסחת דעת, מתאפשר לנו לחנך.

במדבר יכול להתרחש חיבור נוסף: חיבור אל המקום שבו בני הנוער גדלים. חיבור אל פיסת ארץ זו, אל ההיסטוריה של תנועתם ושל עמם. חיבור שאולי מובן להם, אך ההבדל בין הבנה לבין תחושה הוא גדול. כפי שכתב אלון, לעיתים אין מילים ברורות להגדרת תחושת חיבור זו, אך יש תמונות, אנשים, מראות וחוויות.

טיול כלל וטיול בחורף במדבר בפרט חושפים בפנינו הזדמנויות ייחודיות לראות מעבר לגלוי לעין. לראות בשכבות הסלע את הרגליים שדרכו במקום לפני עשרות שנים, את הקושי שבחבירה לקבוצה, את אורח החיים המדברי, את חשיבות ההכרה של מקום דאנו קוראים בית דרך הרגליים, את היכולת של כל אחת ואחד לעמוד באתגרים.

הכמיהה לארץ ישראל, ליישובה, להפרכת השממה וליצירת עתיד אוטופי - שהחלה באירופה עם התעוררותה של התנועה הציונית - שינתה היום פניה לכמיהה חדשה, כזו המתאימה לאזרחי המדינה הציונית היהודית, התגשמות חלומותיהם של הדורות הקודמים: כמיהה להכיר את הארץ שלנו, לתור את צפונותיה, ובעיקר - להעביר לדור הצעיר, זה שנולד בארץ, את אהבת הארץ. הטיולים, כחלק מפעילות חינוכית ענפה המתקיימת בתנועה, בהחלט מקדמים מטרה זאת.

מדריכים בשומר הצעיר בטיול במדבר, צילום: תנועת השומר הצעיר

הוברר ללא ספק כי יש כאן חלקים נרחבים... אשר לא צפוי בהם "הפרכת השממה"... החלה גומלת ההכרה כי גם יופיו של נוף הבראשית הוא ערך. כי גם שטח שאין בו יערות ואין "חיים" במובן השגרתי הוא יפה ונחוץ וחשוב...מה מצאנו בארץ הריקה והשוממה הזו... אין תשובה אחת... הרגשת החופש."

ומאז להיות. בערב חג החנוכה 2021, תשפ"ב, אנו שואלים את עצמנו מה לנו ולזה. נולדנו בארץ זו. כל מרחביה כבר התגלו, כל שביליה נדרסו, המפות כבר מוכנות ונמצאות כבר באינטרנט. אך עדיין אפשרות הגילוי נותרה בעינה: לצאת אל המדבר בחורף, בלילות קרים, לגלות את מה שלא נגלה עדיין.

עזריה אלון כתב בספרו "שבילים במדבר" (הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ט):

"מה משך את ראשוני המטיילים לנוף השם הזה? האם זה היה הרצון להתמודד עם תנאים קשים במיוחד, יצר הרפתקנות, חיפוש אחר הבלתי נודע, נוף בראשית, היסטוריה?... נגלה יופיו של הנוף הזה, יופי שלא היה דומה לשום תיאור מן התיאורים המוכרים מן הספרות... הוברר ללא ספק כי יש כאן חלקים נרחבים... אשר לא צפוי בהם "הפרכת השממה"... החלה גומלת ההכרה כי גם יופיו של נוף הבראשית הוא ערך. כי גם שטח שאין בו יערות ואין "חיים" במובן השגרתי הוא יפה ונחוץ וחשוב... מה מצאנו בארץ הריקה והשוממה הזו... אין תשובה אחת... הרגשת החופש."

מילותיו של אלון מצטרפות לתשוקה שניטעה בנו בתחילת המאה ה-20 ואנו יוצאים לתור את המדבר גם היום.

האם היציאה למדבר היא חלק ממסורת בלבד? האם נוער שגדל במציאות ההפכפכה של ימינו צריך את המדבר? את היציאה אל הטבע?

יציאה אל המדבר בחורף היא אומנם מסורת, אך זו מסורת המתחדשת בכל שנה. בכל בחירה להוציא את חניכינו אל מרחבים מאתגרים, אל חוסר נוחות, ולחבר אותם אל

הנגשת נדבך נוסף בדרכם של חלוצים

רוני פראן*

צילום: עמותת לטם

מגבלות מדיניות וכלכליות. חלקים בעם ויתרו על חלום העלייה לארץ בגלל החששות הרבים, בגלל הסכנות ובגלל המאמצים שהיו כרוכים ביישומם. החלוצים הם אלו שאפשרו את הקמת המדינה ואת ההנגשה של הארץ ושל המדינה לכל יהודי שרוצה בכך.

עם זאת, חשוב לעמוד על ההבדלים שבין חלוציות להנגשה. למעשה, אפשר לראותם כשני שלבים שונים ומשלימים. דור החלוצים היה עסוק בפריצת הדרך, בבניין הארץ והמדינה. אפשר לדמות זאת לאנשים הפורצים נתיב בין הרים - מפנים סלעים, חותכים צמחים וכובשים את הדרך.

עם השנים, קמה מדינה, ההתיישבות גדלה, וכיום הארץ כבר עומדת בנויה. אין עוד דרכים פיזיות חדשות לפרוץ, ולכן מושג החלוציות צריך להיטען במשמעויות חדשות.

השלב הבא שצריך לבוא לאחר החלוציות - והוא השלב ששייך לדורנו - הוא ההנגשה. הדרך שפרצו החלוצים כבר עומדת איתנה, אך לפעמים היא נשארת ריקה כיוון שלא כל אחד מסוגל להגיע אליה וללכת בה. המשימה שלנו היא להנגיש את הדרך הזאת למי שמתקשים או שחוששים ללכת בה - אם בגלל מגבלה פיזית, חושית, נפשית או קוגניטיבית, אם בגלל חששות או פערים תרבותיים.

בכתבה שפורסמה בגיליון הקודם, עסקנו בחוויית היציאה של אנשים שלהם מוגבלויות אל הטבע. בין השאר, עסקנו בקושי שביציאה, במעבר מהמוכר והידוע אל מרחבים חדשים ולא מוכרים, מעבר העלול ליצור חוסר שקט, חשש ואף פחד. בכתבה זו, נעסוק בקשר שבין מעשה ההנגשה לחלוציות ובהבדלים שביניהם.

אפשר לראות כמה נקודות דמיון בין חלוציות והנגשה. בפשטות, המעשה החלוצי - שכרוך בעזיבת העולם המוכר והנוח אל ארץ חדשה ואל חיים שונים וקשים - הוא דוגמה והשראה לכל מעשה של יציאה מאזור הנוחות למען מטרה חשובה יותר. אנשים שלהם מוגבלויות היוצאים אל הטבע, למקום שיכול להיחווה כלא מוכר וכמאיים, מתמודדים בהתמודדות דומה לזו של החלוצים. לכן, המורשת החלוצית יכולה לשמש להם מקור לחיזוק ולהשראה.

ומבט רחב יותר, אפשר לראות את החזון החלוצי כחזון של הנגשה: העם היהודי רצה להגיע לארץ, אך הדבר נמנע ממנו בגלל

רכות פרויקטים, מרכז נגיש להכיר של עמותת לטם.

עד לשנים האחרונות,
הנגשה הייתה תלויה
בטוב ליבם של אנשים
ושל מוסדות, ואלו
שבחרו להשקיע מאמצים
ומשאבים בהנגשה אכן
היו בגדר חלוצים שעשו
את מה שאינו מובן
מאליו. אך עם השנים
השתנה היחס לנגישות.
כיום נגישות אינה תלויה
ברצון טוב וברוח חלוצית
של אנשים, אלא מעוגנת
בחוק כדרישה בסיסית
מכל מוסד ציבורי. ואכן,
טוב שההנגשה לא תיתפס
כמעשה חלוצי, אלא כדבר
שגרתי ומחויב המציאות.

אומנם בעבר חלוציות הייתה קשורה בעיקר למעשים פיזיים בתחומי ההתיישבות, החקלאות והביטחון, אך חשוב להדגיש כי חלוציות במהותה היא מושג רחב יותר, שמתייחס לכל תנועה של חידוש ושל התמסרות למען מטרה נעלה. כך אפשר לומר על החלוצים בתחום ההנגשה שהיו הראשונים לעסוק בכך. ברוח זו, נביא דברים של א"ד גורדון: נזכרתי; והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. ומה אנו מבקשים בסך הכל? האם לא מקום בשביל אותו סולם? (א.ד. גורדון (1927), החלוצים הם אלו שיצרו את המקום בשביל הסולם, וכעת אנחנו אלו שצריכים להנגיש אותו לכל אדם.

צילום: עמותת לטם

לעומת המגזר הציבורי, במגזר הפרטי הדברים נראים אחרת. אין חוק הדורש ממוסדות פרטיים לעסוק בהנגשה.

צילום: עמותת לטם

בכל זאת, לא מעט גופים פרטיים בוחרים להשקיע משאבים בהנגשה, ובאמת אפשר לראות בהם חלוצים היוצאים מן הכלל. המטרה כעת היא לבסס את ההנגשה גם במגזר הפרטי, לנתק אותה מהקשר של מעשה חלוצי ויוצא דופן ולבססה כמוסכמה חברתית רחבה ומעוגנת בחוק.

כתפיסת עולם צריכה לחלחל לכל הרבדים, גם לעולמות התוכן והשירות, שכן נרצה שכל אדם יוכל לצרוך את כל השירותים הקיימים בצורה עצמאית ומכבדת. לדוגמה, יש מוקדי שירות טלפונים המאפשרים לקבל מידע על אודות שירות מסוים. במקרה של אדם כבד שמיעה, השירות הנ"ל אינו רלוונטי. לכן נדרש להנגיש את השירות, וכיום יש אפשרות לאנשים שלהם לקות שמיעה לקבל את השירות שהם זקוקים לו באמצעות התכתבות במייל או בהודעות. כך גם בעולמות התוכן, אדם שלו לקות ראייה יכול ליהנות מביקור במרכז מבקרים ובמוזיאונים שבהם החוויה אינה מתבססת רק על ראייה אלא גם על חושים אחרים, כמו מישוש ושמיעה.

גוף חלוצי לעולם אינו מפסיק להתפתח ולהמציא את עצמו מחדש. כך גם את מעשה ההנגשה יש להמשיך לשפר ולשכלל תמיד. בתחום הנגשת הטבע, חשוב מאוד לדאוג למסלולי טיולים מונגשים ומותאמים, אך במקביל חשוב לא פחות להנגיש את התכנים, את המושגים, את מערכי ההדרכה ובכלל את חוויית היציאה לטבע על כל המטענים הנלווים לכך כך שתהיה טובה ומהנה.

לשימושכם [קישור](#) ובו מגוון מסלולים מונגשים

כמו החלוציות, שבמהותה אינה מסתכמת במעשים פיזיים, גם ההנגשה היא מושג רחב יותר שאינו מתחיל ונגמר בכבש או במעלון שמציבים בכניסה למוסד. הנגשה

מטיילים בחורף

ירון קרבצ'וק*

גשם, צילום: בית ספר אדנים חדרה, מתוך: אתר פיקיוויקי

שלב התכנון

1. המדבר קורא לך - החורף הישראלי אידאלי לטיולים במדבר. הסיכוי לגשם נמוך מאוד, ומזג האוויר מאפשר טיול במסלולים שבקיץ היו נחשבים לעונש. במדבר לא יהיה בוץ במסלול, שתלמידים לא אוהבים ללכת ולשבת בו. בחורף נוכל גם למצוא במדבר גבי מים שמתמלאים ושלל תופעות טבע ייחודיות שלא נמצא בזמן אחר בשנה. אזור הצפון והעמקים בעייתי יותר מבחינת הסיכוי לגשם. חשוב לזכור שמסלולים רבים בצפון נסגרים גם אחרי גשם ולא רק בזמן גשם בגלל סכנת החלקה. חשוב לזכור: במדבר מסלולים רבים בערוצי נחלים שבהם סכנת שיטפונות.
2. כל תוכנית היא בסיס לשינויים - הכינו מראש אלטרנטיבה ליום גשום: מסלול אחר, ביקור באתר מקורה או אפשרות לשינוי בלוח הזמנים של היום בהתאם לצפי לגשם.
3. אתרי לינה - בלילה קר מאוד, ולכן נעדיף אתרי לינה שאפשר לישון בהם באוהלים מחוממים או בלינות מבנה. לינת שטח אפשרית בהחלט, אך דורשת הכנה של תלמידים והתארגנות ספציפית לכך.
4. בחירת מסלול - בבחירת המסלול עצמו, נעדיף מסלולים שהפינוי מהם פשוט יחסית במקרה שירד גשם חזק או מסלולים שבהם אפשר למצוא מחסה מגשם.

זה מתחיל בטפטוף, כמעט בלתי מורגש, ולאט זה מתחזק עד שזה נהיה למבול אדיר שמאיים להביא לשיטפון ולסחוף את כולנו. הוואטסאפ. הודעה קטנה על מזג האוויר של מחר גוררת עשרות הודעות, כולל צילומי מסך של מפות סינופטיות וציטוטים מאתרים נבחרים על השקע הברומטרי המתקרב לאזורנו. ואנחנו רק רצינו להוציא סיור לנחל אלכסנדר...

הוצאת טיולים וסיורים בחורף מביאה איתה סל שלם של אתגרים ושל שיקולי דעת שיש להביא בחשבון טרם ביצוע הפעילות ובמהלכה. אירועים שונים, ובראשם אסון צפית הנורא, הגבירו את הרגישות הציבורית בנוגע לטיול במזג אוויר חורפי. ועלינו, האמונים על נושא הטיולים, לפעול באחריות הנדרשת בלי לוותר על הוצאת הטיולים עצמם. לשמחתנו, החורף הישראלי קל מספיק בשביל לאפשר טיולים גם בחודשים הנחשבים לקרים ולגשומים ביותר. בהמשך אציג את שיקולי הדעת בשלבי התכנון והביצוע של טיולים בחודשי החורף.

מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, חבר צוות הפיתוח באגף של"ח

שלב הביצוע

1. חיזוי מזג אוויר - כל מורה שמוציא טיול נהיה לחזאי מטעם עצמו. יש היום מגוון אפליקציות ומקורות מידע שיאפשרו לדעת, במידה סבירה של ודאות, את מזג האוויר בימים הקרובים. מומלץ להשתמש באתר של השירות המטאורולוגי ובתשקיף המפורסם באתר מוקד טבע. זכרו שתחזית ליותר משלושה ימים קדימה עשויה להיות לא מדויקת עד לא רלוונטית כלל.

זכרו שלצד החסרונות, יש לתכנן הטיול בחודשי החורף גם יתרונות: אתרי הלינה והמסלולים עמוסים פחות, וגם התמחור של רוב נותני השירותים נמוך יותר כשלא מטיילים "בעונה".

2. עדכון הגורמים הרלוונטיים - התחלתי במבול הודעות הוואטסאפ, וחשוב להתייחס לתחושותיהם של ההורים המודאגים. יש להסביר בצורה ברורה את תוכנית הטיול ואת המענה הניתן למזג האוויר. בסופו של דבר, טיול דורש אמון בין ההורים לצוות בית הספר. אם יש אמון, הסבר ברור על הטיול יפיג את רוב החששות. אם אין אמון, גם מכתב חתום מדני רופ לא יעזור.

צילום: צור ליסבונה

3. ציוד - טיול במזג אוויר חורפי יכול להיות חוויה אירופית מרנינה, אבל צריך לדאוג מראש שהתלמידים יגיעו לבושים היטב. עדיף להימנע ממטריות - אלו רק מפריעות בהליכה ונשברות ברוח - ולהעדיף במקומן שכמיות אטומות למים.

4. הכנה מנטלית - הכינו את התלמידים ואת הצוות לקראת מזג האוויר הצפוי. פרטו את שיקולי הדעת ואת

האלטרנטיבות הקיימות. הפגת מרחב הזרות (שעליו כתבתי בגיליונות קודמים) היא, ברוב המקרים, הגורם המבדיל בין חוויה מהממת של התמודדות עם גשם לסייט של קור ובוץ ולתהיות למה בכלל היינו צריכים לצאת לטיול הזה.

5. וידוא בחדר מצב - בבוקר הטיול, אנחנו נדרשים, בחלק מהמקרים, לבדוק שוב בחדר מצב אם המסלול המתוכנן אכן מאושר לטיול (באישור הביטחוני כתוב אם אתם נדרשים לבדיקה זו). זאת גם הזדמנות טובה לברר שוב את מזג האוויר הצפוי להיום וכל מגבלה אחרת שאולי קיימת.

ביטול טיול עקב מזג אוויר

ביטול טיול אמור להיות מוצא אחרון בהחלט, רק לאחר שמוצו האלטרנטיבות והאפשרויות השונות העומדות לרשותנו. להחלטה על ביטול טיול, אמורים לקדום שיקולי דעת בדבר מחיר הביטול:

1. האם קיימת בעיה בטיחותית בקיום הטיול? לדוגמה, טיול בנחל שקיים בו חשש לשיטפון.
2. האם אפשר להוציא את הטיול בתאריך חלופי?
3. האם קיימת מחויבות לספקים שונים שיחייבו אותנו בתשלום גם אם הטיול לא יתקיים?

צילום: איתי פלינט

4. האם יש לביטול משמעות לתהליך ההכנה שנעשה בבית הספר? לדוגמה, התלמידים כבר רכשו מוצרי מזון או תלמידים משכבות אחרות אמורים להצטרף לטיול ולא יוכלו להצטרף בתאריך אחר.

היות שטיול הוא פעילות מורכבת ויקרה, נשתדל לתכנן אותה כך שהסיכויים לביטול יהיו קטנים ככל האפשר. עם זאת, אם קיימת בעיה בטיחותית משמעותית, לא נסכן את ילדינו ונבחר באלטרנטיבה או בביטול. למען הסר ספק: ילדים רטובים אינה בעיה בטיחותית.

בהצלחה!

מחסה טוב לחורף

אייל ניומן*

צילום: אייל ניומן

חשוב לציין כי בבואנו לבנות מחסה, אל לנו לשכוח שאנו מתמקמים במקום בו קיים עולם שלם של פלורה ופאונה שימשיכו להתקיים במקום גם לאחר שנעזוב. לכן במהלך בניית המחסה ננסה לשמור עד כמה שניתן על המקום כפי שהיה כשהגענו אליו.

אם נבחר להעמיק קצת ברשימת הצרכים הבסיסיים של אדם השוהה בשטח לאורך זמן, נגלה שיש חשיבות עליונה למודעות הסביבתית שלו ולתחושת הנוחות שלו במרחב הסביבתי שבו הוא נמצא. אדם שאינו מודע למאפיינים השונים של האזור שבו הוא שוהה (מזג אוויר, טופוגרפיה ובעלי חיים בסביבה) עלול לחוש חוסר ביטחון ותחושת זרות ואף לסבול או להיפגע ממאפייני הסביבה השונים. אתן דוגמה פשוטה יחסית של מודעות למזג האוויר: בישראל קיימים אזורים שבהם הלילות רויים בטל היורד במהלך הלילה והמרטיב את כל מה שעל פני הקרקע שאינו תחת מחסה. דבר זה עשוי לפגוע בחוויית השטח של תלמידים היוצאים בפעם הראשונה ללון בחיק הטבע. תלמידים אלו חווים, בנוסף למרחב זרות, חוויה לא נעימה ואף קשה של רטיבות בלילה. חוויה שעלולה לגרום להם לוותר על יציאה למסעות ועל לינה בחיק הטבע. מעט מודעות סביבתית תביא להקמת מחסה, כמו אוהל, או פשוט לשינה תחת עלוות עצים - דבר הפותר את הבעיה והמספר משמעותית את חווית הלינה והבילוי בשטח. עם זאת, גם לינה תחת עצים דורשת מודעות מסוימת. למשל: יש מספר מצומצם של עצים שעלולים לקרוס ולפגוע קשות באנשים שלנים

החורף כבר כאן... ועל פניו נראה שלינת שטח היא בלתי אפשרית עכשיו. החשש מקור, מגשם ומרוחות מקפאות עצמות מצנן את החשק לצאת לשטח. האמת היא שזה הזמן ללמוד מיומנות משמעותית ביותר בשדאות ולהתנסות בה! כן, כן, המיומנות החשובה ביותר: מיומנות בניית המחסות.

למעשה, רבים מאיתנו התנסו או עסקו במיומנות זו בלי לתת על כך את הדעת. למשל, כל מי שבונה אוהל פשוט ולן בו, כל מי שבחר במהלך טיול לעצור למנוחה במקום נוח ומוצל, כל מי שמקים מחסה או משתמש בו. אם תרצו, אפשר לנסח זאת בנימה קצת פילוסופית: כאשר אתם עוזבים את המחסה הקבוע שלכם (הבית) ויוצאים לחיק הטבע, אתם נעים ממחסה זמני אחד למחסה זמני שני ומתרגלים מיומנות זו. חניכים בתנועות נוער שבונים אוהלי שדה או ממקמים שק שינה במיקום מסוים בשל התחשבות באלמנטים של מזג אוויר ואחרים (תחת עץ, למשל, כהגנה מטל) עוסקים בעצם בנושא בניית מחסה ומודעים לו יותר.

מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מדריך הישרדות ושדאות בצה"ל ובמשרד החינוך

צילום: אייל ניומן

הניסיון מראה שלוחמים שחוו כמה לינות שטח ואף בנו לעצמם מחסה כלשהו (אף בלי להזכיר שימוש במיומנויות שדה נוספות, כמו ניווט) חשים פחות חוסר נוחות או פחד מחוויית השטח. לרוב, לוחמים אלו כשירים יותר לפעילות שטח ופנויים רגשית למשימות שונות. אחת התופעות המובהקות בהעדר מיומנות להתמודדות בשטח היא הימנעות מהליכה לשירותים, תופעה המובילה לא פעם לפינוי חיילים אל המרפאה עקב התאפקות של ימים מספר. אומנם צבא אינו כל החיים, אבל אפשר לומר שהצבא הוא מעין אינדיקטור לחברה הישראלית בכלל.

הישראלים ידועים באהבתם לטיולים אחרי צבא ולשאר הרפתקות, וכמובן גם ליציאה לקמפינג משפחתי ברחבי הארץ. בכל הפעילויות האלו קיים ממד של הקמת מחסה כלשהו ושל בחירה במקום ראוי ומוגן מאלמנטים שונים (חום, קור, גשם ושמש), בפני שטח נוחים ובסביבה המגנה מפני בעלי חיים לא רצויים או מפני פעילות אנושית מסכנת (למשל שינה לא בסמיכות לדרכים או לשבילים מחשש לדריסה ועוד).

עד כאן תמונת המצב. מי שעוקב אחר פינתנו הצנועה יודע שמטרת הפינה היא גם לתת כלים או כיוון נכון להתפתחות וללמידה בנוגע למיומנויות שדה שונות. ייתכן שהדבר המשמעותי ביותר בשהייה בשטח הוא המודעות לצורך שבהקמת מחסה והתייחסות למטרת המחסה - שהייה, מנוחה, שינה - ולהתאמתו לתנאי הסביבה. למשל, אם חם ויש קרינה חזקה ביום, די בשהייה תחת צילייה או עץ כדי להקל עליכם; אם ישנים היטב בלילה, צוברים אנרגיות להמשך המסע.

בקורס הישרדות בשל"ח, אנו מלמדים את שלושת ההיבטים הסביבתיים שיש לתת עליהם את הדעת:

מזג אוויר: מהם האתגרים האקלימיים במקום? האם יש בו קור, חום, רוחות עזות או שמש קופחת, טל בלילה וגשם ביום? התייחסות נאותה לאתגרים ומתן פתרון להם ישפרו את תחושת הנוחות האנגרטי והכללית.

תחתם. לינה תחת אקליפטוס בוגר, לדוגמה, עלולה לסכן את הלנים ואף אסורה ללא אישור מהנדס עצים (כן, יש דבר כזה) מטעם משרד החינוך.

»

**אדם שאינו מודע
למאפיינים השונים של
האזור שבו הוא שווה
(מזג אוויר, טופוגרפיה
ובעלי חיים בסביבה)
עלול לחוש חוסר
ביטחון ותחושת זרות
ואף לסבול או להיפגע
ממאפייני הסביבה
השונים.**

«

לא מעט מאוכלוסיית ישראל עוברים התנסות בשטח בשלב זה או אחר בחיים, כגון במחנות נוער, בצבא, בטרקים, בקמפינג ועוד. רבים נדרשים להקים מחנה או אוהל או מחסה בשטח. למרות זאת, רמת המודעות לטבע של ישראלים רבים והבנתם את השטח אינן טובות מספיק, וכאמור הדבר עלול להשפיע משמעותית על חווית השטח שיחוו - לטוב או לרע. שינה טובה ואיכותית בזמן שהייה בשטח חשובה ביותר. חשיבותה הרבה נובעת מהצורך לתפקד יום למחרת ולהמשיך בפעילות. ברשותכם, אשתף בסיפור קצר בנושא: לפני שנים מספר, כשעירתי כמדריך שדאות בצה"ל, הייתי שותף להקמת יחידת הדרכת שדאות, זאת לאחר שהיחידה הקודמת נסגרה שנים אחדות קודם לכן ולא ניתן מאז שום מענה בתחום ליחידות השדה של צה"ל. מצב זה גרם לירידה משמעותית ברמת המסוגלות של החיילים לתפקד בתנאי שדה. חבריי ואני קיבלנו סקירה ופירוט נתונים מראש בנוגע לאימונים ולהכשרות שמקיימת זרוע היבשה של צה"ל. הנתונים הראו כי רבים מהלוחמים חווים חרדה וקושי בשבוע שדאות ובכלל בתנאי שדה. הנתונים הראו גם כי רק כארבעים אחוז מהחיילים לנו בלינת שטח קודם לכן לפחות פעם אחת בחייהם (לרוב במסגרת בית ספר ותנועות נוער), שלא לדבר על הקמת מחנה או על התנסות במיומנויות שדה.

צילום: אייל ניומן

צילום: אייל ניומן

מעט מודעות
סביבתית תביא
להקמת מחסה, כמו
אוהל, או פשוט
לשינה תחת עלוות
עצים - דבר הפותר
את הבעיה והמשפר
משמעותית את חווית
הלינה והבילוי בשטח.

שטח: מהו תוואי השטח? יש לחפש מקום לינה שטוח ככל האפשר (אם יש בו שיפוע, על הראש להיות לכיוון העלייה). עדיף תחת עץ שתחתיו יש עלים יבשים. השטח צריך להיות נקי מסלעים ומאבנים (אפשר להזיז אותם). אפשר לנצל את העלים שעל האדמה כמזרון טבעי וכבידוד מהקרקע הקרה ועוד.

בעלי חיים: לפני שמקימים את המחסה, יש לבדוק שאין בקרבת מקום מערה של בעל חיים או קן נמלים ושאינן ישנים על שביל של בעלי חיים ולא ליד דרך אנושית שיש בה סכנה הידרוסות.

הצעה לפעילות: בניית מחסה טראפ כתחליף לאוהל

ציוד נדרש: יריעת בד טראפ (מדובר בבד מלבני תפור, עדיף בד ניילון) או לחילופין יריעת ניילון חזקה בגודל שני מטרים על שני מטרים וחצי

מיתר באורך עשרה מטרים

ארבע יתדות (אפשר להכין מענפי עצים)

הוראות:

בוחרים במקום מוגן ונעים בהתאם לשלושת העקרונות שהצגנו למעלה (עקרונות המש"ב).

מותחים את המיתר בין שני עצים או בין שני עצמים בולטים ובגובה מטר כך שיהיה אפשר לקשור אליהם את המיתר בחוזקה.

פורסים את יריעת טראפ על המיתר המתוח ככה שתיווצר צורת אוהל.

את ארבע הקצוות של היריעה קושרים, ואת ארבע היתדות תוקעים באדמה מכל צד.

צילום: אייל ניומן

בהצלחה!

מתודה בשדה

אורית שניט*

אוסף פעילויות כארח הפתוח
והפעם החורף עם טוויסט לשיכורים

תמונה: Adobe Stock

במידה לחגוג את האדם. איך אפשר לחקור תופעות בטבע, ובאותה נשימה ובאותם כלים לחקור גם אירוע היסטורי. למעשה, לא אחת אפשר להשתמש במתודה דומה בפעילויות הנוגעות בנושאים שונים על ידי ביצוע ההתאמות הנדרשות.

"אם לא נמצא דרכים לפקוח עיניהם וליבותיהם של חניכינו למעניין וליפה שבסמוך להם, עשויים הם לגדול ולצמוח כשנוף מולדתם משעמם אותם"

(אוריה בן ישראל)¹

מתודות מוצעות

¹אוריה בן ישראל, (1968), הטויל הקצר בסביבת מקום המגורים, החברה להגנת הטבע, עמ' 9.

מוזמנים להיכנס לאתר הרשמי של אוריה בן ישראל ולהנות משפע פעילויות או לאתר ה"מחסן" כפי שמכנה אותו משפחתו.

אוריה בן ישראל הוא מייסד היחידה לידיעת הארץ וללימודי השדה במשרד החינוך ופעיל מרכזי לקידום פעילות, סיורים וטיולים בסביבה הקרובה במערכת החינוך זה למעלה משישה עשורים. הוא מדריך שטח שראה ביצירת עניין בסביבה הקרובה אתגר בחינוך לידיעת הארץ. על תרומתו הייחודית לידיעת הארץ בכלל ולהכרת הסביבה הקרובה בפרט, הוענק השנה לאוריה בן ישראל אות הצטיינות על מפעל חיים ועל תרומה ייחודית לתלמידים ולבני הנוער, לחברה ולמדינת ישראל.

זה זמן שאני נפגשת עם אוריה לשיחות על אנשים, על פעולות שיום וכתב, על העבר ועל מה שלדעתו צריך שיקרה בעתיד. היה לי אך טבעי לבקש מאוריה להציג פעולות שכתב או שקיבץ ולהגישן כאן במדור.

הפעם נעסוק בטבע החורפי בפנייה לאדם, נראה איך אפשר לחגוג את החורף, ובה

* מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מובילה את צוות הפיתוח במטה אגף של"ח וידיעת הארץ.

מסיבת חורף לאורך הסיור

בזמרים בנושא, רועמים רעיונות, חושבים על פעילויות, מתכננים מסלול שיציג את הנושא בצורה טובה - והרי לכם חגיגה גדולה. הפעם, מוצגים רעיונות לחורף שאפשר לבצע במהלך העונה בסלולים שונים. יוצאים וחוגגים במגוון פעילויות.

אפשר גם לחגוג לאורך המסלול בכל נושא: דמות היסטורית, אירוע, אזור ועוד. כל שנדרש זה לבחור בנושא, לחלק אותו לתת נושאים, לבנות קטגוריות ומהן ליצור תחנות - חגיגה אמיתית!

דואר סביבה מוכן לפעולה

כמה פעמים הלכנו באותה דרך, נפגשנו באותו מקום, שיחקנו באותו אזור - אבל לא הבחנו בכל מה שיש להם להציע? בפעילות "דואר סביבה", נתבונן לעומק במקום שהוגדר לנו ונחפש את מה שהסתתר מעינינו עד כה.

אם נרצה לחקור לעומק דמות מסוימת, נוכל להשתמש באותה מתודה ולחקור את הדמות במקום המספר את סיפורה.

פעילות באתר ארכיאולוגי - סקר ארכיאולוגי

נתחלק לחוליות, נפשיל שרולים, נטאטא, נמדוד, נשרטט, נאסוף וננסה לרדת לשורש האמת ולענות לשאלה למה שימש המתקן שאנחנו חוקרים.

החי מתחת לאבן

יש מי שגר בבית רב קומות, יש מי שגר בבית קרקע, ויש מי שגר מתחת לאבן. מי אלה אותם בעלי חיים וצמחים שחיים מתחת אבן? מה מתרחש שם? מה יתרחש אם נזעזע את עולמם? לשאלות אלה ונוספות ניתן מענה בפעילות זו, הכוללת הזזה וזהירה ומבוקרת של אבנים ושל מחסות.

מעגל של"ח

קיום שיח על חוויה שהחניך חווה בפעילות או שיח על דבר שראה ושלמד על אודותיו מעצים את חוויית הלמידה ויוצר חיבור בין התוכן הכללי שהועבר בפעילות לחוויה הפרטית של החניך. עצירה לרגע, קיום שיחה, ניתוח אירוע או מידע וחיבורו לחייו האישיים של התלמיד הם העומדים בבסיס פעילות זו. פעילות מסוג זה יוצרת חיבור ומקרבת בין החניכים.

פעולת חסמב"ה

חבורה סקרנית מתעניינת בסביבה יוצאת לגלות מידע על ידי שאילת שאלות אגב תחרות בין חוליות ומוצאת את התשובות בשטח ובספר.

אם נרצה להתמקד בדמות, נוכל להגיע למקום הקשור לדמות וללמוד מתוכו, בעזרת חסמב"ה, על אודות הדמות ולהשלים את המידע החסר במפגש עם אנשים ובחיפוש במרשתת ובספרים.

מטרה

לעורר סקרנות לסביבה הקרובה או הרחוקה.

גיל מומלץ

כיתות ה'ט'

מקום פעילות

מרחב פתוח בטבע או ביישוב

דרך הפעילות

1. מחלקים את הכתה לחוליות. כל חוליה מקבלת מספר זהה של דפים (15-20) וכלי כתיבה (עדיף לחלק לכל קבוצה דפים בצבע שונה או כלי רישום בצבע דיו שונה).
2. המדריך מגדיר את נושא החקר: מרחב עירוני, מקום מיוחד בטבע, אתר כלשהו, דמות שמעוניינים לחקור וכד', ואת השטח שבו מסתובבים לפעילות החקר.
3. כל חוליה תסתובב בשטח שהוגדר ותרשום כמה שיותר שאלות (אחת על כל דף - לרוחב) בקשר לאותו מקום, גם אם אינה יודעת את התשובות (למה קוראים למקום כך, כמה אנשים גרים כאן, מה התרחש במקום זה, אילו צמחים גדלים פה, כמה אוטובוסים עוברים כאן, מה התוכניות הנוגעות למקום (הריסה או שיקום, אם הכניסה למקום כרוכה בתשלום ועוד).
4. פעילות כתיבת השאלות תסתיים כאשר אחת הקבוצות מודיעה שכתבה שאלות על כל הדפים שקיבלה.
5. הקבוצה מתכנסת. החוליה הראשונה מקריאה את השאלות, והמדריך מניח את השאלות במרכז המעגל. כאשר הקבוצה הראשונה מסיימת להקריא ולהניח את השאלות, הקבוצה השנייה מקריאה את שלה בלי לחזור על שאלות שנשאלו (חוליה שתציג שאלה שנשאלה כבר תפסיד את תורה), וכך הלאה. בסוף ההצגה, אפשר לראות איזו מהקבוצות שאלה הכי הרבה שאלות חקרניות.
6. המדריך ישאל אם יש שאלות שלא הוצגו וישקול אם להוסיף אותן. כן המדריך ישקול עם הקבוצה הוצאת שאלות שפחות מתאימות לתוכן המשימה.
7. בירור תשובות:
8. אפשרות ראשונה, אם השטח יכול לספק תשובות, החוליות יסתובבו בו ויחפשו תשובות לשאלות.
9. אפשרות שנייה, המשיך חקר על ידי חיפוש במקורות מגוונים: ראינות, מפות, ספרים, מרשתת ועוד.

עזרים 15-20 דפים בצבע שונה לכל חוליה, כלי כתיבה.

הערות

המורה איננו מקור ידע לתשובות שעלו, יש להבהיר זאת בתחילת הפעילות. אפשר לקיים את הפעילות במהלך מסלול או כפעילות לחקר סביבה נתונה. פעילות זו יכולה לשמש בסיס ליצירת תרמיל סביב"ה בית ספרית.

מתוך: קובץ הפעלות בשדה, ליקטה וערכה ליאורה בן יהודה, קובץ פנימי לא לפרסום, המרכז להדרכה בשדה אבו-כביר, החברה להגנת הטבע ומשרד החינוך והתרבות, אגף הנוער, מחלקת של"ח, מהדורה ניסיונית, אוקטובר 1982, עמ' 13.

21 שאלות, צמח אחד

לא תמיד אנחנו יודעים מה שמו של צמח זה או אחר, אבל מה זה משנה מה שמו של צמח? לא חשוב יותר לדעת איך הוא נראה? איך נראים עליו, פרחיו, הגזע שלו? בפעילות זו, נחקור את הצמחים לפרטי פרטים וננסה לראות, על ידי משחק שאלות, אם אנחנו יודעים לחבר בין תכונות לשם ועל הדרך ליצור מגדיר.

אם אנחנו עוסקים בציונות ואנחנו מעוניינים לחקור אירוע או דמות, אפשר להגיע למקום שקשור לדמות, ובאותה טכניקה למפות מקומות שונים באתר ולחקור קווים שיבנו את הסיפור שבו אנחנו מעוניינים להתמקד.

מטרה הכרת צמחים על ידי הגדרתם בעזרת שאלות

גיל מומלץ כיתות ה'-ט'

מקום פעילות שטח שבו מצויים צמחים האופייניים לסביבה או הבולטים בה בטווח קרוב (מומלץ שמספר הצמחים לא יפחת מחמישה ולא יעלה על 15).

דרך הפעילות

1. המדריך או כמה תלמידים תולים על הצמחים את שלטי שמות הצמחים (אם אין יודעים את שם הצמח, אפשר לרשום בשלט "הצמח בעל הפרח הכחול", "הצמח בעל העלים בשני הצבעים" וכד').
2. המדריך מבקש מהקבוצה להתחלק לזוגות.
3. כל זוג מקבל דף חקר "מגדירים את הצמחים" ורושם בו כמה שיותר תכונות של כל צמח (למשל: זית - גזע בצבע חום אפור, בעל חריצים, עבה או דק, עלים מאורכים, צידם האחד ירוק חלק, צידם השני אפור וקטיפתי, קצה העלים מחודד, פרח העץ קטן לבן, פירותיו גם ירוקים גם שחורים, מראה כללי של העץ עתיק).
4. הקבוצה חוזרת למליאה, בכל פעם נבחר נציג מתנדב אחר לעמוד מול הכיתה. המדריך חובש על ראש התלמיד המתנדב כובע או אמצעי אחד שאליו הוא מצמיד שם של אחד הצמחים (התלמיד המתנדב לא רואה את שם הצמח). על התלמיד לשאול עד 21 שאלות שתשובותיהן הן כן או לא ולגלות מהו שם הצמח שמופיע על ראשו. אם הצליח, הוא מקבל נקודות (אפשר לבקש ממתנדב או שניים לרשום את השאלות שעולות במשחק).
5. בשלב זה שתי אפשרויות:
 - אפשרות ראשונה - המדריך עורך סיכום של הצמחים ושל תכונותיהם ומקשר את העיסוק בהם לתוכן היום וההדרכה.
 - אפשרות שנייה - המדריך מבקש מהתלמיד שרשם את השאלות שעלו לקרוא אותן בקול. קריאת השאלות תלמד כי הן חוזרות על עצמן בצורה זו או אחרת, דבר המוביל למסקנה שעל פי שאלות אלו אפשר לחבר מגדיר צמחים סכמתי.

עזרים שלטים של שמות הצמחים בגודל חצי A4, דפי חקר "מגדירים את הצמחים", כובע או אביזר אחר, שמות הצמחים על גבי מדבקות לבנות או על גבי פתקים קטנים ודרך להצמידם לכובע, דפים ליצירת מגדיר

הערות אם מקום הפעילות ידוע מראש, אפשר להכין את שלטי השמות מבעוד מועד. אם לא, אפשר להקדיש כמה דקות לשילוט העצים.

מתוך: אוריה בן ישראל, פ.ס.ק, פעולות בסביבה קרובה, חוברת בהדפסה עצמית

על אם הדרך עץ עמד

זאביק זמין*

לנסות לתפוס אותו רגע בצילום (כן, זה קורה לנו לפעמים, לאלו שבמקום ליהנות מהנוף - רואים קומפוזיציה).

אלו הטכניקות ששימשו אותי בצילום זה:¹

שימוש בתאורה אחורית - במצב של תאורה אחורית, המצלמה מתמקדת באור הנמצא מאחורי האובייקט ובכך היא מדגישה אור לא רצוי לכאורה במקום להדגיש את האובייקט, העץ - שנותר חשוך.

שימוש בקו מוליך - קרני השמש משמשות קו המוליך את עין הצופה למרכז העניין שבחרתי למקם בתמונה - העץ הסימטרי. הקרניים במקרה זה, משמשות למיקוד המבט באובייקט ואינן בהכרח מעניינות בפני עצמן (על אף שהן מרהיבות).

הסתרת השמש - בצילומי שקיעה, כדאי לפעמים להסתיר את השמש, או על ידי ענן או מאחורי אובייקט כלשהו, כמו העץ שבחרתי, או אפילו על ידי הוצאתה מהפריים וצילום הקורה לצידה.

קו האופק - חשוב מאוד להקפיד, כמו שאנו רואים בשטח, על קו

שירים רבים נכתבו על עצים, אבל עץ אחד, שמסמל את הגלות, מלווה אותנו בשירים מהגולה ועד התקומה בארץ ישראל. צילום עץ לקראת שקיעה הוביל אותי למסע בעקבות שיר ציוני במיוחד של נתן אלתרמן.

הייתה זו שעת בין הערביים עת הסעתי את אימי לקבלת חיסון לקורונה. השמיים נצבעו בגוונים מרהיבים של כחול ואדום, וברקע התנגנה לה הנעימה של ארבע אחר הצהריים, ולפתע ראיתי: עץ בודד באמצע שדה חיטה. לרגע קט ממש, תוך כדי נסיעה, הסתיר העץ את השמש השוקעת. בתור צלם חובב, אמרתי לעצמי: "וואו, איזו תמונה יפה", ובהחלטה של רגע ביצעתי פניית פרסה ושבתי על עקבותיי

*מורה ומנחה לשל"ח ולידיעת הארץ בחמ"ד במחוז מרכז.

¹ תודה לאלנתן גוטוורט, מנהל בית הספר הישראלי לצילום חם, על שלימדני את הטיפים.

לא"י. כנראה שהמספרת היא הסבתא, שחוותה את הסיפור על כל גלגוליו.

המפגש הראשון של המשפחה עם העץ, היה של הסבא. הסבא הגיע אל העץ הזה בשעת תפילת מנחה. הוא פנה לכיוון ירושלים, והתפלל את תפילתו, אותה נשא בבכי, בכי געגועים לארץ ישראל.

המפגש השני היה של האבא. האבא נעקד לעץ בחבל, כקורבן הנעקד אל המזבח, והולקה

בשוט למוות. בכך מסמל האב את דור השואה. אולם העקידה, והשימוש במילה עקידה, אינה יכולה שלא לעורר את האסוציאציה לעקידת יצחק. שמא יש כאן רמז של ביקורת על הסבא, שהסתפק בגעגוע לא"י, בתפילות ובבכי, אך נשאר בגולה, ובכך חרץ את דינו השל הדור הבא? בניגוד לעקידת יצחק, כאן לא הופיע מלאך שגאל את הנעקד. בדיוק אותה השעה שבה התפלל הסבא ליד העץ - הייתה השעה שבה האב מת.

"וכשהיה כאש אדום / השוט החד מחרב / צנח אביך ארצה דום / בשעת מנחה, עם ערב". אך זה אינו הדמיון היחיד בין המפגש של האבא ושל הסבא עם העץ. כפי שהסבא התפלל כשפניו לירושלים, האבא "צנח ממזבחו לאט / פניו לירושלים".

המבט לירושלים בתפילתו של הסבא, ובתפילתו של האבא, סימנה את הנתיב

לבן. העץ הזה נכרת, והיה לתורן ספינת המעפילים שבה עולה הבן. אותו העץ, ששימש כעמוד תפילה וכמזבח, הוא היום גם עמוד תפילה וגם מזבח, אך הפעם הוא לא ייפול.

זהו, אם כן, שיר המבטא את הניצחון הגדול של הציונות שלא אפשרה לעם לשקוע בייאוש ובאבל אחרי השואה - שהייתה למעשה גזר דין מוות לעם היהודי - אלא מינפה את הייאוש עצמו

למעשה אקטיבי. ספינות המעפילים ששימשו לעלייה ולמלחמה הם סמל המבטא מעשה אקטיבי זה.

את השיר של אלתרמן הלחינה נעמי שמר ב-1971, ובצעה אותו להקת חיל הים עם הסולנית חיה ארד. השיר זכה להצלחה רבה.

על אם הדרך

להאזנה לביצוע השיר, מוזמנים לסרוק את הברקוד

אופק ישר. מומלץ לא למקם אותו במרכז האופקי של הפריים, אלא לנסות למקם אותו באחד השלישים.

ואיך, אתם שואלים, הצילום קשור לשיר של אלתרמן? את התשובה תמצאו כבר בשמו של השיר.

בארבעה באפריל 1947, פרסם נתן אלתרמן בטור השביעי בעיתון "דבר" את השיר "על אם הדרך עץ עמד". מייד כשהתוודעתי לשיר מרגש זה, עלתה לנגד עיני תמונת העץ שצילמתי, העומד על אם הדרך.

אלתרמן הושפע, כנראה, מהגעתה של ספינת המעפילים מולדת לארץ ישראל חמישה ימים קודם שפרסם את השיר. האונייה עזבה את איטליה ב-23 במרס 1947 ועליה 1,568 מעפילים - ככל הנראה יותר נוסעים ממה שהייתה מסוגלת לשאת. משום כך נטתה האונייה על צידה בלב ים בצורה שסיכנה את המעפילים. כשהאונייה הגיעה, עודה

ולפתע ראיתי: עץ בודד
באמצע שדה חיטה. לרגע
קט ממש, תוך כדי נסיעה,
הסתיר העץ את השמש
השוקעת. בתור צלם חובב,
אמרתי לעצמי: "וואו, איזו
תמונה יפה," ובהחלטה של
רגע ביצעתי פניית פרסה
ושבתי על עקבותיי לנסות
לתפוס אותו רגע בצילום

נוטה על צידה, סמוך לקפריסין, גברה הנטייה ומים החלו לחדור לחדר המכונות. המכונות חדלו מלפעול, וקברניט האונייה החל לשדר אותות מצוקה. הבריטים קלטו את האותות, ואומנם חילצו את הנוסעים, אך העבירו אותם לחיפה ומשם גירשו אותם לקפריסין.

אפשר למצוא פירושים רבים לשיר של אלתרמן, אך בחרתי בניתוח המרשים של אורי הייטנר, שטוען כי "שיר זה הינו אולי השיר הציוני ביותר שכתב אלתרמן", ואביא את הדברים בלשונו:²

שיר זה הפך עם השנים לנכס צאן ברזל של התרבות הישראלית. גיבוריו הם סב, אב ונכד, ועץ הנטוע תחילה באדמת הגולה. השיר, מספר את סיפורו של עץ אחד, שעמד על אם הדרך, ונקשר לשלושה דורות במשפחה יהודית אחת; משפחה המסמלת את הסיפור הציוני, סיפור השואה והתקומה.

השיר מסופר כשיר ערש לילד, השט בספינת מעפילים

² את הפרשנות לשיר, שידר אורי הייטנר בפינתו השבועית ברדיו אורנים (26.5.2014) והעלה אותם בבלוג שלו.

ארוחה חמה בשדה

אורית שניט*

צילום: יקיר דשן

פטיר

מזכרים לעשרים אנשים שבעים: דרך ההכנה

1. מניחים בצק - מערבבים את כל החומרים וחוספים חיס כפי הצורך לקבלת בצק נוח לעבודה.
2. מניחים לבצק לנוח כעשר דקות.
3. מניחים מחנו כדורים.
4. מרדדים כל כדור ומותחים דק ככול האפשר.
5. מניחים על סאט' חס (לא חס מדי) וחורידים את הפטיר כשהוא מחוס ומעלה בועות.
6. יש לשים לב לא לשרוף את הפטירים!

- 1 ק"ג קחח לבן
- 1 ק"ג קחח חלוא
- 2 כפות חלוא

ציוד

- 2 קערות
- סאט'
- קרשים
- חאט

המתכון לקוח מתוך קובץ בישולי שדה, ערכו וחיברו: צוות מדריכי קורס של"ח וידיה"א קיץ תשנ"ו: עמירה ישראל, צפירי אכד, נילי אלדר, חנוך בליט-החורש, יאאל לוי, איל ברור ואבי עוז

בתיאבון

קציצות גדילן / ברקן

דרך ההכנה

1. מלקטים עלי גדילן או עלי ברקן ושוטפים אותם.
2. קוצצים את העלים ואת הבצל.
3. מערבבים את כל החומרים יחד, יש להוסיף קמח לפי הצורך.
4. מרתיחים שמן בסיר.
5. מטגנים את הקציצות.

הערה: שימו לב שאתם יודעים לזהות את הגדילן ואת הבקרן. אם אינכם בטוחים אל תעשו בהם שימוש!!!

המתכון לקוח מתוך קובץ בישולי שדה, ערכו וחיברו: צוות מדריכי קורס של"ח וידיה"א ק"ל תשנ"ו: עמירה ישראלי, צפריר אכד, נילי אלדר, חנוך כליל-החורש, יאאל לוי, איל ברוך ואבי עוז

מצרכים

עלי גדילן / ברקן צעירי
בצל קצוץ
ביצים
תבלינים
קמח
שמן

ציוד

קרשי חיתוך
סכיני חיתוך
קערה גדולה
מסע
נייר סופג

ספיניץ'

דרך ההכנה

1. מערבבים את הקמח עם השמרים היטב בקערה.
2. מוסיפים את המים והסוכר ומערבבים במשך פתיים-שלוש דקות. מוסיפים את המלח ומערבבים עוד כדקה (מתקבל בצק דביק).
3. מכסים במעטפת ומתפיחים (עדדיף במחום חמים) במשך חצי שעה עד שעה.
4. מחממים בסיר שמן עמוק.
5. בידיים רטובות (אחרת הבצק נדבק לידיים!), לוקחים חתיכת בצק ויוצרים טבעת (מאלגלים לכדור, עושים באמצע חור ומותחים מסביב).
6. מניחים בזהירות בשמן החם ומטגנים עד אש בינונית במשך שתי דקות מכל צד עד להזהבה.
7. טובלים בסוכר חשני הצדדים ומגישים.

הערה: מתאים להכנה במהלך מסע.

מצרכים

- כוס וחצי קמח לבן (210 גרם)
- שליש כף שמרים יבשים (4 גרם)
- 2 כפות גדושות סוכר
- קורט מלח
- 2/3 (שני שליש) כוס מים פושרים (160 מ"ל)
- שמן
- *סוכר לציפוי

ציוד

- 2 קערות
- מעבת / בד
- סיר עמוק
- כף מחוררת
- 2 מלשים
- נייר סופג

מתכון מאת, אפרת סיאצ'י, "ספיניץ'", מתכונים ב 10 דקות, שוחרר ב-23.10.2021

בתיאבון

חידודי ציונות בחג החנוכה

מאיר אסא*

השלהבת העולה מנר החנוכה קטנה היא, אך אורה גדול ורב אור החודר לליבו של כל יהודי באשר הוא ומאיר את חייו.

מקור: הספרייה הלאומית

ענו על השאלות

1. מושבה שהקימו הבילויים בחנוכה של שנת 1884.
2. עיר שייסד ראובן לרר.
3. יישוב בהרי יהודה שעשמו מתקשר לחג החנוכה.
4. נחל ויישוב באותה סביבה גיאוגרפית הקשורים בחנוכה.
5. שמות יישובים המנציחים את מרד החשמונאים ביונים.
6. יישוב בעמק הירדן המציין את מקום הולדת אברהם.
7. אירוע שבו חברי קבוצה שיכנו חמור תחת סככה והם עצמם שכנו סביב.
8. תנועת נוער שסימלה מנורה.
9. החודש שבו הכריז דוד בן גוריון על ירושלים כבירת ישראל.
10. כותבת השיר "אשרי הגפרור שנשרף".
11. חיל בצה"ל המזכיר את מוצא החשמונאים.
12. איש צבא תנכי שעם משפחתו מתקשר לאור.
13. מנהיג פועלים וסופר עברי שעשמו קשור לנר חנוכה.
14. עו"ד ממשפט אייכמן שנר בשמו.
15. משורר עברי שעשמו קשור בחנוכה.
16. מתנת הפרלמנט הבריטי לכנסת.

פתרונות

1. גדרה. 2. נס ציונה. 3. נס הרים. 4. בית ינאי ונחל אלכסנדר. 5. חשמונאים, מכבים, כפר מכבי, אלעזר, וכרמי צור. 6. נווה אור. 7. אנשי תנועת בילוי בגדרה שיכנו את החמור תחת לסככה והם שכנו באוהלים ביום גשום בחנוכה. 8. תנועת בית"ר. 9. כסלו - חנוכה. 10. חנה סנש. 11. חיל מודיעין. 12. אבנר בן נר. 13. ברנר. 14. גדעון האוזנר. 15. יעקב אורלנד. 16. בשנת 1954, השתתף הפרלמנט הבריטי עם אנשים שונים במימון מנורת הכנסת.

* רכז קורס רכזי טיולים, שלי"ח מחוז מרכז

חנוכה באומר ובצליל

1 מי כתבה את השיר "שבחי מעוז" ומה היה הרקע לכתיבתו?

מעוז צור ישועתי, לך נאה לשבח

**הרחק הרחק ליד ביתי הפרדסים נתנו ריח
אבוא במנהרות במצודות ובמערות
ובנקרות צורים ובמחילות עפר
אי שם בלב הלילה דרוך וחרישי...**

2 באיזה שיר הוזכר דם המכבי ומי כותב השיר?

חידון חנוכה והציונות

קוראים יקרים!

חדש בפינתנו: חידון תחרותי בנושא המרכז של הגיליון.
כיצד משתתפים?
תחילה מבצעים את המשימה הנדרשת.
אחר כך פועלים על פי ההנחיות:

1. את הפתרון יש לשלוח לכתובת הדוא"ל:
assameir@gmail.com. נא לשלוח לדוא"ל זה בלבד.
 2. יש להוסיף את פרטי השולח: כתובת, טלפון, עיסוק או תפקיד.
 3. המנצח הוא הראשון שיענה תשובה נכונה.
 4. מומלץ לפרסם את החידון בקרב תלמידים וחניכים.
- האם יש פרסים, שאלתם? אכן, למנצח יוענק פרס אישי.
- אישה בנתה שלושה יישובים הקשורים לחנוכה.
הביטו בציור וענו על השאלות:
- א. מי האישה?
 - ב. על איזה יישובים מדובר?
 - ג. כיצד מתקשרים יישובים אלו לחג החנוכה?

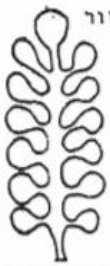

בהצלה!

תשובות לבאומר ובצליל

1. נעמי שמר כתבה את השיר "שבחי מעוז" בשנת 1972 בעקבות ביקורה במעוזים שעל תעלת סואץ בחנוכה.
2. זאב ז'בוטינסקי כתב את השיר "דם אבינו המכבי". ציטוט מהשיר: "חי הנוער, חי החרב, חי הדם המכבי".

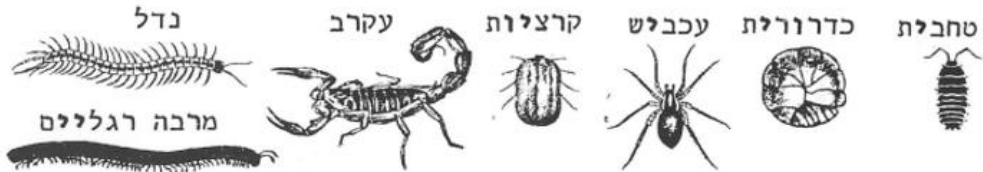
מגדיר עלים פשוטים ומורכבים עם שפות שונות

 שפת עלה חמימה	 שפת עלה משורית	 שפת עלה משוננת	 שפת העלה חרוקה
 עלה מפורץ מנוצה	 עלה שסוע מנוצה	 עלה מחולק מנוצה	 עלה גזור מנוצה
 עלה מפורץ כפני	 עלה שסוע כפני	 עלה מחולק כפני	 עלה גזור כפני (מאוצבע)
 עלה מורכב תלחני	 עלה מורכב מנוצה	 עלה מנוצה מעמית	

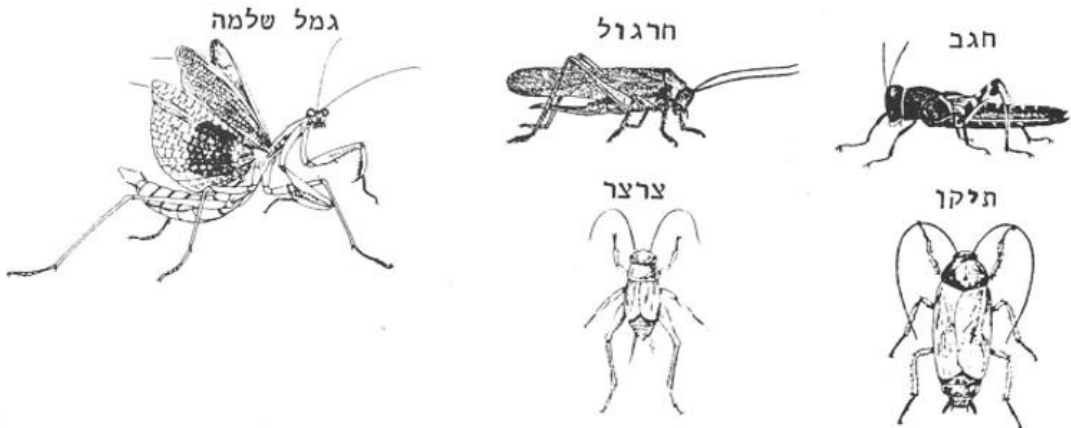
מגדיר לבע"ח מתחת לאבנים, (1990), פלה פעילויות להכרת הסביבה, קובץ ג', אוניברסיטת בן גוריון, הפקה מחודשת החברה להגנת הטבע.
מגדיר עלים פשוטים, עלים על הדף, כאן כאן, משרד החינוך והתרבות אגף הנוער, מערכת אוריינה בן ישראל וליאורה בן יהודה, איורים ענבל שגב.

לוח זיהוי לבעלי חיים קטנים

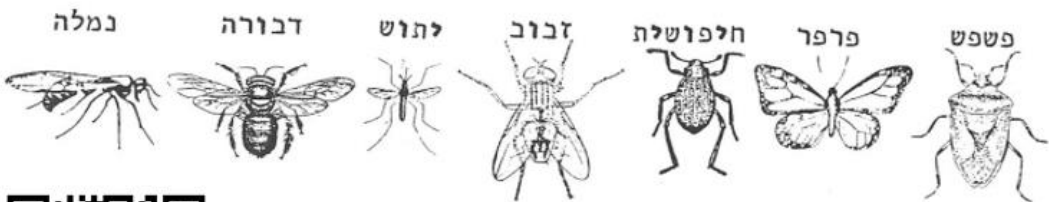
חסרי כנפלים

בעלי כנפלים: הזוג העליון קשה ומכסה את הזוג התחתון
(כנפלים דקות ושקופות)

בעלי כנפלים

המגדיר השלם בכתובת: <https://did.li/xWarl>

המגדיר לבע"ח תחתית לאבנים

